De abdis en de zwerver. Marie Koenen en Felix Rutten en hun huwelijksjaren in Geulle

Adri Gorissen

bron
Adri Gorissen, *De abdis en de zwerver. Marie Koenen en Felix Rutten en hun huwelijksjaren in Geulle*. Marie Koenen Comité, Geulle 2005

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/gori024abdi01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

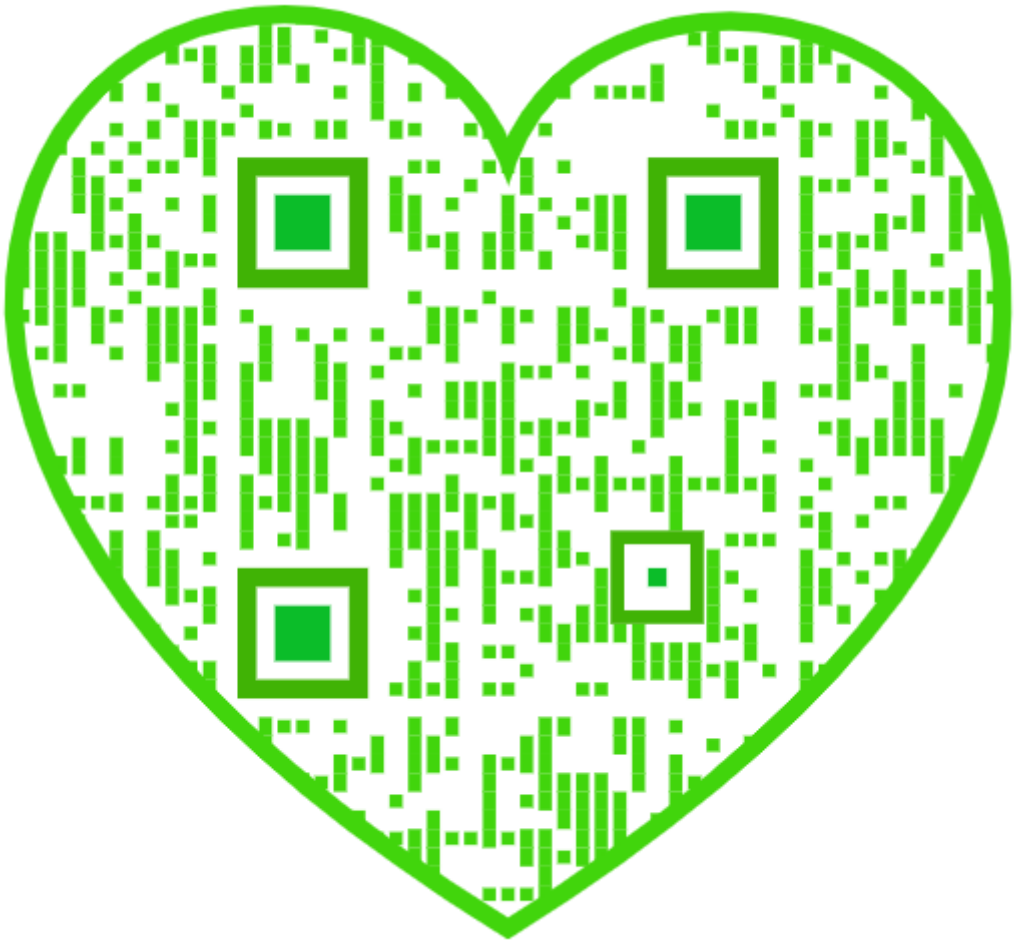

Moeder Adriana Cornelia Koenen-Bogaerts met haar oudste zoon Jan en peuter Marie.
Foto: Jos Schoenmaekers & Co.

I Literair huwelijk

In rozerode inkt had hij zijn pen gedoopt, de anonieme schrijver van het artikel *Huwelijken in de Katholieke Letteren*, dat het weekblad *De Nieuwe Eeuw* in maart 1918 publiceerde ter gelegenheid van de verloving eind februari van de Limburgse schrijvers Marie Koenen (1879-1959) en Felix Rutten (1882-1971).

Over hun verbintenis, waarover de katholieke letteren zich volgens hem openlijk mochten verheugen, schreef hij: ‘Als ooit twee namen verwonderd waren elkander te ontmoeten, deze beide schijnen gemaakt, om naast elkander te worden afgedrukt en geheel natuurlijk uit het rijk der literatuur te zijn voortgekomen, om in het rijk eener hoogere levensorde voor altijd met elkaar te worden verbonden.’

En: ‘Alle goede feeën uit de Limburgsche bergnatuur, - welke immers vol is van elfen en kaboutervolk daar in de uitlopers van de Ardennen - gaan in het gevolg van dr. Rutten en Marie Koenen, die zij boven alledaagsche stervelingen met zooveel talenten hebben toegerust en thans met de zangen derzelfde Muze begeleiden op den eenderen levensweg. Ook vóór dat een verhevener dan artistieke sympathie die twee tezamenbracht, hadden letterbeoefenaars hun kunst als van gemeenschappelijken huize erkend. De toover-scepter der romantiek van het meest romantische deel onzer gouwen regelde het verbeeldingsleven van den schepper der “Limburgsche Sagen en Legenden”, en uit diezelfde romantiek, door de moderne kunst gezuiverd en opnieuw bevrucht, bloeiden ook de vertellingen, de balladen, de novellen en de romans, waarin Marie Koenen haar talent zoo voortreffelijk heeft gevierd. En schijnt de verloving van dit kunstenaarspaar het zinnebeeld der verheerlijking van Limburg, - door niemand schooner bezongen dan door deze beide dichters en schrijvers, - zij belooft ook voor hun kunst een nieuwe inspiratie en vruchtbaarheid.’

De auteur van het stuk had, getuige zijn laatste zin, hoge verwachtingen van de literaire samenwerking tussen beide in Limburg en katholiek Nederland destijds vooraanstaande schrijvers. Om die verwachtingen te onderbouwen haalde hij voorbeelden aan ‘die den gelukkigen invloed van kunstenaars-huwelijken te aanschouwen geven’. Zo verwees hij naar het echtpaar Richard en Henriëtte Roland-Holst, schilder en dichteres, en de eveneens met elkaar getrouwde schilder en schrijfster Jan Bosboom en Geertruida Bosboom-Toussaint. Natuurlijk haalde hij ook ‘literaire huwelijken’ aan, zoals dat van Willem Kloos en Jeannette Reyneke van Stuwe, en kon hij het niet laten om te herinneren aan katholieke voorbeelden als Carel Scharten en Margo Scharten-Antink. Dat waren bovendien twee partners die samen boeken schreven.

Tevreden na het opsommen van zoveel succesvolle kunstenaarsparen, besloot hij zijn artikel dan ook als volgt: ‘In het heilspellende teken van zooveel voorbeelden mogen, begeleid door de zegewenschen van al hun vrienden en bewonderaars, nu ook dr. Felix Rutten en Marie Koenen treden onder de poort van myrthe en rozen, waarboven aller poëten Vader, Joost van den Vondel, deed verluiden:

Waar werd oprechter trouw
Dan tusschen man en vrouw
Ter wereld ooit gevonden?'

Hoe anders zou het lopen.[1]

Eindnoten:

(1) N.N. - Huwelijken in de katholieke letteren. In: *De Nieuwe Eeuw*, maart 1918. Een knipsel ervan is aanwezig in het Felix Rutten Archief (verder te noemen FRA) onder inventarisnummer 12. Het Felix Rutten Archief wordt bewaard in het stadsarchief Sittard-Geleen.

Marie Koenen in 1901, 22 jaar oud.
Foto: Jos Schoenmaekers & Co.

II De abdis

Marie Koenen was 39 jaar oud toen ze zich op 25 februari 1918 met de 35-jarige Felix Rutten verloofde. Ze werd op 19 januari 1879 in Den Bosch geboren als tweede kind van Mathijs Jacobus Koenen (1847-1920) en Adriana Cornelia Bogaerts (1849-1910). Ze had een vier jaar oudere broer en zou later (1888) nog een broer krijgen. Vader Koenen was onderwijzer in Den Bosch. Doordat hij in 1880 een aanstelling kreeg als leraar Nederlands aan de Rijksnormaalschool in Maastricht - de toenmalige onderwijzersopleiding - verhuisde het gezin datzelfde jaar naar de Limburgse hoofdstad.(1)

De vestiging in Maastricht, waar de familie eerst aan de Batterijstraat 1373, vervolgens vanaf januari 1885 aan de Brusselsestraat 43 en daarna vanaf juni 1894 aan de Hubertuslaan 17 (nu nr. 9) woonde, werd bepalend voor de rest van haar leven en voor haar latere werk als schrijfster.(2) In de toen nog in zichzelf gekeerde stad, waarvan Marie Koenen later schreef dat het verleden er het leven zelf was, deed ze haar eerste, maar o zo belangrijke indrukken op.

‘Als een wereld op zich lag de stad nog binnen de wallen met rondeelen en torens, achter de grachten, die de Jeker zoomaar vol water kon laten loopen, in wijden kring omgeven door de uitgediende en verwaarloosde vestingwerken met overal die geheimzinnige forten, holen, trappen en casematten, gangen donker en diep om van te rillen. Alles verderop nog eens van nature beveiligd door den heuvelrug, waarop, waarin, waarachter nieuwe werelden te ontdekken lagen, den Sint-Pietersberg’, tekende ze in 1949 op in haar literaire herinneringen.(3)

Maastricht was in haar jeugdjaren ‘overrijk aan stemming en herinnering’. Net als de ommelanden ervan, ‘waar elk gehucht of boerenwoninkje, iedere boom en zelfs 't kleinste meizoentje een sprookje was, waar elke weg, ook 't smalste voetpad tusschen de wilderozenstruiken door, naar weer een nieuwe en heel andere sprookjeswereld leidde’. De toekomstige schrijfster zat midden in de ‘sfeer van de natuurlijkste romantiek ter wereld’.(4)

Die romantiek werd nog versterkt door het uit 1672 daterende huis, waarin ze tussen 1885 en 1894 woonden aan de Brusselsestraat. Het was in vroeger tijd samen met het buurhuis een posthotel geweest. Tussen de woningen zat een grote poort. Het huis van de Koenens was smal, maar vrij diep. Naar achteren toe werd het breder. Achter de woning lag een klein tuintje van waaruit je de toren van de Sint-Servaas zag. In dat witommuurde tuintje speelde ze graag, het liefst alleen.(5)

Rond de Servaas, op het Vrijthof en Onder de Bogen, bevond zich haar grote speelterrein. De indertijd nog vrij nieuwe fabrieken van onder meer Regout lagen op voldoende afstand om de idylle van het Maastrichter centrum niet te verstoren. De jonge Marie genoot er. Indruk maakte haar wekelijkse bezoek aan het klooster Onder de Bogen. Een van de zusters liet haar dan telkens een door de Franse graveur Gustave Doré geïllustreerde Bijbel zien. Daarvan ‘leerde ze meer dan haar met woorden werd bijgebracht’.

Het huis aan de Brusselsestraat lag vlakbij de scholen die ze bezocht. Eerst de

Rijksleerschool en daarna de Rijksnormaalschool, waar ze af en toe bij haar vader in de klas zat, die natuurlijk extra streng voor haar was. Voor haar opstellen kreeg ze van hem geen hoge punten. Evengoed rondde ze de opleiding met goed gevolg af en behaalde daarbij nog de lagere akte Frans. Die opleidingen waren vooral bedoeld als algemene vorming omdat er voor meisjes indertijd geen ander onderwijs was in Maastricht. Van lesgeven kwam het nooit, ook al omdat ze van meet af aan te veel in beslag werd genomen door het schrijven.[6]

•

De eerste aanzetten tot schrijven kreeg Marie Koenen via haar grootvader van moeders kant. Deze Cornelis Bogaerts (1812-1888) was fabrikant, maar zijn hart ging uit naar het schilderen. Als ze in Den Bosch bij haar grootouders ging logeren, zat ze urenlang bij hem in zijn schilderkamer.

‘In het land van Jeroen Bosch en Pieter Breugel had 'k een grootvader, die 'n driekwart Vlaming was, met z'n gullen humor, z'n goed hart en z'n kunstvaardig penseel’, herinnerde ze hem zich in 1949. ‘'t Schilderen zat hem in 't bloed, was tot in z'n hoogen ouderdom z'n liefhebberij en 't beste deel van z'n leven. Geregeld elk jaar ging hij op pelgrimage naar de museums van Brussel en Antwerpen, om de Breugels, om Teniers, van Ostade en Ruysdael de kunst af te kijken.’

Als hij aan zijn landschappen werkte in zijn schilderkamer, hoog in het huis waar haar moeder was grootgebracht, genoot de kleine Marie, ‘'t Rook er naar vergeelde boeken, molmig hout en versche olieverf, - nergens voelde ik me zoo thuis als daar, en terwijl 'k op m'n laag bankje achter grootvaders rug, dus met hem vóór den ezel,

Marie Koenen 10 jaar oud.

Bij haar plechtige communie.

zoo plezierig met die kneedbare tuben zat te spelen, geloofde 'k: alleen maar 'n grootmensch te moeten worden om juist als hij die wereld van binnenhuizen, van boomen en weerspiegelend water, van schepen en windmolens, met kleur en licht uit penseelen te kunnen tooveren.'

Door hem geïnspireerd sloeg ze aan het tekenen. Omdat bij die tekeningen vaak uitleg nodig was, schreef ze er gedichten of korte teksten bij. Allengs werden die langer en ontstonden complete verhalen.(7)

Het schrijven vond in huize Koenen een vruchtbare voedingsbodem, want haar vader was voortdurend met taal bezig en dan vooral met het samenstellen van het later naar hem genoemde woordenboek. Nadat hij 1884 het *Verklarend Zakwoordenboekje der Nederlandsche Taal* had samengesteld, tien jaar later gevolgd door *Nieuw Volledig Zakwoordenboek der Nederlandsche Taal,* verscheen in 1897 van zijn hand het *Verklarend Handwoordenboek der Nederlandsche Taal.*

In dat handwoordenboek werd anders dan in het zakwoordenboek niet alleen de juiste spelling van een woord en het woordgeslacht vermeld, maar ook de betekenis. Althans bij een groot deel van de opgenomen woorden. Wanneer Koenen de betekenis bekend achtte, liet hij ze gewoon weg. Net als samenstellingen en afleidingen van woorden, die naar zijn idee niet zo gangbaar waren. Daarentegen ging hij wel in op uitdrukkingen, zegswijzen en spreekwoorden die aan een woord verbonden waren. Bovendien voegde hij een flinke hoeveelheid encyclopedische informatie toe. Dat was voor die tijd tamelijk uniek en maakte dat het *Verklarend Handwoordenboek der Nederlandsche Taal* na verloop van tijd een succes werd.

In de jaren die op de eerste uitgave in 1897 volgden tot Koenens dood in 1920 verschenen nog elf nieuwe drukken van dat woordenboek, waarvan een groot aantal gewijzigd en aangevuld was. Het groeide uit van zo'n 317 pagina's in 1897 tot meer dan duizend in 1912. Het werk eraan vulde een groot deel van zijn vrije tijd.(8) Assistentie kreeg hij daarbij van zijn dochter Marie, die hem onder meer hielp bij het corrigeren van de drukproeven. Geen wonder dus dat zij ooit schreef dat het gezin 'doorklaard en doortrokken was van de Nederlandsche taal'.(9)

•

Uiteraard waren er veel boeken in het huis van de woordenboekmaker, zowel van Nederlandse als buitenlandse auteurs. Ze stonden voor het grijpen en dus nam Marie exemplaren mee als ze in Den Bosch bij familie op bezoek ging. Tijdens vele logeerpartijen speelde ze met neven en nichten en richtte samen met hen eigen clubs op, zoals 'Oefening baart kunst' en 'De Muiderkring'. Marie las op clubbijeenkomsten voor uit meegebrachte boeken of liet de neven en nichten door haar geschreven toneelstukjes opvoeren.(10)

Een eerste indicatie dat Marie Koenen was voorbestemd om schrijfster te worden, kreeg ze na het schrijven van een opstel op de lagere school. De elfjarige had zich niet helemaal aan de opdracht gehouden en aan het verzoek om over 'Het schoolbord' te schrijven een ruime interpretatie gegeven. Het opstel was een sprookje geworden en telde meer bladzijden dan de bedoeling was. De schrik sloeg haar dan ook om het hart toen de onderwijzeres bij de bespreking van de opstellen dat van haar tot

het laatst bewaarde en zelfs voorlas. Dat kon alleen maar zijn om er een streng oordeel over te geven, vreesde ze. Zeker toen de juf daarna nog eens vroeg: ‘Heb je dit alleen geschreven?’ Marie durfde geen antwoord te geven, waarop de juffrouw doorging: ‘Dan durf ik zeggen, dat jij nogeens 'n goede schrijfster zult worden, als je zo doorgaat.’ Daardoor besefte ze plotseling dat ze auteur zou kunnen worden, ‘een van die verborgen hoogere wezens, uit wier pen zoomaar vertelsels en sprookjes en liedjes over 't papier komen loopen, welke dan op ondoorgrondbare wijze worden tot die zoo onweerstaanbaar aantrekkelijke dingen vol geheim: de boeken!’[11]

Vandaar dat ze als puber doorging met schrijven, zoekend naar een eigen stem, een eigen weg. Om die weg te bepalen las ze veel en maakte ze gebruik van vaders bibliotheek. Daar vond de jonge vrouw werk van Tollens, Staring, Da Costa en Potgieter, dat haar echter verveelde. De boeken van Vlamingen als de zusters Rosalie en Virginie Loveling en Hendrik Conscience spraken haar meer aan. Tijdelijk werd ze betoverd door het werk van de Tachtigers, totdat ze er achter kwam dat het kunst om de kunst was en God in hun verzen ontbrak. Daarop was het de beurt aan Guido Gezelle, Maeterlinck, Emile Verhaeren en buitenlanders als Longfellow en Tennyson, die haar samen de kant van de neo-romantiek opstuurden, al wist ze dat zelf toen natuurlijk nog niet zo te benoemen en zou ze later telkens herhalen dat er niet één schrijver echt invloed op haar werk had uitgeoefend.[12]

De eerste schrijfpogingen bestonden uit dagboekaantekeningen in blauwe cahiers, gedichten in een zwart notitieboek en verhalen. Omdat ze zich ervoor schaamde, zeker wanneer ze het eigen werk vergeleek met dat wat ze las, hield ze het zoveel mogelijk geheim. Vaak verscheurde ze het geschrevene ook weer. Meestal begon ze met schrijven pas na elf uur 's avonds, zodat niemand in huize Koenen er wat van mee kreeg. Bij het licht van een kaars werkte ze bijvoorbeeld aan een dagboek in sonnetvorm. Ze was dan zielsgelukkig.[13]

•

Het werk waarmee Marie Koenen het eerst naar buiten trad, was een cantate die ze schreef ter gelegenheid van de kroningsfeesten voor koningin Wilhelmina op 6 september 1898. De schrijfster van de cantate was anderhalf jaar ouder dan de nieuwe koningin van Nederland en liet de op het Vrijthof verzamelde schoolkinderen van Maastricht (waaronder de latere dichter Pierre Kemp) onder meer zingen:

Eerst waart Gij een kind, en Ge speeldet als wij
Uw spelen met lachende vreugd;
Toen werd Gij 'n jonkvrouw, zoo lief als de Mei,...
Een lente is uw bloeiende jeugd!
Nu neemt Gij den goudenen schepter ter hand,
Getrouw aan Uw vorstlijken plicht!
Wij juichen nu mee, met het juublende land,
Wij, kinderen van 't oude Maastricht;
Wij hebben U lief, en we blijven U trouw
In vreugde en in vrede, in leed en in rouw![14]

Natuurlijk sterkte het in het openbaar voordragen van haar tekst het zelfvertrouwen van de jonge schrijfster. Rond 1900 begonnen haar verhalen een vastere vorm te krijgen. Van invloed daarop was tevens de lectuur van het literaire tijdschrift *Het Dompertje*, dat haar oudere broer Jan haar steeds stuurde. Uiteindelijk leidde dat alles tot haar eerste publicatie. In jaargang 1900-1901 van de *Katholieke Illustratie* verscheen in drie afleveringen *Tot inkeer gekomen,* een verhaal over een jongeman die onder de invloed van verkeerde vrienden raakt en in plaats van zijn verdiende geld thuis af te geven het opmaakt in de kroeg. Later krijgt hij daar spijt van.(15)

Het verhaal is geschreven onder het pseudoniem Anne van Zuyden. Blijkbaar stond Marie Koenen nog niet sterk genoeg in haar schoenen om onder eigen naam te durven publiceren. Niet veel later was die durf er wel, waarschijnlijk mede doordat ze een brief kreeg van redacteur J.B. Vesters van de *Katholieke Illustratie*, waarin deze haar schreef dat *Tot inkeer gekomen* 'nog veel van haar pen liet verwachten'.(16) Op verzoek van redactrice Maria Viola van het blad *Van onzen Tijd*, die ook verbonden was aan het voor een groot publiek bedoelde geïllustreerde tijdschrift, ging ze meewerken aan dat in oktober van hetzelfde jaar 1900 voor het eerst verschenen culturele blad. In de tweede aflevering daarvan publiceerde ze het verhaal *Stadshoekje*, een impressie van het leven in het straatje tussen de Sint-Servaaskerk en het klooster Onder de Bogen in Maastricht.(17)

Na die eerste publicaties was het met haar schroom gedaan, althans zo leek het voor de buitenwacht. Er volgde een reeks van publicaties in de *Katholieke Illustratie* en vooral in *Van onzen Tijd,* zowel verhalen als gedichten. Het ging om verhalen als *De Witte Burcht, De Levensavond, Dolfs zonde* en *De Hoovaardige Herdersknaap.* In de derde en vierde jaargang van het tijdschrift verscheen in afleveringen haar eerste werk

De neven en nichten Bogaerts bijeen in Den Bosch. In het midden achter Marie Koenen. Rechts van haar Jan Bogaerts.

van echt lange adem, de boerenroman *Het Hofke.* Ze stuurde haar bijdragen echter niet zomaar naar de redactie, ze hield steeds de raad van Vondel in gedachten, die in zijn *Aenleiding ter Nederduitsche Dichtkunste* beginners aanbeval een werk altijd een tijd te laten liggen om er dan diverse keren nog eens goed naar te kijken. Alleen op die manier durfde ze haar nieuwe levensdoel in te vullen, namelijk 'mee te helpen aan den opbouw van een eigentijdsche kunst voor God'.[18]

Met dat levensdoel sloot ze naadloos aan bij wat de redactie van het tijdschrift *Van onzen Tijd* wilde. De oprichting van het blad paste in de katholieke emancipatie aan het einde van de negentiende eeuw. De katholieken hadden lang een ondergeschikte rol gespeeld in het door protestanten geregeerde Nederland. Na de grondwetswijziging van 1848, waardoor er vrijheid van onderwijs en organisatie kwam, en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, begonnen de katholieken met het opbouwen van hun eigen zuil binnen de Nederlandse samenleving.

Als onderdeel daarvan moest ook gezorgd worden voor geschikte lectuur voor het katholieke volksdeel, zowel in boekvorm als in tijdschriftvorm. Door die aan te bieden, werd bovendien tegengegaan dat de katholieken socialistische, onzedelijke of moreel onaanvaardbare boeken en bladen lazen. Katholieke literatuur moest ervoor zorgen dat de lezers in religieus en moreel opzicht betere mensen werden.

Van het 'kunst om de kunst'-principe van de Tachtigers moesten de eerste literaire voormannen van de katholieken, zoals de dichter-politicus Herman Schaepman, dan ook niets hebben. Net zo min als van het feit dat Kloos en de zijnen er openlijk voor uitkwamen dat ze een afkeer hadden van het christendom en niet in God maar in de poëzie geloofden. De Tachtigers werden in de katholieke tijdschriften en bladen in de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw fel bestreden. Pas rond de eeuwwisseling kwam het tot een kentering. Jongere katholieke letterkundigen erkenden dat het werk van de Tachtigers kwalitatief veel beter was dan dat van hun geloofsgenoten en pleitten ervoor de verworvenheden van die dichters in de eigen literatuur toe te passen.[19]

Moeder en dochter in de tuin.

Marie Koenen in 1915

Mede om die modernisering te bewerkstelligen werd *Van onzen Tijd* in 1900 opgericht. ‘Wij moeten MODERN, van onzen tijd zijn’, schreef Th. Molkenboer in de beginselverklaring van de redactie.[20] Aan de totstandkoming van die moderne katholieke literatuur werkte Marie Koenen dus vanaf het begin mee. Al stond ze daar zelf waarschijnlijk in eerste instantie niet zo bij stil.

•

De in 1903 en 1904 in afleveringen in *Van onzen Tijd* verschenen roman *Het Hofke* was het eerste voorbeeld van een typisch Marie Koenen-boek. Het is in wezen een simpele vertelling over het plattelandsleven in Limburg, geschreven in een heldere taal met veel landschaps- en sfeerbeschrijvingen. Er bestaat een tegenstelling tussen de families die de boerderijen het Hofke en het Zonneveld bewonen in de buurtschap Sinte Barbara's Hoek. De eerste is al eeuwenlang in handen van de familie Barthels en de tweede is het resultaat van sluw opkopen door de familie Grave van gronden van arme sloebers. Uiteraard wil Grave ook het Hofke toevoegen aan zijn bezit, maar de oude Manuel Barthels verzet zich daar met hand en tand tegen.

Wie op de sympathie van de schrijfster mag rekenen, is vanaf het begin duidelijk, zo blijkt uit het volgende fragment uit het begin van het boek: ‘Het Zonneveld was een breed, nieuw gedoe; stallingen, schuren en een woonhuis, uit rood baksteen opgetrokken, sloten aan drie zijden het erf af, een statige, wijde poort gaf er toegang. Op dat erf was het, den dag door, een drukke bedrijvigheid van gaanden en komenden, een af- en aantrekken van koeien en schapen, karren en paarden; roepen en rollen, geklets van zweepen en gestamp van hoeven; een snaterend, kakelend krioelen van waggelende ganzen en scharrelende kippen, van heel dat bonte gewemel van kuikens en krielen en het jonge eendenbroed, met de duiven er tusschen, die neerstreken van de daken, en veel musschen, en de rozige jonge varkentjes. Ze maakten elkander het leven zuur bij de breede mestvaalten en om den drinkplas, die er als een donkere vijver in het midden lag.

Naast het Zonneveld, zoo rijk en trotsch in zijn glanzende nieuwheid, was het Hofke maar een kleine boerenhoef, heel oud, heel stil en laag gedoken onder haar zwaar strooien dak. Hier lag rechts de akkergrond: aardappelveld en korenland, sedert vergeten tijd door de boeren van het Hofke bebouwd. Links sprongen de zijbouwen uit: de schuur en de stalling, hoekig den boomgaard in. (...)

Afgezonderd in het hoogmoedige laatdunkendheid lag het Zonneveld. In statige vereenzaming lag het Hofke, diep in zich zelf gekeerd en degelijk gevestigd achter haar donkere dennenhaag.’

Laat nu uitgerekend Barthels' kleindochter Milia, wier vader en moeder zijn gestorven, verliefd worden op Willem, de zoon van Grave. En hij op haar. Maar Milia geeft haar liefde op om te zorgen voor haar grootvader en haar broertje. Ze cijfert zichzelf weg, zoals later nog veel meer vrouwen zullen doen in boeken van Marie Koenen. Ze gaat zelfs zo ver in haar opofferingsgezindheid dat ze op het Zonneveld gaat helpen als Lize, de vrouw die Willem heeft gekozen na haar afwijzing, ziek wordt. Ook maakt ze vrijwillig plaats als broer Sander met de lichtzinnige en losse Thielde trouwt en op het Hofke wil wonen.

Milia aanvaardt alles gelaten, want God zal er zeker een bedoeling mee hebben. ‘Lijden en zwijgen. Dat is der menschen plicht, te gaan zooals die goddelijke voeten gingen, bereidwillig langs den lijdensweg’, omschrijft Marie Koenen het adagium van veel hoofdpersonen in haar boeken. Uiteindelijk komt echter alles goed. Zelfs nadat Grave het Hofke heeft gekocht. Milia en Willem vinden elkaar weer na de dood van Lize.[21]

•

De verhalen van Marie Koenen kwamen niet zomaar tot stand. Ze waren het resultaat van veel zwoegen, worstelen met zichzelf en vooral twijfelen. Zelf stelde ze daarover: ‘Het is van den aanvang zoo geweest en langen tijd zoo gebleven, dat ik een volgend verhaal begon te schrijven omdat ik al de tekortkomingen van het vorige te duidelijk inzag. Heel anders moest het, veel beter! Dit vooral hield me in dien schuwen aanvang bezig, ondanks mijn getob over rissen examens, die toch zeker eerst dienden afgelegd, eer iemand zou mogen denken misschien ooit iets van waarde te kunnen schrijven.’[22]

Daar kwam nog bij dat ze de tijd om te schrijven voortdurend moest veroveren op andere bezigheden. Ze had te veel verplichte activiteiten, zoals meewerken in de huishouding, verzorgen van haar zieke moeder (tot aan moeders dood op 20 september 1910), correctie van drukproeven van haar vaders boeken en visites en vakanties bij familie en vrienden. Meestal leverden de wintermaanden het meest op voor haar schrijfwerk. Dan ging het lekker, schoot alles goed op. Het leidde ertoe dat ze in brieven aan haar beste vriendin Rie Hamers-Thomassen in de zomermaanden altijd klaagde dat ze niet aan schrijven toekwam. Ook twijfelde ze dan of ze wel een echte schrijfster was. In de wintermaanden daarentegen was ze juist heel positief over haar werk.

Vader Mathijs Jacobus Koenen, de man van het woordenboek.

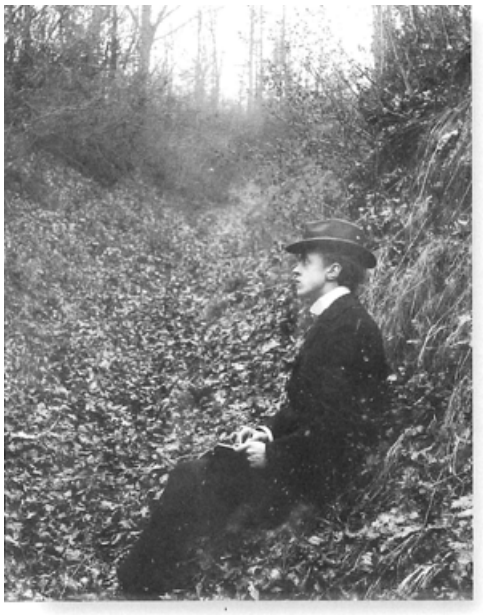

Jan Bogaerts

‘Vanavond bij de stille lamp en de warme kachel, - als die groote rust komt die me zooveel avonden vrede brengt’, schreef ze haar in Tilburg wonende hartsvriendin op 2 november 1902. ‘Dat zijn mijn gelukkigste uren. Ja - 't werk gaat heerlijk. Beter dan ooit. Ik voel me geheel me zelf als ik werk, - en wat meer is: ik voel dat ik kan. De eeuwige twijfel is weg. Ik heb al veel gedaan - het een na het ander, - en heb nog mijn hoofd vol plannen. Zoo zal de winter goed worden. Tenminste als het zoo doorgaat. Ik begin beter en beter te begrijpen hóe ik werken moet en waarheen. Zoo geef ik wat ik kan - en de rest deert me niet. Me dunkt zoo zal ik mijn heele leven door stil verder gaan, - en naarmate ik zelf vaster en rijper en rijker word met de jaren zal ook het werk beter worden. Het scheelt nog veel dat ik ben, waar ik zijn wil. Alles wat ik doe zijn oefeningen of studies, hoe zal ik zeggen. Maar komen wil ik er, - omdat ik meer en meer begin te begrijpen dat het mijn roeping is.’[23]

Overigens dacht ze al langer over haar werk als een roeping. Het begon toen ze op haar vijftiende een keer wakker schrok van een stem die haar leek te roepen met de woorden: ‘Gods eer en der menschen heil’. Ze staarde vervolgens in het duister, zag niets, maar sloeg haar armen uit en beloofde haar leven en werk in dienst te stellen van dat streven. ‘Sinds dien tijd begon ik mijn schrijfboeken vol te krabbelen met vreemde verhalen, aldoor en aldoor in een koortsige jacht, je begrijpt zoet-lieve fantasieën zonder oorsprong of einde van een dweepend kind - en verzen zoo, - altijd in 't verborgen en 's nachts uit angst uitgelachen te worden’, meldde ze aan vriendin Rie.[24]

Schrijven deed ze vanaf het voorjaar van 1903 in een zijkamertje van huize Koenen aan de Hubertuslaan. Het was speciaal voor haar ingericht met een bureau, boekenkast en gemakkelijk zittende stoelen. De wanden waren behangen met werken van haar schilderende neef Jan Bogaerts (1878-1962), waaronder een zelfportret en pasteltekening van de poort van een oud boerderijtje in Canne. Het was een stille kamer, waarin ze zich wel eens een kluizenaar waande. Vandaar dat ze sprak over haar kluis en dat was waarschijnlijk de reden waarom haar nichtje Marietje Bogaerts de kamer tijdens een bezoek aan Maastricht in juli 1904 als de abdij aanduidde. Marie Koenen werd tot abdis benoemd. Een titel die in de familie gemeengoed werd en die ze zelf allengs ook meer ging gebruiken.[25] In de abdij kwam tussen 1903 en 1919 een flink deel van haar oeuvre tot stand.

Inspiratie en stof voor haar verhalen deed ze op in haar toen nog zo romantisch ogende eeuwenoude woonplaats en de omgeving ervan. Ze maakte vaak flinke wandelingen met haar vader en met de al genoemde neef Jan. Met hem was ze soms urenlang onderweg en omdat hij als schilder anders keek, zag zij dan ook de haar bekende dingen anders.

Zo voerde ze hem in september 1901 op zijn verzoek mee door haar woonplaats. Aan vriendin Rie beschreef ze die tocht: ‘Hij wilde zo graag eens mooie oude dingen zien van Maastricht. Ik heb hem natuurlijk op sleeptouw genomen en met z'n beiden zijn we toen in de wordende schemering door de straten getogen. - Je kunt raden waarheen ik hem geleid heb, - eerst de Looierstraat door, over de Kakenberg - naar de Paterskerk door het donkere laantje. (...) Daarna gingen we achter de gevangenis kijken naar die oude walmuur. Hij vond die heel bijzonder, - en ons huisje met de groene deurtjes naast 't eikkantoor vond hij echt! De kerken hebben we gezien om 't

groene pleintje, de bogen en de lange gang - daar liepen we bots tegen de deur aan 't einde. (...) We zijn over de Kommel gegaan langs de Kruisheerengang terug en we hebben geslingerd door allerhande straten in den omtrek der Capucijnerstraat - op 't laatst kwamen we op de Boschstraat - langs de kermis op een eerbiedigen afstand - over 't Vrijthof - en langs de Lieve Vrouwenkerk.

Rie, 't was een eenige tocht en 't was alles zoo mooi in die vage schemering - er hing zoo'n “teer grijs” langs de huizengevels - en hij wees me zooveel met z'n opmerkingen. Midden in de Kortestraat moest ik me omkeeren om te zien naar de torens van de O.L.V. Hij zou er een schilderij van kunnen maken zegt-ie - die toren - zoo forsch, zoo geweldig - die zware muur vol majesteit en daarboven de fijne boogjes der galerijtjes. Dan zou hij ze schilderen met die witte muur waar 't groen over hangt en één enkele oude vrouw. Rie 't deed me bepaald goed dat hij zoo lief sprak over al onze lieve dingen van Maastricht. En zoo'n tocht wil ik nog eens met hem maken want dat is leerzaam!’[(26)]

Een van de belangrijkste doelen van hun dwaaltochten was het kasteel van Neercanne en het even verder liggende Belgische plaatsje Canne. Daar vonden ze een sprookjessfeer die ze later in hun werk probeerden weer te geven. Zij onder meer in verhalen als *De Witte Burcht* en hij op zijn verdroomde en mysterieuze schilderingen in olieverf en pastel van het kasteel en de omgeving, met daarop vaak in middeleeuwse kledij gestoken figuren. Jan Bogaerts bracht met zijn romantische werken het idyllische, landelijke Limburg uit het werk van zijn nicht in beeld. En dat op een wijze zoals nog niemand had gedaan. Marie Koenen bestempelde zijn manier van werken als ‘literair schilderen’.[(27)]

De schrijfster hoefde trouwens niet ver te gaan om in een fraaie omgeving te belanden. Toen het huis aan de Hubertuslaan in 1894 gebouwd werd, stond het aan de rand

Rome en Julia bij Neercanne. Een tekening die Jan Bogaerts maakte in 1903 na zijn omzwervingen in Zuid-Limburg met nicht Marie.

van de stad. De bebouwing hield er op en de natuur begon als het ware voor de deur. Er stonden grote oude bomen, waarin in het voorjaar de nachtegalen zongen. Ook achter het huis, bij de oude grachten langs de vestingwerken stonden vele bomen, vooral populieren, met daarin niets dan vogels. Op loopafstand bevonden zich de Pietersberg en het Jekerdal.[28]

•

Als klankbord bij het schrijven, had ze in eerste instantie haar vader. Die lette natuurlijk vooral op haar taalbeheersing, maar daar zat het al snel goed mee. Inhoudelijk en stijltechnisch werd ze begeleid door Maria Viola, de redactrice van *Van onzen Tijd.* Viola probeerde haar vooral te bewegen mooier te schrijven, dus op de stijl te letten. Er gingen veelvuldig brieven van de redactrice naar Marie Koenen met aanwijzingen en suggesties ter verbetering van ingestuurd werk. De schrijfster, onzeker als ze was over eigen kunnen, volgde die vrijwel altijd op.[29]

Dat Maria Viola, en ook de andere redactieleden van het blad, steeds positief oordeelden over haar verhalen verbaasde Marie Koenen ten zeerste. Zo keek ze er erg van op dat haar korte roman *Het Hofke*, eigenlijk geschreven om als feuilleton in de *Katholieke Illustratie* te verschijnen, door de redactie van *Van onzen Tijd*, die nauwe banden had met die van de illustratie, werd overgenomen. In een brief, waarin ze het verzoek daartoe deed, schreef de redactie van *Van onzen Tijd* dat de roman van ‘groote poëtische en psychologische voortreffelijkheid’ was. ‘Zouden ze het meenen’, vroeg Marie Koenen aan haar vriendin Rie, die ze het heuglijke nieuws liet weten. ‘Als 't waar is, begin ik wezenlijk nog te hopen, dat er iets van me terecht komt.’[30]

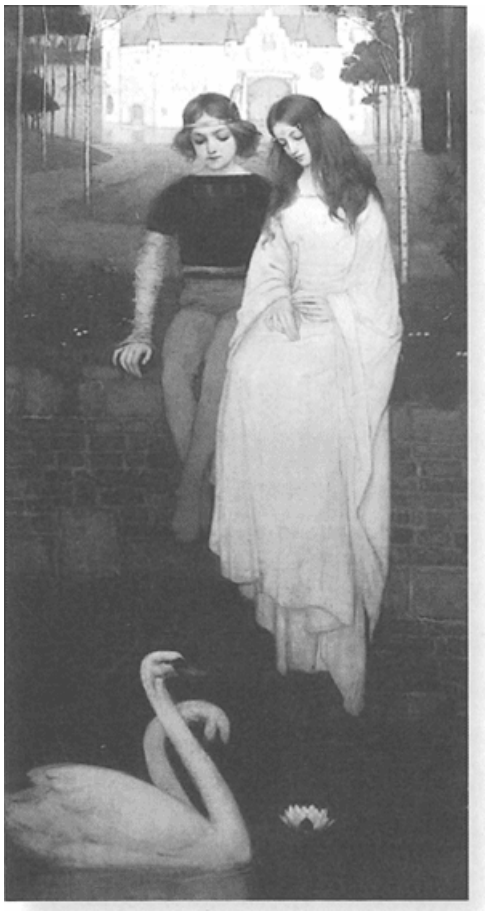

Twee koningskinderen. (Olieverf op doek) Een voorbeeld van de romantische schilderkunst van Jan Bogaerts, die zo goed aansloot bij het werk van Marie Koenen.

Ook de weinige recensenten die haar tijdschriftwerk beoordeelden, waren positief. Zo schreef een anonieme auteur eind 1904 in de landelijke krant *De Maasbode* een artikel over de vijfde jaargang van *Van onzen Tijd.* Hij wijdde daarin een passage aan het 'zonneschijnend proza' van Marie Koenen. De recensent noemde haar een van de meest sympathieke figuren uit de 'Van onzen Tijd-kring', 'zoo pretentieloos in haar stille verschijning, dat bij alle attentietrekkende drukte van de anderen, minder beduidend dan zij, aan deze schrijfster de waardeerende aandacht van ons Katholieken te lang onthouden bleef.' Daarom bombardeerde hij haar meteen maar tot 'onze eerste en enigste modern-literaire, Katholieke belletriste'. 'Een

schrijfster, die ook is voor het volk, en niet voor enkelen alleen, en die van haar heel-eigen, éénige gave een genieting maakt voor velen', zo sloot hij af.[31]

Ondanks de goede reacties op haar werk bleef Marie Koenen zelf aarzelen. Wanneer ze een verhaal door Maria Viola kreeg teruggestuurd en er stonden streepjes of opmerkingen bij de tekst, was ze behoorlijk van slag. Een volgend keer deed ze dan nog beter haar best. De twijfel over haar schrijfkunst kwam deels voort uit de eenzaamheid waarin ze haar werk tot stand bracht. Ze had in Maastricht en ook daarbuiten geen contact met andere schrijvers. Alles wat ze wist van de letteren van die dagen haalde ze uit kranten en tijdschriften. Haar enige verbinding met het toenmalige literaire wereldje in Nederland was jarenlang Maria Viola. Die ontmoette ze pas in augustus 1908 voor het eerst in levende lijve.[32]

Het contact met andere auteurs hield ze overigens welbewust af. Alleen als ze er echt niet onderuit kon, deed ze mee aan literaire activiteiten. Zo trad ze in april 1904 toe tot de Kunstkring De Violier, omdat ze het verzoek daartoe van Maria Viola niet durfde weigeren. Vriendin Rie, die haar feliciteerde met haar lidmaatschap, liet ze echter weten dat die gelukwens niet nodig was. 'Ik heb er heel eerlijk gezegd het land aan. Maar ik kon er niet buiten. Wat kan mij het verschelen of ik op zoo'n lijst sta te figureeren - en meer kan het toch niet beteekenen. Enfin - we zitten nu in het schuitje - laat maar drijven. Misschien vergeten ze me nog wel. Het blijft altijd iets pijnlijks in me die afkeer van alle openlijke gerucht. Maar ik kan er niets aan doen - van 't begin af niet - jij weet dat wel hoe graag ik me schuil houd. En juist die Violier maakt zoo'n leven dunkt me. In dat jaarboek stond de heele beschrijving van een tocht per boot langs het slot van Muiden naar het huis ter Haar. Daar gingen al die lui gezamenlijk in feesttocht heen. Verbeeld je mij daartusschen!'[33]

Zo was Marie Koenen vrijwel alleen bij het zoeken en tasten naar de weg die ze met schrijven op moest. Om dat heel duidelijk voor ogen te krijgen, moest ze eerst een schrijfcrisis doormaken. Een crisis die zich openbaarde door het schrijven van het verhaal *De Dorre Rank*, dat ze in 1908 en 1909 in afleveringen publiceerde in *Van onzen Tijd*. Het is het verhaal van Jeanne Dijling en Louis de Rade. Zij is een wees, die zich vooral thuis voelt in het verstilde klooster waar ze haar opvoeding en opleiding kreeg. Hij is een bon vivant, die alle pleziertjes van de wereld najaagt en niets van God en geloof moet hebben. Uiteraard past zij zich volledig aan zijn leven aan, wordt precies als de lichtzinnige en frivole vrouwen die hij zo graag ziet. Maar daarbij verliest ze zichzelf totaal.

Pas als ze zwanger wordt, komt ze tot bezinning en zoekt de weg terug. Het gevolg is dat ze hem kwijt raakt en ze volledig naast elkaar gaan leven. Tenslotte haat hij haar zelfs en volgen er vele confrontaties. Dat heeft grote invloed op haar leven. Hij is, om de beeldspraak van de schrijfster te gebruiken, de dorre rank van de wijnstok die de rank die bloeien wil in de greep houdt en daardoor het bloeien tegenhoudt. Jeanne vraagt haar God dan 'om den éénen bloei'. Die komt er pas nadat Louis in enorme geestelijke nood is geraakt, die hem dichtbij het plegen van zelfmoord heeft gebracht. 'Het leven is m'n ziekte en ik sterf eraan', zegt hij tegen haar. Na een langdurige loutering echter komt ook hij met zichzelf in het reine en krijgt het verhaal alsnog een gelukkig eind.

De dorre rank is in tegenstelling tot de meeste andere Koenen-vertellingen absoluut

geen verhaal met als achtergrond een idyllisch decor. Het gaat vooral over geestelijke nood en hoewel alles uiteindelijk goed komt, zijn de belangrijkste gebeurtenissen inktzwart. In het verhaal komt ook het streven naar ‘mooi schrijven’, zo gestimuleerd door Maria Viola tot een climax, door het gebruik van veel samengestelde bijvoeglijke naamwoorden als ‘smartend-angstig’, ‘fel-flitsend’ en ‘dof-doodsch’, alliteraties binnen een zin zoals ‘de smartende starre staring’ en niet-alledaagse werkwoorden als ‘verwademen’, ‘uitturen’ en ‘doorrijten’. Iets wat eerder schrijvers als Van Deyssel, Gossaert en Van Looy onder invloed van Franse auteurs als Verlaine ook al hadden gedaan.

Een voorbeeld uit *De dorre rank*: ‘Het werd een wetend en willend, maar angstig omzoeken naar het verloren zelf, een bewuste maar bevende betasting van het ragge weefsel van het eigen bestaan, totdat ze de rafelige levensdraden in schuwe aanvoeling ontwarde, en een voor een liet glijden door haar gedachten-aanroering, en weefde, weefde - opnieuw - 'n webbe van schemer, waarin ze zich ijl-droomend hervond.’[(34)]

Marie Koenen schreef het verhaal, zo stelde ze in een terugblik uit 1923, ‘in een tasten naar het teerste en diepste der ziel, haar leven en haar bewegen, willens of onwillens, in God’. ‘Ik heb dit verhaal nooit als boek durven uitgeven, ik schroom nu nog het te herlezen al zou ik het zeker heel anders zien als in die eerste jaren er na. Met zooveel pijn werd het geschreven. Over zijn literaire waarde kon ik zelf niet oordeelen, maar al schrijvende wist ik bewust dat zóó Katholieke literatuur toch niet zijn mocht, en ook dat een waarachtige uiting een scheppend werker toch een gevoel van verlossing moet geven en niet deze almaar benauwde beklemming. Eerst nu besef ik, dat “De dorre rank” een levensperiode afsluit, en dat mijn scheppingskracht zeker met deze “dorre rank” voorgoed zou zijn verdord, als de drang naar zelfredding me niet had doen grijpen naar juist het tegenovergestelde van deze brekensbroze verfijning.’ Ook de afwijzing van het verhaal door haar moeder, die haar hoofd schudde over de nihilistische toonzetting, zette haar op een ander spoor. Marie Koenen vond haar schrijfvreugde weer terug door zich te gaan verdiepen in volksverhalen, legenden en ballades. Haar nieuwe verhalen waren weer bestemd voor een groot publiek. ‘Katholieke kunst moest algemeene kunst zijn’, werd haar hervonden uitgangspunt.[(35)]

•

De geestelijke nood die ze in *De Dorre Rank* beschreef, was Marie Koenen niet onbekend. Zelf had ze voor de publicatie van het verhaal in 1908 al enige malen dergelijke problemen gehad. Ze was op zich al gauw uit balans; treurigheid en verdriet konden haar zo maar overvallen en er voor zorgen dat ze uren van slag bleef. Uit haar evenwicht raakte ze ook als ze besefte dat ze vooral blij was wanneer ze alleen kon zijn. Soms zocht ze bewust andere mensen of drukte op, maar voelde zich juist dan eenzaam en ongelukkig. Door die ‘leege zwarte eenzaamheid’, zoals ze zelf het gevoel omschreef, kreeg ze bij vlagen ook een ‘starre verstikkende levensangst’.

In de brieven die ze stuurde naar haar hartsvriendin kwamen geregeld passages terug als de volgende: ‘Ik weet niet wat een triestigheid er over me is. 't Meeste zin heb ik om in een hoek te gaan zitten huilen, - dat vooral niemand het ziet. Waarom toch?

- 't Is toch alles goed met mij en met allen die me lief zijn? Komt het door 't grauwe weer en de naargeestige boomen? En 't zal wel overgaan: Maar ik wil niemand zien, den heelen dag niet. Ik zou niet kunnen praten en lachen. Och ik hoop maar dat ze me in vrede laten.'[36]

Ook in de brieven die ze aan Maria Viola stuurde, lichtte ze regelmatig toe hoe haar gemoedstoestand eruit zag. Eind december 1905 schreef ze dat ze soms heel ongelukkig was en dat er dagen en tijden waren waarin ze zich op geen enkele manier kon uiten. 'En hoe meer mij de oogen opengaan voor de dingen en het wezen van het leven, hoe moeilijker mij het leven valt.'[37]

Rond september 1906 kwam het tot een crisis, waarschijnlijk mede veroorzaakt door de ziekte van haar moeder. Deze had al jaren last van een kropgezwel dat steeds sterker op de slagader ging drukken. Daardoor kreeg ze last van hartritmestoornissen, verslapping van de hartklep en kortademigheid. Vanaf 1905 werden de problemen en klachten ernstiger, moest ze thuis worden verzorgd en verkeerde ze soms in kritieke toestand. Begin 1906 bleek dat er geen enkele hoop op verbetering bestond en ze met alle klachten verder moest leven zo lang als het duurde.[38]

Als gevolg van die ziekte kwam Marie nauwelijks tot schrijven, wat haar gemoed nog zwaarder belastte. Uiteindelijk mondde dat uit in een crisis. 'Er is iets vergroeid of veranderd of verloren in me - het is zoeken en zoeken. Soms maakt 't me erg ongelukkig. Zou ik er boven komen?', schreef ze eind september 1906 aan Maria Viola. Zes weken later was ze evenwel al weer hersteld, al had het kracht gekost. 'Nog nooit heb ik zoo moeten worstelen om mijn innerlijke rust en het evenwicht te herwinnen', meldde ze haar mentrix. De worsteling had echter wel wat opgeleverd. 'Het is me nu of ik heel aan 't begin sta van 'n nieuw leven en een nieuw werk, maar ook zie 'k mijn weg, zooals ik hem nog nooit gezien heb, en ik begrijp m'n wil en m'n weifel beter dan ooit.[39]

Langzaam maar zeker krabbelde ze daarna weer op. Dergelijke periodes, waarin

De door Jan Bogaerts vervaardigde omslagtekening van 'De Witte Burcht', het boekdebuut van Marie Koenen. Op de tekening staat het kasteel Neercanne.

de toch al voortdurend aanwezige gevoelens van droefheid, onbetekenendheid, ongeliefdheid, eenzaamheid en regelrechte levensangst samenkwamen en uitliepen op een regelrechte geestelijke nood, bleven echter met enige regelmaat terugkomen. Bijvoorbeeld na de dood van haar moeder op 20 september 1910.

Hoe ze bleef worstelen met zichzelf illustreerde ze in een brief aan vriendin Rie, geschreven net voor haar eigen dertigste verjaardag op 19 januari 1909. ‘Ik ben in dagen als deze aan 't afrekenen met mezelf. Er blijft niet veel van me over. 'n Nieuw leven moest ik gaan maken na m'n dertigste - 'n mensch zijn dat zich zelf meester is, al z'n daden, al z'n gedachten, z'n gevoel zelfs. Maar 't zal wel nooit worden, 'n Vat van tegenstrijdigheden - ik - en iedere dag 'n andere, - en altijd verlangend naar dat wat niet is, - in de stilte naar het leven, en in het leven naar de stilte. (...) Ik word nu al te zwijgend van altijd te zwijgen, al te eenzelvig van altijd eenzaam te zijn. Soms voel ik zoo heel duidelijk hier niet meer thuis te hooren in m'n eigen huis, nergens meer in dat leven om me heen. Dat is het allerellendigste. Alleen is er maar de abdij en het werk. Ik geef er me aan, als al 't andere me in vree laat, ik geef me er zoo voluit aan, maar nooit genoeg, omdat ik niet genoeg goeds in me heb en zooveel strijd en tegenstrijdigheid en twijfel en angst en bezwijkingen.’[40]

•

Hoewel ze al vanaf 1900 publiceerde, duurde het tot 1912 voor het eerste werk van Marie Koenen in boekvorm verscheen. Er was wel eens eerder sprake van een bundel verhalen, zoals in 1906, maar ze kwam toen niet tot een akkoord met de uitgever.[41] In 1912 gebeurde het wel, vooral door tussenkomst van de jezuïet pater R. Bouman, die zeer gecharmeerd was van haar bijdragen aan *Van Onzen Tijd.* Bouman kwam als hij op retraite was in Maastricht vaak bij vader Koenen op bezoek en vroeg Marie bij een van die gelegenheden waarom ze haar verhalen niet bundelde. Omdat zij daar de juiste weg niet voor wist, legde hij voor haar contact met uitgeverij Van Leeuwen in Leiden. Die bracht in 1912 *De Witte Burcht* op de markt, een bundel van zeven ‘eenvoudige Limburgse dorpsvertellingen’ zoals zij ze zelf noemde.[42] Op het omslag stond een tekening van het in het titelverhaal centraal staande kasteel Neercanne, natuurlijk gemaakt door neef Jan Bogaerts. Haar officiële debuut was op haar 33ste een feit.[43] Uiteraard kreeg Maria Viola een exemplaar toegestuurd met daarbij een brief waarin ze uitvoerig werd bedankt, ‘'t Maakt me blij je nu het boek te kunnen sturen. Niemand weet beter dan jij hoe 't een stuk van mijn leven is - want eigenlijk, moet ik tegen jou niet zeggen: een stuk van “ons” leven? - Heb je alles niet met mij zien worden, regel aan regel mee doorleefd, dat weet ik, dat heb ik eigenlijk gevoeld. En meer dan dat: was het niet door jou en voor jou dat ik het schreef?’[44]

Na *De Witte Burcht* volgden in korte tijd zes andere boeken van haar hand plus een vertaling van drie vertellingen van Gustave Flaubert, gemaakt om zo aan haar stijl te werken. De zes nieuwe titels die tussen 1912 en 1916 verschenen waren: *Hendrik van Veldeke's Sint-Servatiuslegende bewerkt* (1912), *Van Wenschen en Wonderen* (1913), *Het Hofke* (1913), *De toren van Neekum* (1916), *Sproken en Legenden* (1916) en de gedichtenbundel *De Wegen* (1916).

Het snel achter elkaar verschijnen van nieuwe titels was alleen mogelijk omdat ze

vanaf 1900 een behoorlijke voorraad had opgebouwd. Vijf van de zeven verhalen uit *De Witte Burcht* waren eerder gepubliceerd in *Van onzen Tijd*, net als vier van de zes verhalen uit *Sproken en Legenden.* Ook *Het Hofke* en *De Toren van Neekum* hadden de kolommen van dat tijdschrift in afleveringen gevuld. Slechts bij een klein deel van de verhalen ging het om nieuw, nog niet gepubliceerd werk.

Ook *De Wegen* bevatte voornamelijk oud werk. Het was ondergebracht in een aantal categorieën, waaronder volksliedjes, proza-gedichten, kinderrijmen en vertaalde verzen van Paul Verlaine. Belangrijkste onderdeel vormde echter haar nogal sombere, vaak religieus getinte poëzie, waarmee ze voor het eerst naar buiten was gekomen in de zevende jaargang van *Van onzen Tijd.* De inspiratie daarvoor vond ze in de middeleeuwse geestelijke zangen en liederen. De nieuwe katholieke dichtkunst moest in haar optiek ‘in uiting en vorm, in natuurlijke directheid en zielswaarheid daarbij aansluiten’.[45] Het leidde tot gedichten als *Het was niet veel...*

Het was niet veel van U aan mij;
In 't heimlijk harte van mijn huis
Een handvol distels bij Uw kruis,
Dor gaarsel uit verstorven tij.

In 't heimlijk harte van mijn huis
Van mij aan U wel zonden veel,
Wel ijl gedroom, wel wuft gespeel,
Wel dorre distels bij uw kruis.

Van u naar mij een stroom van licht,
De blik die zag, de stem die riep,
Het leven dat het leven schiep,
Het schijnen van Uw aangezicht.

Wat ga ik om en vraag ik nog?
Mijn leege hart stroomt vol van U.
Mijn leege handen tasten U.
Wat dwaal ik om en klaag ik nog?

Het is te veel aan mij van U.
Uw licht in deze dwaze ziel
In een te broze vaze viel,
Ze beeft van pijn. Ze sluit zich schuw.

Het wordt steeds minder wat ik geef.
Het wordt steeds meer van U aan mij.
Gij ziet het aan: Heb medelij,
En geef dat ik U wedergeef.[46]

De eerste boeken van Marie Koenen werden over het algemeen goed ontvangen. Voor de schrijfster was het wel vreemd om pas jaren na het ontstaan van de verhalen en novellen kritiek daarop te krijgen van recensenten. Inmiddels was ze in haar ontwikkeling immers al veel verder. Frans Erens schreef naar aanleiding van het verschijnen van *De Witte Burcht* in het weekblad *De Amsterdammer.* 'Voor de katholieke litteratuur niet alléén, maar ook voor onze litteratuur in het algemeen mag het werk van Marie Koenen eene aanwinst heeten.'(47)

De indertijd gevreesde criticus Israël Querido van het *Algemeen Handelsblad* was in augustus 1913 positief-kritisch over het toen al tien jaar oude *Het Hofke.* Hij roemde de 'eigenaardige bezonnenheid' en het 'fijn geluid' van haar schrijfwijze, maar kraakte ook harde noten over de opbouw van het verhaal en de psychologie van de karakters en verweet de schrijfster te veel 'vroomheidslyriek' te verwerken. Toch roerde 'het verhaal en de gemoedsfijnheid' van hoofdpersoon Milia hem diep.(48)

Ook *Sproken en Legenden* werd enthousiast verwelkomd. De priester F. Karskens noemde Marie Koenen naar aanleiding van het verschijnen van de bundel een 'zeer bizonder talent'. In het blad *De Katholiek* vergeleek hij haar met de Zweedse schrijfster Selma Lagerlöf, in 1909 winnares van de Nobelprijs voor literatuur. 'En, heb ik een enkele maal gedacht, dat zij de Hollandsche schrijfster overtreft in het blootleggen van het diepste menschelijke zielenwee in de vorm der lichte sproke, voor het overige durf ik ze gerust op één lijn te stellen. Daarenboven geeft M. Koenen, wat S. Lagerlöf natuurlijk nooit kan geven: de schoonheidsontroering, die uitgaat van ons Roomsche geloof.'(49)

Het meest waardeerde de schrijfster zelf de woorden van haar jarenlange mentrix Maria Viola in *Van onzen Tijd* naar aanleiding van het verschijnen van *De Witte Burcht.* Ze sprak in haar artikel over 'ontroerende en diepzinnige verhalen' en stelde dat de stijl van Marie Koenen 'door zijn ruim en rustig-beeldende schilderachtigheid aan het diepzinnig realisme van den ouden Breughel lijkt verwant'. Het zielsconflict, waarom het in de meeste verhalen van de bundel draaide, werd volgens haar door de schrijfster steeds levensgetrouw weergegeven. 'Maar geen ziel doolt zoo wijd of daar blijft, aan de kimmen van haar donkeren horizont, nog een schemer leven, een naglans van Gods genade, een gloren van Geloof; en in dien bevenden glimp begint dan een bangelijk omtasten, een zoeken en verbijsterd woelen naar het verloren zelf, totdat de innerlijke zinnen wakker worden en de mensch zich hervindt op den weg, waar, als een lichten Wonder, de genade Gods openstraalt voor zijn wankele voeten. Het licht van het Wonder is de diepste en essentieël-Roomsche realiteit in Marie Koenen's kunst.'(50)

•

Ondanks de vele publicaties in die periode vormden de jaren tussen 1910 en 1915 een overgangstijd voor Marie Koenen. Hoewel ze al heel wat schrijfervaring had, was ze nog altijd zoekende, zowel wat de thematiek van haar verhalen betrof als de stijl. Om haar taalgebruik te verrijken en haar stijl te verbeteren, vertaalde ze *Trois Contes* van Flaubert. Na de afzonderlijke drie verhalen in *Van onzen Tijd* te hebben gepubliceerd, kwam vervolgens in 1913 de bundel uit onder de titel *Drie vertellingen.*

Ook zette ze zich aan het waagstuk om de Servaaslegende van Hendrik van Veldeke te herdichten. Dat resulteerde in het verschijnen van *Hendrik van Veldeke's Sint-Servatiuslegende bewerkt* in 1912. Door het werk aan de legende kreeg ze interesse voor de geschiedenis van Maastricht en Limburg en het Zuid-Limburgse landschap. Dat leidde tot het ontstaan van een reeks verhalen, die later werden gebundeld in *Limburgsche verhalen* (1922) en *Wat was en werd* (1928). Ook begon ze aan een bewerking van het Parcival-verhaal.[51] Een nieuwe bron van inspiratie vond ze ook in de Bijbel. Nadat ze gevraagd was om medewerking aan het blad *Roomsche Jeugd* schreef ze haar eerste bijbelverhaal en ontdekte daardoor ‘een heerlijke nieuwe wereld’. Die ontdekking leidde ook tot het ontstaan van het bijbelverhaal *Tobias*, haar laatste bijdrage aan *Van onzen Tijd*, waarvan ze aan het vervreemden was. Dat kwam onder meer doordat Maria Viola, die een baan als kunstredactrice bij het *Handelsblad* had aanvaard, niet of nauwelijks meer meewerkte en het tot weekblad omgevormde tijdschrift onder leiding van de katholieke staatsraad A. Struycken zich steeds meer op politiek ging richten.[52]

Het wegdrijven van *Van onzen Tijd* bracht haar ertoe om in 1916 haar gedichten eens naar het neutrale tijdschrift *De Gids* te sturen. ‘Het was een eerste pogen, hoe bedeesd dan ook, om met mijn werk ook de Katholieke gedachte er van in die groote wereld te brengen, waar elke katholieke uiting zo werd gewantrouwd. Zoowaar, de Gids nam mijn verzen aan. Het scheen mij de aanvang toe van een overwinning, waarover ik me, allerminst uit eigenliefde, verheugde.’[53]

Het kwam haar op een scherpe veroordeling te staan van de priester-dichter Chrétien Mertz. In het maandblad *De Katholiek* stelde hij dat katholieke literatoren niet moesten meewerken aan de neutrale en anti-godsdienstige pers, waartoe hij *De Gids*

VAN ONZEN TYD

INHOUD

SPROKE . . . . . C. R. DE KLERK.
KUNST. . . . . TH. MOLKENBOER.
BIJ ONZE PLAAT . . . . . TH. MOLKENBOER.
DE WEG VAN VERLANGEN . . . . ALBERTINE SMULDERS.
PROGRAM . . . . . ALB. VAN DER KALLEN.
HERSTEMMINGEN . . . . . J. R. VAN DER LANS.
TE LAAT . . . . . H. J. M. DONDERS.
LITERAIRE KRONIEK (INLEIDING) . MARIA VIOLA.
OVER DE VIERDE REEKS VAN Dr. SCHAEPMAN'S „MENSCHEN EN BOEKEN" . . . . . A. M. J. I. BENNEWIERTZ
AAN ANTON VAN ROOIJ. . . . . ALBERTINE SMULDERS.
BENEDICTIE OP DE GRAND' PLACE . ALBERTINE SMULDERS.
MUZIKALE KRONIEK . . . . . P. J. JOS. VRANKEN.
IETS OVER MUZIEKONDERWIJS . . PHILIP LOOTS.
PLAAT: JAN VAN SCHOOREL, MADONNA.

Maatschappij tot de Katholieke Illustratie te Mechelen

Oscar Schepens en Cie. te Brugge

OCTOBER 1900

Nummer I.

MARIE KOENEN
SPROKEN
EN LEGENDEN
J. W. VAN LEEUWEN (K. FERCKEN)
LEIDEN/HOOGEWOERD 89/MCMXVI

rekende. Zo werd naar zijn mening de tegenstander versterkt en dat kon toch niet de bedoeling zijn. Hij refereerde dan ook aan de woorden van Jezus Christus: ‘Niemand kan twee heren dienen’ en ‘Wie niet met mij is, is tegen mij’. Het artikel van Mertz leidde tot een felle polemiek in tijdschriften en kranten, die echter net zo snel weer verliep als ze ontstaan was.(54)

Marie Koenen zelf was alleen maar verbaasd over de commotie en dacht er het hare over. ‘Het twistgeschrijf liet niet na mijn meening te bevestigen, dat Katholieke Kunst haar apostolaat niet aan enkele gelijkvoelenden, niet alleen aan heel het Katholieke volk, maar ook aan andersdenkenden heeft te vervullen in zoo wijd mogelijke kringen.’(55)

•

Aan het zoeken van Marie Koenen kwam in 1915 een eind toen ze in Maastricht de jonge leraar Gerard Brom (1882-1959) opnieuw ontmoette. Brom was van 1 september 1906 tot 1 februari 1907 leraar Nederlands geweest aan het Stedelijk Gymnasium te Maastricht en had in die tijd op kamers gewoond in de Hubertuslaan, waar ook de ouderlijke woning van de schrijfster stond. Zo hadden ze kennisgemaakt. Aan het begin van de zomer van 1915, toen ze met kinderen van het patronaat waaraan ze meewerkte door de stad liep, kwam ze een gezelschap tegen met daarbij Gerard Brom. Een beleefdheidspraatje leidde ertoe dat de schrijfster beloofde Brom en de zijnen die middag mee te nemen naar de Sint Pietersberg en Slavante.

Tijdens die wandeling raakten de leraar en de schrijfster in gesprek over literaire zaken en betoogde Brom dat Marie Koenen de aangewezen persoon was om dé katholieke

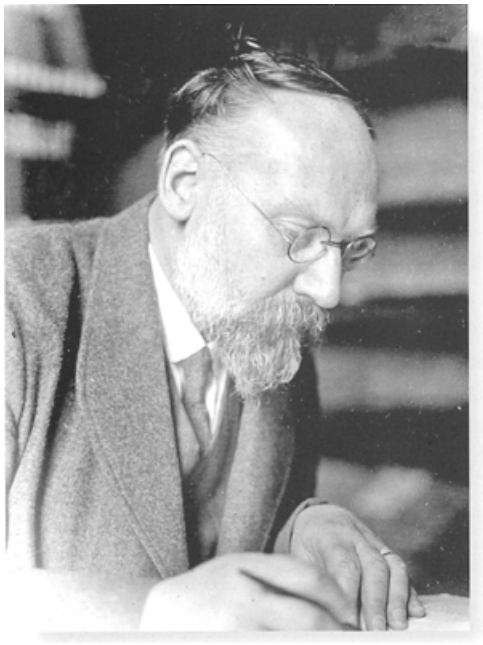

Gerard Brom, de man die haar aanzette tot het schrijven van ‘De Moeder’, haar eerste succesroman.

roman te schrijven die er niet alleen toe zou bijdragen dat de kwaliteit van de literatuur van het volksdeel naar een hoger niveau werd getild, maar deze ook een eigen plek zou bezorgen in de vaderlandse letteren. Waarop zij stelde dat ze dat wel wat hoog

gegrepen vond. Bovendien, als het haar lukte, waarin moest ze de roman dan publiceren? Zijn antwoord was duidelijk: ‘Als U een roman schrijft, zorg ik voor het tijdschrift.’[56]

Als gevolg van deze gebeurtenis werd Marie Koenen gezien als de grondlegster van het tijdschrift dat Gerard Brom oprichtte: *De Beiaard.*

Hij moet echter al eerder hebben rondgelopen met plannen daartoe, want snel na hun gesprek in Maastricht had hij zijn zaakjes voor elkaar. Op 13 oktober 1915 stuurde hij haar een brief, met daarin de mededeling: ‘U krijgt Uw zin en licht gauwer en voller dan U dacht.’ Hij had op dat moment de redactie van het nieuwe blad zo goed als rond, met daarin buiten hemzelf J. Hoogveld, Jos Schrijnen, B. Molkenboer en de uitgeweken Vlaming Frans van Cauwelaert. Bovendien wist hij wat voor soort blad het moest worden: een katholiek maandblad met veel aandacht voor literatuur en kunst, maar ook voor wetenschap en politieke en maatschappelijke ontwikkelingen.[57]

Nu het tijdschrift eraan kwam en misschien al in januari 1916 voor het eerst verscheen, moest Marie Koenen snel beginnen met haar roman, zo liet Brom haar in dezelfde brief weten. In haar antwoordbrief van 15 november 1915 juichte zij de komst van ‘het Roomsche standaardmaandschrift’ toe, maar moest ze bekennen niets te hebben liggen wat als eerste bijdrage van haar hand kon dienen. Drie dagen later stuurde ze hem de inleiding bij haar Parcival-bewerking, al had ze haar twijfel over de waarde ervan. Ook verklapte ze hem te denken over een Limburgse dorpsroman, met als titel *De Moeder*.[58] ‘'k Herinnerde me “Het Hofke”, vertellingen als “De Levensavond” en dergelijke, de lievelingslectuur van m'n moeder, die sindsdien van ons was heengegaan. 'k Dacht aan haar, en aan m'n stillen wensch sinds 'k haar verloor: ooit over een ware moeder te kunnen schrijven, maar dan zóó dat mijn Moeder 't verstaan zou hebben...’[59]

Brom haakte gretig op de mededeling over *De Moeder* in en zette Marie Koenen aan tot het schrijven van de roman. Zelf had ze er ook zin in, want ze was ervan overtuigd dat de roman het begin zou zijn van een nieuwe periode in haar werk. ‘Het eigenlijke zal nu pas komen’, meldde ze op 21 november 1915 overtuigd aan haar stimulator. ‘'t Is me, of ik àlles zal kunnen nu er een doel voor is.’ Vervolgens ging ze hard aan het werk, want ondanks dat ze juist in die tijd haar vader moest helpen met de drukproeven van zijn woordenboek, had ze al rond de jaarwisseling het eerste hoofdstuk af. Na Broms aanmerkingen verwerkt te hebben, stuurde ze hem op 20 januari 1916 de definitieve tekst. Op dat moment had ze de zes volgende hoofdstukken zo goed als klaar. Het gaf haar voldoende vertrouwen om in te stemmen met de publicatie van het eerste hoofdstuk, ondanks dat ze nog geen idee had hoe het boek zou aflopen.[60]

Op 1 maart 1916 verscheen uiteindelijk de eerste aflevering van *De Beiaard*, die werd geopend met het eerste hoofdstuk van *De Moeder*. Verder was het tijdschrift precies zo ingevuld als Brom voor ogen had gestaan, met onder meer een bespreking van de mis van Diepenbrock door J.A.S. van Schaik, een stuk getiteld *De groei der dichtkunst* door Poelhekke, een verklaring van de naam *De Beiaard* door Jos Schrijnen, een artikel over de sociale beweging door J.G. van Schaik, een necrologie van de Luxemburgse historicus en schrijver Godefroid Kurth en... gedichten van Felix Rutten.[61]

Eindnoten:

(1) Brief van L. Puls aan H. van Bommel, d.d. 1 april 1949, over de stamboom van de familie Koenen. De brief is aanwezig in het archief van H. van Bommel (verder te noemen VBA), onder inventarisnummer 49. Het archief bevindt zich in het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen. H. van Bommel werkte in de jaren vijftig van de vorige eeuw aan een dissertatie over Marie Koenen, maar voltooide die niet.
(2) Burgerlijke Stand Maastricht, bevolkingsregisters 1880-1890 en 1890-1920.
(3) Marie Koenen - *Het verhaal van mijn verhalen.* In: *Roeping*, 26e jrg., nr.1, januari 1949, blz. 16-40, speciaal blz. 16 en 19.
(4) Het verhaal, blz. 23.
(5) Brief van Marie Koenen aan Jef Notermans, d.d. 10 november 1948. De brief is in bezit van de heer Jeroen Brouwers te Zutendaal in België. Hij was zo vriendelijk mij een kopie ter beschikking te stellen; *Marie Koenen over eigen werk.* In rubriek 'Schrijvers en kunstenaars' in: *De Nieuwe Eeuw,* 23 januari 1923.
(6) Het verhaal, blz. 25.
(7) Het verhaal, blz. 16 en 19; Verslag ongedateerd gesprek tussen Marie Koenen en H. van Bommel. VBA, inv. nr. 74.
(8) Jan Posthumus e.a. - *Honderd jaar Koenen.* (Utrecht, 1997) Blz. 5 en 63-65; Jan de Groot - *M.J. Koenen en zijn Handwoordenboek.* (Groningen, 1997)
(9) Het verhaal, blz. 26.
(10) André Munnichs - *Hulde aan Marie Koenen.* In: *Roeping*, 26e jrg., nr.1, januari 1949, blz. 12 en 13.
(11) Het verhaal, blz. 24 en 25.
(12) Het verhaal, blz. 27 en 28; Brieven van Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 7 februari 1947 en 3 september 1949. VBA, inv. nr. 38.
(13) Marie Koenen over eigen werk; Brieven Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 28 november 1902 en ongedateerd. Marie Koenen en haar jeugdvriendin Rie Hamers-Thomassen onderhielden in de jaren tussen 1899 en 1918 een uitgebreide briefwisseling. De ongeveer 360 brieven van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen zijn in het bezit van mevrouw Goyards-Peynenborg te Tilburg. Zij was zo vriendelijk mij de brieven ter inzage te geven.
(14) Kindercantate ter gelegenheid van de kroning van H.M. Wilhelmina, Koningin der Nederlanden. Een exemplaar van de tekst is aanwezig in het archief van Marie Koenen (verder te noemen MKA), onder inventarisnummer 87. Het archief wordt bewaard door het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen. Mevrouw A. Claessens-Koenen, eigenaresse van het archief, was zo vriendelijk mij toestemming te geven er onderzoek in te doen.
(15) Verslag van een gesprek dat H. van Bommel had met Marie Koenen in april 1949. VBA, inv. nr. 71; Exemplaar *Katholieke Illustratie*, jrg. 34, nr. 9, 1900-1901. MKA, inv. nr. 449.
(16) Briefkaart van Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 6 januari 1953. VBA, inv. nr. 38.
(17) Marie Koenen - *Stadshoekje.* In: *Van onzen Tijd*, 1e jrg., 1900-1901, blz. 49-52.
(18) Het verhaal, blz. 29 en 30.
(19) Mathijs Sanders - *Het spiegelend venster.* (Nijmegen, 2002) Blz. 33, 34, 60, 97, 114-116 en 135.
(20) Th. Molkenboer - *Kunst, van onzen tijd, van den verledenen en van den toekomenden.* In: *Van onzen Tijd*, 1e jrg., 1900-1901, blz. 2-7.
(21) Marie Koenen - *Het Hofke.* (Hilversum, 1913)
(22) Marie Koenen over eigen werk.
(23) Brief Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 2 november 1902.
(24) Ongedateerde brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen.
(25) Brief Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 19 juli 1904.
(26) Brief Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, onbekende datum in september 1901.
(27) Het verhaal, blz. 29; Munnichs - Hulde aan, blz. 11-13.
(28) Brief Marie Koenen aan Jef Notermans, d.d. 10 november 48; Brieven Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 10 maart 1905 en 18 april 1905.
(29) Lucy d'Hooghe - *Marie Koenen. Eerste bijdrage tot de kennis van haar leven en werk.* (Gent, 1952) Blz. 8-28. In deze licentiaatsverhandeling citeert D'Hooghe uit brieven van Marie Koenen aan Maria Viola. Deze heeft ze indertijd mogen inzien. Nu zijn ze echter niet meer aanwezig in het archief van Maria Viola dat wordt bewaard door het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen. Ook elders heb ik ze niet kunnen vinden. Bij de citaten die ik uit de brieven gebruik, verwijs ik daarom steeds naar het werk van D'Hooghe.

(30) Brief Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 4 mei 1903.
(31) N.N. - *Van onzen Tijd.* In: *De Maasbode*, 1 november 1904.
(32) Marie Koenen over eigen werk.
(33) Brief Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 22 april 1904.
(34) Marie Koenen - *De dorre rank.* In: *Van onzen Tijd*, 9e jrg., 1908-1909, blz. 24-33, 49-56, 104-116 en 145-156.
(35) Marie Koenen over eigen werk.
(36) De gegevens voor deze alinea komen uit de briefwisseling tussen Marie Koenen en Rie Hamers-Thomassen. Het citaat is uit de brief van 4 november 1902.
(37) D'Hooghe - Marie Koenen, blz. 12.
(38) Brieven van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 9 december 1905, 20, 27 en 30 januari 1906, 5 maart 1906 en 6 en 27 april 1906.
(39) D'Hooghe - Marie Koenen, blz. 13.
(40) Brief Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 16 januari 1909.
(41) Brief Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 13 september 1906.
(42) Zie 3, blz. 31-33; Brief Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 10 januari 1953. VBA, inv. nr. 38.
(43) Munnichs - Hulde aan, blz. 7.
(44) D'Hooghe - Marie Koenen, blz. 23.
(45) Marie Koenen over eigen werk; Het verhaal, blz. 31.
(46) Marie Koenen - *De Wegen.* (Leiden, 1916) Blz. 31 en 32.
(47) Frans Erens - *Marie Koenen. De Witte Burcht.* In: *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, 11 augustus 1912, nr. 1833. Een knipsel ervan is aanwezig in MKA, inv. nr. 212.
(48) Israël Querido - *Letterkundige kroniek.* In: *Algemeen Handelsblad*, 22 augustus 1913.
(49) F. Karskens - *Sproken en legenden van Marie Koenen.* In: *De Katholiek*, januari 1917. Een knipsel ervan is aanwezig in MKA, inv. nr. 210.
(50) Maria Viola - *De Witte Burcht.* In: *Van onzen Tijd*, 12e jrg, 1911-1912, blz. 692-697.
(51) Het verhaal, blz. 35.
(52) Munnichs - Hulde aan, blz. 4; Marie Koenen over eigen werk.
(53) Marie Koenen over eigen werk.
(54) Chrétien Mertz - *Marie Koenen.* In: *De Katholiek*, mei 1916, blz. 414.
(55) Marie Koenen over eigen werk.
(56) Gerard Brom - *Een katholiek leven.* (Baarn 1987) Blz. 99; Aantekeningen van H. van Bommel voor zijn nooit voltooide dissertatie. VBA, inv. nr. 74.
(57) P.A.M. Geurts - *Betrokkenheid van Marie Koenen bij de oprichting en de eerste periode van De Beiaard.* In: *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 1992.* (Maastricht, 1992) Blz. 185-196; Theo Reul - *Het tijdschrift De Beiaard.* In: *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum 1988.* (Nijmegen, 1988) Blz. 318-333.
(58) Brief Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 15 november 1915. De brief is aanwezig in het archief van Gerard Brom (verder te noemen GBA), onder inventarisnummer 697. Het archief wordt bewaard door het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen.
(59) Het verhaal, blz. 35.
(60) Brieven Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 21 november 1915 en 20 januari 1916. GBA, inv. nr. 697.
(61) *De Beiaard*, 1e jrg., nr. 1, maart 1916.

Het ouderlijk huis van Felix Rutten aan de Markt 31 in Sittard, rond 1880, enige jaren voor zijn geboorte.

III De zwerver

Felix Rutten was toen hij Marie Koenen op woensdag 15 maart 1916 ontmoette na afloop van zijn lezing over ‘De romantiek van Limburg’ in de Redoutezaal te Maastricht veel bekender dan zijn toekomstige echtgenote. Terwijl zij teruggetrokken en in betrekkelijke stilte werkte aan haar verhalen en gedichten, had hij in literair Nederland behoorlijk naam gemaakt als dichter, schrijver, reisjournalist en begenadigd spreker over tal van onderwerpen.

Felix Rutten werd op 13 juli 1882 in Sittard geboren als eerste kind van Martin Emanuel Rutten (1844-1917) en Theresia Maria Hubertina Imkamp (1854-1917). Bijna drie jaar later, op 17 februari 1885, kwam zijn broer Jules ter wereld.(1) Zijn vader had in de buurt van Luik een opleiding tot leerlooier gevolgd en zijn bedrijf was gevestigd bij de woning aan de Markt 31, in het hartje van het toen nog kleinsteedse Sittard.(2)

In zijn terugblik op de jaren tussen 1880 en 1930 herinnerde Felix zich die plek als volgt: ‘Wij woonden op het marktplein, ruim in het vierkant uitgemeten, middelpunt van het middeleeuwse Sittard. We zagen uit op het stedelijke gemeentehuis met monumentale trap naar een flink bordes, een guitig torentje boven de lessenaarsdaken uit, iet of wat feestelijk. Voor wie in een verouderd vestingstadje moet verblijven - nauwe kronkelstraatjes binnen een walring, schaars doorbroken met openingen naar buiten - is het een voorrecht op een dergelijk plein te mogen wonen, een marktplaats met drukte van wagens en karren, hetgeen een gevoel van ruimte geeft, van vrijheid. (...) We leefden er gerust en kalm zonder noemenswaardige uithuizigheid.’(3)

De familie Rutten stond redelijk in aanzien en had onder meer een huisknecht en een dienstbode aan het werk. De familie van vaders kant was uitgezwermd over West-Europa. Een broer woonde in Brussel en een ander was bierbrouwer in Neerpelt. Weer een ander bestuurde een oogheelkundige kliniek in Luik en een vierde werkte een tijdlang als vertegenwoordiger voor een Franse firma en daarna als koopman in Sittard. Een tante van vader woonde in Parijs en een oom was deken van Maastricht. In de familie overheerste de koopmansgeest in tegenstelling tot bij de verwanten van moeders kant, die wat meer naar het geestelijke waren geneigd.(4)

Moeder was een rustige vrouw die graag vertelde. Niet alleen over wat ze had meegemaakt, maar ook over de feuilletons die ze las in de *Limburger Koerier*, de provinciale krant waarop het gezin was geabonneerd. Die feuilletons knipte ze uit en ruilde ze met de vervolgverhalen die haar vriendinnen uit andere kranten knipten. Vader had een abonnement op het Belgische Franstalige dagblad *La Gazette de Liège.* Zijn opleiding in Saint-Roch bij Luik was daar niet vreemd aan. Bovendien speelde Frans aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw nog een belangrijke rol in Limburg.

Boeken waren er niet of nauwelijks in huize Rutten. Vader bezat enkele exemplaren uit zijn Luikse leerjaren en moeder haalde geregeld de *Sprookjes van Moeder de Gans* voor de dag, in een uitgave die was voorzien van fraaie tekeningen door de Franse illustrator Gustave Doré. Voor zijn vorming had Felix in eerste instantie genoeg aan

de beide kranten die dagelijks in huis kwamen. Vader hielp hem bij het lezen van het Franstalige dagblad, waardoor hij buiten het Nederlands en het Roermonds en Sittards dialect al vroeg ook met Frans overweg kon. De krantenlectuur kon hem op den duur niet bij de boeken weghouden, ze werden een levensnoodzaak voor hem. Hij las alles wat hij te pakken kon krijgen en zat altijd met zijn neus in de boeken.[5]

Aan zijn culturele opvoeding droeg verder nog vaders liefde voor muziek bij. Daardoor was er een piano in huis, waarop Felix leerde spelen. Ook deed een van de drie dames Pothast, die naast de familie Rutten op de Markt woonden, een duit in het zakje. Zij leerde hem alles wat hij niet op de lagere school kreeg bij gebracht.[6]

•

Die lagere school was de stadsschool aan de Kloosterstraat. Graag ging hij daar niet naar toe, want in zijn herinneringen noemde hij het naar school gaan ‘de eerste machtige rampzaligheid van mijn jeugd’.

‘Tot de dag van heden heb ik niets vergeten van mijn eerste kennismaking met de weledelgestrenge wetenschap, einde van de vorige eeuw: die kale grauwe wanden zonder zelfs ook maar een kleurige landkaart, die gore, doorkerfde banken, de grijzende pupitre zonder verf die een schavot leek, die in geen tijden afgestofte vensterramen die nergens op uitzagen. Dat alles had ook niets van vreugde, de boven ons bengelende petroleumlamp nog het minst. Achter de deur stond heus de stok, in tastbare werkelijkheid de gard van “zie de maan schijnt door de bomen”; het instrument van de te wachten bestraffingen. En het stonk er. Nou, hoe het er stonk

Vader Martin Emanuel Rutten.

Moeder Theresia Maria Hubertina Imkamp.

voor een preuts manneke van goeden huize. Ik ruik die stank nu nog: een stank van zweet en zuur boerenbrood, van klompen en koebeesten, van natte kleren en vieze inktpotten. Waarom die inkt, daar we toch met griffels op onze leien krasten? Kortom, er steeg een walg in mij op en als een naar vrijheid smachtende gevangene verloor ik me in de aanblik van het wemelend stof, waar, als tegen wil en dank, een bleke zonnestraal binnenviel.'(7)

Gelukkig voor hem doorliep hij de lagere school vrij vlot, waarschijnlijk mede doordat hij thuis les kreeg van een speciaal door zijn ouders aangeworven jonge onderwijzer. Daardoor kon hij in januari 1893 de overstap maken naar het door jezuïeten geleide Aloysiuscollege in zijn woonplaats, ook wel Saint-Louis genaamd. Het was een college voor zowel internen als externen.(8)

Waarschijnlijk begon hij toch nog wat te vroeg aan de college-opleiding, want hij moest de tweede voorbereidende klas voor het gymnasium overdoen. Het gymnasium zelf ging hem goed af, want toen de jezuïeten het college in 1900 overplaatsten naar Nijmegen had hij vijf leerjaren zonder noemenswaardige problemen doorlopen.(9) Het zesde deed hij op Rolduc, waarnaar hij nog datzelfde jaar als intern leerling verhuisde. Het was een groot avontuur voor de achttienjarige, want hij was tot dan toe nog nooit echt ver van huis geweest. Na het gymnasium te hebben afgerond, volgde hij nog twee jaar de filosofiecursus van het klein-seminarie.

Daarna doemde een groot probleem op. Felix Rutten was er tijdens zijn Rolducse jaren achter gekomen dat hij geen priester wilde worden, zoals de familie van vaders kant en ook vader en moeder hadden verwacht. Want wat moest zo'n gevoelige jongen nou anders worden? Felix, die de school toch al als een gevangenis zag, vermoedde na een bezoek aan het groot-seminarie in Roermond dat de priesteropleiding nog veel erger zou zijn en ook een zeer gebonden bestaan als pastoor leek hem niet aanlokkelijk. Dus vertelde hij aan 'oom' Jules, een neef van zijn vader, die priester was in het land van Luik en bij wie hij vaak op vakantie ging, dat het met zijn roeping was gedaan. Diens laconieke reactie bracht hem ertoe het ook thuis te bekennen.

'Mijn moeder schreide bittere tranen, mijn vader zat met de handen in het haar. Wat doe je met die jongen? Weer werd mijn toekomst tot jammerlijk voorwerp van een ontstelde familieraad.' Een tante stelde voor dat hij tekenaar zou worden, terwijl zijn vader aan decorateur of etaleur dacht. De ooms vonden alle suggesties maar niks, maar wilden hem ook niet in hun zaak hebben. Felix werd gered door een oom van moederskant. 'Je lijkt wel krankzinnig', beet die vader toe na zijn etaleur-suggestie. 'Je stuurt hem naar de universiteit, en niks anders.'(10)

•

Het verblijf op Rolduc was overigens niet alleen maar vervelend. Zijn liefde voor muziek werd er flink verstevigd, onder meer door een bezoek aan de opera van Aken waar hij Wagners *Meistersinger von Nürnberg* zag en hoorde. Daarna bleef hij voor altijd Wagneriaan. Ook ging hij er verder met zijn pianolessen, trad hij toe tot het koor en fungeerde hij als voorzanger in de abdijkerk.(11)

Belangrijker was echter dat juist in Rolduc zijn liefde voor Limburg ontstond, een liefde die nooit meer over zou gaan. De jongens op het instituut mochten slechts

twee keer per week naar buiten. Onder strenge begeleiding werden wandelingen in de omgeving gemaakt. Heel blij was hij dan als hij weer witte boerenhoeven, grote herenwoningen en kastelen zag liggen in het Limburgse land, met op de achtergrond korenvelden en heuvels.

‘“O Limburg”, kwam het dan opeens weer heimweevol in je op. (...) Daar is mijn heimatland, Limburgs dierbaar oord. En als met verliefde ogen begin ik naar Limburg uit te zien, Limburg te herkennen.’ Ook de religieuze festiviteiten waaraan de Rolduc-bevolking meedeed, zoals de bedevaart naar de boskapel van Schaesberg en het op grootse wijze vieren van sacramentsdag, droegen aan die liefde bij. Zeker alle pracht en praal van sacramentsdag.

‘Salve Limburg! bonsde de stem van mijn hart. Wie kan zich op een dag als vandaag met je vergelijken, met al je kerkklokken in beweging, met al je vlaggen in de wind en al je schutters in de weer, en al je dorpen in blijde roering? (...) Alles was feest en vreugd en stralende voldoening; de mooist verluchte bladzijde van het jaar, een symfonisch gedicht in klanken en kleuren, een heerlijk zich uitleven van de geboortegrond tot een bloeiende hymne. Ik had opnieuw mijn Limburg toegejubeld. Ik had in al de afgrijselijkheid van het kostschoolbestaan het blijde Limburg hervonden. En, salve mijn geboortegrond, ik had kunnen schreien om de schoonheid van de dingen, schreien van geluk.’[(12)]

Het ontstaan van die liefde voor Limburg was jarenlang gevoed door zijn omzwervingen in de buurt van Sittard. Het begon al in zijn vroegste jeugd met wandelingen, vooral in het gezelschap van zijn moeder. Als het kon, maakten ze dagelijks samen een tochtje. Vaste prik was in elk geval de zondagse wandeling. Drie Duitse vriendinnen van moeder kwamen de familie Rutten dan op de Markt ophalen voor een voettocht door de omgeving. Die wandelingen werden steeds

Felix (rechts) met zijn jongere broer Jules.

Felix (links) en Jules in 1897.

langer en na verloop van tijd speelde zelfs de trein naar Heerlen een rol in de uitstapjes.[13]

Eenmaal wat ouder trok Felix Rutten er in zijn eentje op uit. Eerst nog te voet, maar later met de fiets. ‘Ik bleek een geboren wandelaar te zijn en gewende me geleidelijk aan de eenzaamheid, die mij, temidden van de natuur, weer altijd tot een nieuw genot werd. In heel de omtrek kende ik weldra al de punten vanwaar men diep en ver in het land kon uitzien. Mijn fiets werd mij het dierbare middel tot telkens weer een verdere veroveringen op het onbekende, het nog niet bereikte van de heuvelachtige landouw.’[14]

Een vroege bijdrage aan de liefde voor Limburg leverde een logeerpartij als tienjarige in Stein. Felix en zijn jongere broer Jules mochten met hun dienstbode mee naar haar ouders in Meers, maar logeerden bij een nicht van hun vader in Stein. De broertjes zagen toen voor het eerst in hun leven de Maas en het prachtige landschap waar de rivier zich doorheen slingerde. Felix voelde zich er heel ‘veilig, als in een soort van heem waar alles mij gelukkig maakte’. Daar moest, zo meende hij later, de ‘vreugde over Limburgs lentelijke lucht en de schoonheid van zijn landschap’ hem voor het eerst te pakken hebben gekregen.[15]

De passie voor de natuur, voor Limburg en voor het landschap zou een van de belangrijkste fundamenten van zijn schrijverschap worden.

•

De universiteit waar Felix Rutten in 1903 naar toe ging, was die van het Vlaamse Leuven. Het was een redelijk nabijgelegen katholieke universiteit, waar al generaties lang veel Limburgers naar toe trokken. De inmiddels 21-jarige Sittardenaar ging er germanistiek studeren. Hij vond er aansluiting bij Vlaamse medestudenten, die hem 's avonds meetroonden naar de kroegen in de stad. Veel moest hij niet hebben van de drankgelagen en hij zocht daarom zijn toevlucht in de muziek. Hij huurde een piano en bezocht concerten in Brussel.

Pas nadat hij bevriend was geraakt met mede-student Frans van Cauwelaert (1880-1960) begon hij zich in Leuven op zijn gemak te voelen. Van Cauwelaert, die na zijn kandidaats geneeskunde voor wijsbegeerte had gekozen, was een van de voormannen van de indertijd nog jonge Vlaamsche beweging die streed tegen de overheersing van de Franstaligen in België. Hij introduceerde Felix Rutten daarin, want hij zag voor hem een verbindende rol weggelegd tussen de Vlamingen en hun Hollandse taalgenoten. Zo werd hij ook lid van het strijdbare studentengenootschap ‘Met tijd en vlijt’, trad hij toe tot de redactie van het tijdschrift *De Groene Linde* en maakte hij kennis met tal van toen bekende Vlamingen, waaronder Jules Persijn, de broer en zus van schrijver Stijn Streuvels en de professoren Scharpé en Verriest. Van Cauwelaert versterkte bovendien bij Rutten de liefde voor zijn geboortegrond.

De bewondering van de Limburger voor de Vlaming was groot. ‘Frans was een jongeman met stijlgevoel en distinctie, een heer in zijn gezelschap van burgers en dorpers, zelf niettemin van eenvoudige komaf’, noteerde hij jaren later in zijn herinneringen. ‘Met de adel van zijn wezen en karakter adelde hij de beweging zelf. Hoe hoog ik tegen hem opzag, wij stonden met onze idealen op gelijke voet.

Zijn vriendschap stempelde mij, vreemdeling die ik was, tot compatriot onder de flaminganten. Ik bewonderde mijn vriend in de glans van zijn prille roem en, als iedereen, hield van hem wanneer hij, bij de winterse haard, mij inwijdde in zijn toekomstplannen. Wij waren bondgenoten, samenzweerders.'

Felix Rutten genoot naar eigen zeggen van de tijd aan de Leuvense universiteit en waardeerde vooral de vrijheid die hij er kreeg. 'Nieuwe einders ontvouwden zich, dieper werelden gingen open. Je leerde tegen moeilijke bergen opklimmen, zag over wijder vlakten heen, mocht allengs op eigen wieken drijven. Je voelde dat je, onderscheidend en samenbindend, nu eigenlijk mens werd.'

De mooie tijd duurde echter niet lang. De Franstaligen onderkenden het gevaar van de jonge Vlaamse garde en kregen gedaan dat Van Cauwelaert vanaf 1906 in Duitsland verder moest studeren. Felix Rutten had na diens vertrek geen zin meer in een langer verblijf te Leuven. Of daarin meespeelde dat hun bondgenootschap tevoren iets te hecht was geworden, is onduidelijk. In een briefwisseling uit die tijd gaven ze elkaar dikke kussen en noemde Felix Rutten zijn Vlaamse vriend 'lieveling'. Zelf gaf hij in november 1921 in een autobiografisch artikel in het weekblad *De Nieuwe Eeuw* als reden: 'Van de Universiteit te Leuven verdween ik roemloos, daar ik het den hoogleeraar in het Nederlandsch aldaar niet gewonnen kon geven, dat wij in Holland van een koe zeggen, dat "hij" gemolken wordt.'[16]

Vanuit Leuven vertrok hij in 1906 naar Luik en maakte aan de universiteit van die stad zijn studie af. Op 16 juli 1909 promoveerde hij met de hoogste onderscheiding (magna cum laude) op het proefschrift *Algemeene Inleiding tot Vondels Johannes de Boetgezant.* Tijdens die Luikse jaren bracht hij veel tijd door

Felix in 1900, 18 jaar oud.

Felix rond 1904, toen hij studeerde in Leuven.

bij de al genoemde ‘oom’ Jules, een neef van zijn vader. Met deze in Sittard ter wereld gekomen levenslustige pastoor, die erg van zijn geboortestad en Limburg hield, kon Felix het enorm goed vinden. Hij vertelde veel over zijn jeugd en vormde daarmee ongemerkt zijn logé. Wanneer oom begon met het ophalen van herinneringen, dan ‘was het je, alsof er een film werd afgedraaid van heel lang terug. (...) Een bont carnaval van louter onschuldige vermakelijkheid, je eigen verwanten op de eerste plaats: heel dat echte, grappige, oude Limburg, dat Limburg-van-ouds dat heengaat’.[17] Daarbij kwam nog dat zijn tochten door de omgeving van Luik, het gebied tussen de riviertjes de Ourthe en de Amblève hem nogmaals leerden ‘in dankbaarheid en volle overgave de schoonheid te zien van het eigen, lieve Limburg, langs de Maas gelegen’.[18]

•

In 1905, in de periode dat hij te Leuven woonde, was de eerste gedichtenbundel van Felix Rutten verschenen, met de voor de hand liggende titel *Eerste Verzen.*[19] Daarin bundelde hij een groot aantal eerder in bladen als *Dietsche Warande* en *Van onzen Tijd* verschenen gedichten. Met het schrijven was hij op zijn achtste begonnen en tijdens de verdere lagere school- en gymnasiumperiode doorgegaan. De drang daartoe was zo groot dat hem toen hij naar Rolduc ging, werd verboden tijd aan poëzie te besteden. Maar dat verbod was aan dovemansoren gericht.[20]

Hoewel er in huize Rutten maar heel weinig boeken waren, onderging hij in de loop der jaren toch de invloed van diverse boeken en schrijvers. In zijn herinneringen refereerde hij aan boeken als *Woudloper* van de Amerikaanse auteur James Fenimore Cooper en *Reis om de wereld in 80 dagen* van de Fransman Jules Verne, maar ook aan onbekende titels als *De maaiers van den dood* en *De martelaars van Siberië.*[21]

Van veel groter belang dan deze spannende boeken uit zijn jongensjaren was *Méditations poétiques* (uit 1820) door Alphonse de Lamartine (1790-1869). Felix Rutten ontdekte de Franstalige bundel in de bibliotheek van de drie Duitse wandelvriendinnen van zijn moeder en was meteen verkocht. In zijn 24 gedichten tellende *Méditations poétiques* schreef Lamartine over liefde, eenzaamheid, het leven en de natuur. Geen al te vrolijke, maar meer melancholische en romantische poëzie, gevat in mooie beelden en muzikale versregels. ‘Welk 'n genot die klank van fluwelen woorden, van citers en van harpenslag, mij vreemd en nieuw; parels die rolden en zongen’, wist hij later die eerste indringende poëticale ervaring terug te roepen.[22]

Ofschoon zijn vader het eigenlijk geen lectuur voor de jongeling vond, mocht hij de bundel toch houden. Hij sleepte het boek vervolgens overal mee naar toe, had het letterlijk dag en nacht bij zich, want hij droeg het overdag onder zijn blouse en 's nachts verstopte hij het onder zijn kussen. Lamartine inspireerde hem en hij probeerde ook dergelijke klankrijke en muzikale gedichten te schrijven.[23]

Rond zijn vijftiende was het echter met de verafgoding van de Franse romanticus gedaan. Op het college brachten de leraren hem in aanraking met werk van Willem Kloos en Hélène Swarth. Tijdens de jaren op Rolduc raakte hij verder vertrouwd met het werk van de Tachtigers, ondanks de openlijke afkeer die de leraren van hen hadden vanwege hun goddeloze poëzie. Hij las werk van Frederik van Eeden en

opnieuw Kloos. In de nachtelijke uren schreef hij *Mathilde* en *Iris* van Jacques Perk over. Wat later leerde hij ook het werk van Guido Gezelle kennen. Dat alles zette hem opnieuw aan tot schrijven. Veel gedichten uit *Eerste Verzen* kwamen op Rolduc tot stand.[24]

•

Zijn poëziedebuut maakte Felix Rutten in 1900 in *Dietsche Warande*, toen nog onder het pseudoniem Ulr. J.F. den Tex. Spoedig vond hij met zijn werk ook de weg naar *Het Jaarboekje van Alberdingk Thijm, Almanak voor Nederlandsche Katholieken* en *Van onzen Tijd*, daarbij gebruikmakend van de schuilnaam W. d'Hoop. Pas zijn debuutbundel *Eerste Verzen* durfde hij onder eigen naam te publiceren en daarna zou hij niet anders meer doen.[25]

De debuutbundel was verdeeld in vier secties: *Jaargetijden*, *Voor de liefste*, *Uit het boek der bruid* en *In Memoriam* en de onderwerpen van de gedichten waren heel divers. Het ging zowel om natuurlyriek, liefdespoëzie, stemmingsgedichten, religieus werk als de romantische verwoording van zielenroerselen. De vorm waarin hij ze vervatte, was vaak die van het sonnet en net als zijn eertijdse inspirator Lamartine probeerde hij ze een muzikaal ritme mee te geven. Een goed voorbeeld is het negentiende gedicht uit de sectie *Voor de liefste:*

Gelijk in 't blanke diep de hooge zon
Zich spiegelt, paarlen plengend en koraal
En zuiver goud in zilvren waterschaal,
De wel omtoovrend tot een wonderbron:

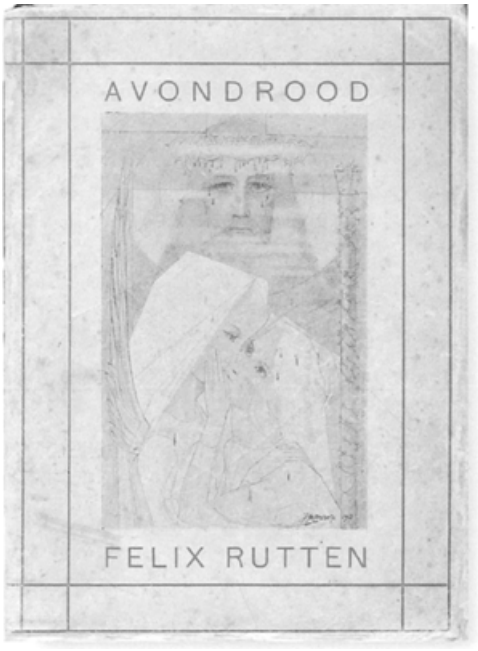
AVONDROOD
FELIX RUTTEN

Zoo start gij in mijn ziel met schoon gestraal
Van teedre liefde en met uw glimlach won
Ik, die tot nu toe enkel droomen kon,
Paarlend geluid en gouden godentaal.

Volhandig put ik uit mijn purpren vliet,
En sprenkel pracht van woorden om mij heen,
Met gulle golven gulpt mijn gulden lied.

Ik weet waaraan 'k dien overvloed ontleen,
Al vat ik nauw wat wonder me is geschied:
Gij spraakt het tooverwoord, en anders géén.[26]

Die liefste was Mia Meuwissen (1880-1907) uit Susteren, een nichtje van zijn oudklasgenoot Guus Lommen dat geregeld bij de familie Rutten over de vloer kwam. Sinds wanneer hij haar kende, is onduidelijk, maar waarschijnlijk van voor 1900. De eerder genoemde ‘oom’ Jules meende namelijk dat zij een van de redenen was voor Felix' besluit om geen priester te worden. In elk geval correspondeerde hij met haar tijdens zijn studiejaren in Leuven en Luik. In haar brieven noemde ze hem ‘mijn dichter’ en toonde ze zich steeds blij en trots als hij weer een gedicht voor haar had geschreven. Hoe die liefde te rijmen viel met de dweperige vriendschap tussen Felix en Frans van Cauwelaert is moeilijk te zeggen.[27]

De reacties van de literaire kritiek op *Eerste Verzen* waren verdeeld. M. Poelhekke liet in het blad *Stemmen onzer Eeuw* weten dat de verschijning van de bundel hem ‘een ware vreugde’ was geweest ‘en de lezing ervan niet minder’. Hij vond alleen dat de dichter af en toe wat te uitbundig deed en te veel woorden nodig had en was van mening dat een scherpere selectie de bundel een stuk beter zou hebben gemaakt. Ondanks de kanttekeningen voorspelde hij dat Felix Rutten van de katholieke dichters uit die dagen de beste zou worden. Hij eindigde zijn stuk met een wens: ‘Moge deze bundel spoedig uitverkocht wezen. Ik herhaal het: Ze is het waard, want ze schenkt veel schoonheidsgenot.’[28]

Maria Viola daarentegen kraakte in *Van onzen Tijd* de bundel. Ze was bepaald niet mild en sprak van ‘de oppervlakkigheid van Rutten's niet zoozeer onzuivere als wel doorgaans grove en bonte versmuziek’. Ook had ze het over ‘de week-vrome sfeer van zoetelijke devotieplaatjes-kunst’. Hij ging volgens haar te zeer in op de ‘verlokkingen van schijn-rijkheid en uiterlijk gerucht’. Haar eindconclusie luidde dat er bij de dichter sprake was van vroegrijpheid ‘waarbij alle diepere groei is uitgesloten’.[29] De jezuïet pater Van Well (1866-1943) dacht er heel anders over. Blijkens een artikel van zijn hand in *Dietsche Warande* had Felix Rutten ‘eene bijna huiveringwekkende vaardigheid van verzen schrijven’. Van Well was echter niet objectief. Hij kende de debuterende dichter al in de periode tussen 1893 en 1896, toen hij aan het Sittardse Alyosiuscollege les gaf in Duits, Nederlands en geografie. Nadat Van Well in 1890 teruggekeerd was in Sittard ging hij zich opwerpen als geestelijk en literair leidsman van Felix. Ze onderhielden een jarenlange briefwisseling, waarin de pater zijn pupil adviezen gaf op velerlei vlak, maar vooral op schrijftechnisch gebied. Daarom was

het op zijn zachtst gezegd vreemd dat Van Well een bundel van zijn beschermeling besprak, al moet gezegd dat hij nog wel enkele kleine kanttekeningen plaatste. Hij noemde de gedichten bijvoorbeeld deels ‘nog troebel jeugdwerk’.[30]

•

De naam van Felix Rutten als veelbelovend katholiek dichter was met *Eerste Verzen* gevestigd. Zijn muze Mia Meuwissen kon er niet lang van meegenieten, zij stierf op 27 september 1907 aan tuberculose. Hij was er kapot van en uitte zijn verdriet door het schrijven van een nieuwe stroom aan haar gewijde gedichten.[31] Een ervan heette eenvoudigweg *Aan Haar* en bevatte de volgende slotstrofen:

Geliefde, gij, die als een gulden ster
Nu op den stroom van tonen en geluiden,
Die mij omdeinen, drijft en stil en ver
Mijn aardsche wegen blijft bestendig duiden,
'k Leg u juweelgen naam, mijn koningin,
Mijn Muze, in 't goud des lieds voor eeuwig in.

Want gij, wier Schoon werd voor den tijd gedoofd
Maar stralend voor mijn droom staat en gedachten,
Moet leven na mijn leven en geloofd
Als daagraad zijn in schoone zomernachten,
Waar uw gedenken over Limburg zweeft.
Want ik zal sterven, maar uw lofzang leeft.[32]

De gedichten vonden pas enkele jaren later hun weg naar de bundel *Avondrood*, die in 1913 verscheen. Pater Van Well zorgde ervoor dat de bundel kon verschijnen en voorzag hem van een inleiding, waarin hij onder meer stelde dat haar dood ‘voor hem de opgang tot het priesterschap der hooge kunst, het groot-dichter zijn’ betekende.[33]

Op zijn studentenkamer in Leuven.

De critici dachten daar niet allemaal zo over. Volgens Karel van de Woestijne in *De Amsterdammer* was ‘echte dichterlijke persoonlijkheid bij Rutten zoo goed als afwezig’ en berustte zijn dichterschap vooral ‘op vernuftig en goedverwerkt navolgen en op een ontwikkelden muzikalen zin’. Israël Querido vond in het *Algemeen Handelsblad* dat het de bundel ontbrak aan ‘ziel en levensdiepte, en den zuiveren adem van den geboren kunstenaar’.[34]

A. Gielen bleek in *Boekenschouw* een heel andere mening te hebben: ‘Avondrood beteekent in de dichterlijke ontwikkeling van Felix Rutten een tweeden, beteren tijd; hij heeft zich grootendeels ontdaan van de formalistische krullen en ranken zijner jeugdperiode; 't is een zelfbewust zich voorbereiden tot hoogere vlucht. Daar zijn in dezen bundel reeds gedichten, die - al wordt het boek vergeten - onvergankelijk zullen leven met onze moedertaal.’ Gielen ontleende zijn opvatting echter grotendeels aan de inleiding door Van Well.[35] Oscar Huf van *Het Huisgezin* voer een eigen koers en noemde hem de ‘beste katholieke dichter van het oogenblik’, terwijl een anonieme auteur in de *Nieuwe Sittardsche Courant* sprak van ‘katholieke poëzie, sterke kunst’.[36]

Hoe het ook zij, de verschijning van *Avondrood* was voor Felix Rutten de verlate afsluiting van een moeilijke periode in zijn leven. De bundel was grotendeels al in 1909 klaar, want in dat jaar liet hij zijn vriend Guus Lommen weten dat hij twee jaar lang ‘uitsluitend maar mét Haar en voor Haar geleefd’ had en dat het resultaat daarvan het ‘Boek van Herinnering voor Haar’ was.[37]

•

Voor *Avondrood* het licht zag, gebeurde er veel in het leven van Felix Rutten dat hem wegvoerde van de tragische gebeurtenis met Mia Meuwissen. Nadat hij in 1909 de universiteit had verlaten, wist hij niet wat te gaan doen. In leraar worden, wat gezien zijn opleiding voor de hand lag, had hij geen trek. Zijn vader was zo vriendelijk hem de tijd te geven over zijn toekomst na te denken. Hij kreeg een jaar om een besluit te nemen.[38]

Een toevallige ontmoeting met de Noorse Sophie Dreyer in het voorjaar van 1910 te Sittard bleek allesbepalend bij dat besluit. De jonge vrouw reisde een half jaar door Europa om zo haar talenkennis op te vijzelen. Om de een of andere reden was ze in Limburg terechtgekomen, waar ze eerst in Venlo en later in Sittard verbleef. Ze logeerde in een nonnenklooster.

Na hun kennismaking verkeerden Sophie en Felix veel in eikaars gezelschap. Ze maakten tochten door de omgeving en de natuur en gingen vaak naar een plek die ze allebei ‘ons Noorwegen’ noemden. Zij leerde hem een beetje Noors en hij haar wat Duits. Ook nam Felix de Noorse mee naar huis, waar ze op zondag koffie en vlaai kreeg voorgeschoteld en daarna mee mocht op de wekelijkse wandeling met de Duitse vriendinnen van moeder. Verder bracht hij haar in contact met pater Van Well, die blijkbaar meteen in de gaten had dat de twee verliefd op elkaar waren en die probeerde hun relatie te sturen.

Haar talenreis noopte Sophie na enige tijd tot verder reizen en vanuit Sittard toog ze naar Luik. Felix vergezelde haar en samen brachten ze enige dagen in de stad door.

Daar, of al eerder in Sittard, spraken ze over de toekomst.[39] Ze suggereerde hem naar Noorwegen te komen en dan reisbrieven te schrijven voor kranten in Nederland. Waar mogelijk zou ze hem daarbij helpen. ‘Wees geen ezel en kom’, zei ze tegen hem, alvorens via Brussel verder te trekken naar Parijs.[40]

Hij aarzelde waarschijnlijk even, maar de inhoud van haar brieven vanuit Parijs zette hem daar over heen. In de brief van 24 maart 1910 schreef ze: ‘Onthoud goed: als je tot de ontdekking komt dat je me nodig hebt, dan mag je komen. Ik zal blij zijn je te zien.’ In de brief van een dag later was ze wat minder koel. ‘Ik lijd omdat ik alleen ben en zo ver weg van jou.’ En: ‘Mijn vriend, ik geloof dat je geen idee hebt wat ik bij jou heb achtergelaten van mijn ziel en van heel mijn wezen. Je was zo sterk, je eiste zo veel - en ik heb je zoveel van al mijn rijkdom geschonken dat ik op het laatst bijna niets meer over had voor mezelf. Slechts één keer eerder in mijn leven heb ik zoveel van mezelf gegeven. Zoals ik je al eerder heb gezegd, open ik me niet gemakkelijk voor iemand, maar áls ik dat eenmaal doe, doe ik het volledig, zonder voorbehoud - en zonder het op een akkoordje te gooien.’[41]

Haar woorden leidden er uiteindelijk toe dat Felix Rutten op 28 april 1910 in IJmuiden als enige passagier aan boord stapte van het vrachtschip Sunpulp. Hij had een contract met de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* op zak voor de levering van reisverhalen uit Noorwegen. Aan het vertrek was nog een indringend gesprek met zijn ouders voorafgegaan. Vader had bedenkingen, noemde zijn plan krankzinnig. Moeder dacht dat ze haar oudste zoon voorgoed zou verliezen en huilde. De lonkende vrijheid en het verlangen naar Sophie waren echter sterker.[42]

De reis voerde hem via het Zweedse Göteborg naar de Noorse hoofdstad Oslo, toen nog Kristiana geheten. Daar kwam hij op 1 mei aan en bleef hij bijna een maand. Op 1 juni was hij in Bergen, waar Sophie nog niet bleek teruggekeerd van haar Europese rondreis. Enige tijd later was dat wel het geval en bloeide hun liefde weer op. Ze liet hem de omgeving van de stad zien en ze waren er heel romantisch samen tijdens de Sint-Jansnacht op 24 juni ‘in de glans van het ineenvloeiend avond- en morgenrood’. ‘Wij leefden onbekommerd, als grote, gelukkige kinderen in onze onvertroebelde vriendschap. Hoe vaak vlocht ik vergeet-mij-nieten door de gouden helm van haar haar. Maar eigenlijk lag ik als een gevangene aan haar voeten. Zij heerste over mij, en ik was bevredigd in mijn onderdanigheid.’[43]

Tussen de bedrijven door kweet hij zich van zijn nieuwe taak als reisverslaggever. Zo trok hij 22 juli richting de Noordkaap en bezocht onder meer Narvik en Hammerfest. Hij deed er in augustus in drie afleveringen verslag van in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en toonde zich een lyrisch dichter in de natuurbeschrijvingen. Over het zien van de eerste ijsbergen en sneeuwtoppen schreef hij: ‘Hoe schitterend die witte torens en sneeuwkoepels in de zon onder de stralende lucht tegen 't diepe blauw! Er rijst een nieuw land voor onze blikken, een land van louter luister, een stad van zuiver wit, met torens van ivoor, muren van albast en poorten van parelmoer.’[44]

Na terugkeer van een volgende trip, waarschijnlijk eind augustus van dat jaar, doemden er plotseling grote problemen op. Sophie wilde met hem praten over hun liefde. Ze bekende hem dat de kapitein van het schip waarmee ze vanuit Europa naar Bergen was teruggekeerd warme gevoelens voor haar koesterde en nu om haar hand had gevraagd. Omdat ze vond dat ze op een leeftijd was gekomen om te trouwen en

kinderen te krijgen, vroeg ze hoe hij er over dacht.[45] Met andere woorden: als hij met haar wilde huwen, zou ze het aanzoek van de kapitein afwijzen. Het bracht hem in tweestrijd, want hij had net nog aan zijn ouders geschreven dat het nieuwe vrije leven hem zo sterk had gemaakt. Zijn leven was net begonnen en hij had het idee vleugels te hebben. Moest hij zich juist op dat moment binden, vroeg hij zich af. 'Voor altijd gebonden aan iemand die mij volkomen beheerste, hoe lief mij dan ook. Maar het was een grendel geschoven voor de poort, die zich pas voor hij had geopend.' Hij koos voor de vrijheid en vertrok.[46]

Felix Rutten reisde in het najaar van 1910 via Zweden naar Denemarken, waar hij langere tijd bleef en onder meer bevriend raakte met de schrijver Johannes Jörgensen (1866-1956), over wie hij zou schrijven en van wie hij gedichten in het Nederlands vertaalde.[47] Aan het eind van dat jaar reisde hij via Lübeck en Hamburg terug naar Sittard, waar hij de kerstdagen bij zijn ouders doorbracht. Sophie schreef ondertussen in haar brieven dat ze hem miste, dat ze zich afvroeg waarom hij was vertrokken en dat ze hoopte dat hij haar had vergeven. Terwijl die opmerkingen hem aanvankelijk niets leken te doen, drong nu voor het eerst in volle ernst tot hem door wat hij had gedaan. Hij 'wiste verheimelijkte tranen weg om Sophie'.[48]

•

De reisverhalen van Felix Rutten vielen in de smaak, want hij kreeg begin 1911 liefst van twee kranten een aanbod om voor hen te werken. *De Tijd* vroeg hem een serie reisbrieven uit Rome en de rest van Italië te schrijven. Een nog beter voorstel kwam van *De Maasbode*: een verblijf van een jaar in Italië met de verplichting wekelijks drie artikelen te leveren. Daar had hij wel oren naar en zo vertrok hij op 3 april naar Zuid-Europa en begon aan een bijna vier jaar durend zwervend bestaan.

In Italië maakte hij kennis met onder anderen Gerard Brom (die er vanaf de zomer van

Felix in 1912 tijdens zijn verblijf in Ierland.

1911 twee jaar woonde met zijn vrouw) en de priester-studenten Jan Smit en Jan de Jong (de latere Nederlandse kardinaal). Getrouw de opdracht van *De Maasbode* reisde hij veel door het land en bezocht steden als Venetië, Milaan, Ravenna, Assisi en Bologna. Zijn artikelen werden met grote regelmaat in de krant geplaatst en hij was volmaakt gelukkig.

'Een jaar lang ontrolde het heerlijk, gedroomde Zuiden de stralende film van zijn veelbezongen steden en landschappen in al hun schoonheid voor mijn verbaasde blikken. Ik dronk mij als dronken aan al de pracht. In volstrekte

zorgeloosheid mocht ik mijn vrijheid uitvieren, het dionysisch feest van mijn aanzijn genieten. Ik zag naar niets meer terug, kon al mijn verlangens bevredigen. Ik leefde sedert in die zalige wenseloosheid, die het volkomen geluk uitmaakt.'

Daarenboven ging hij van de Italianen en hun onbezorgde levensstijl houden. Met de opdracht van de krant om verder te reizen was hij dan ook niet zo blij. Toch verliet hij Rome op 21 januari 1912 weer en begon aan een lange tocht, die hem via Griekenland, Zuid-Italië, Tunesië, Marokko, Spanje en Frankrijk terugvoerde naar Limburg, waar hij op 15 mei 1912 aankwam. Ook over de vele indrukken die hij tijdens deze maandenlange reis opdeed, schreef hij lange stukken voor *De Maasbode.* De zomer van 1912 bracht Felix bij zijn ouders in Sittard door, al had de reiskoorts hem inmiddels goed in haar greep. Er was een mens in hem ontstaan die 'verlangt naar nieuwe indrukken, weer verdere streken, vreemder horizonten en nog onbekende vrienden'. Gelukkig was er *De Maasbode* die nieuwe stukken van hem wilde, ditmaal uit Ierland. Hij reisde van september tot december over het groene eiland en maakte toen de overtocht naar Noorwegen. Het kerstfeest van 1912 bracht hij bij zijn vriendin Sophie door.[49]

Haar situatie bleek inmiddels ingrijpend veranderd. Niet alleen was ze getrouwd met haar kapitein Vilhelm, maar ze had sinds augustus van dat jaar ook een dochtertje dat Mosse heette. Tijdens de kerstdagen zat het bij oom Felix op de knie. Of hij in die dagen al iets meekreeg van de haarscheuren in haar huwelijk, is ongewis. Waarschijnlijk bemerkte hij wel haar zeer grote behoefte aan zijn vriendschap.[50] Vanuit Noorwegen ging hij via Schotland terug naar Ierland, waar hij de eerste maanden van het jaar 1913 in Dublin doorbracht. Tijdens zijn verblijf daar verscheen in Nederland de gedichtenbundel *Avondrood*, waarvan de inhoud inmiddels al mijlenver van hem afstond. De zomer bracht hij weer in Limburg door om vervolgens de rest van 1913 en een groot deel van 1914 in België en Luxemburg te verblijven. In augustus 1914 moest hij voor het oorlogsgeweld vluchten en kon nog net op tijd Limburg bereiken.[51]

•

Over Limburg had hij overigens tijdens zijn buitenlandse zwerfjaren ook nog geschreven. Misschien maakte de afstand hem het makkelijker om over zijn zozeer geliefde geboortegrond en de schoonheid ervan te schrijven. Zijn passie voor de natuur, Limburg en het landschap leidde in 1911 tot een eerste publicatie. Voor de vierdelige ANWB-uitgave *Ons Eigen Land* verzorgde hij de bijdragen over Brabant en Limburg. Daarin schreef hij bijvoorbeeld over de Maas: ''t Is Limburg's heilige stroom en levende ader, de diamanten as waar Limburg aan vast zit, waaraan 't zich gehecht heeft met al zijn nevenstroomen en zijn steden, met al zijn droomen en verwachtingen eener toekomstige welvaart. 't Is Limburg's eenige stroom; zóó speelt hij er door des volks gedachte, dat men er elke watermassa "eene Maas" heet. De Maas. 't Is de zilveren hoofddraad waaraan de Limburgsche Romantiek haar verbeeldingen heeft vastgesponnen, de Maas met hare kasteelen en haar oude burgten in puin. Zij houden er allen van, de liederendichters die ze met gezang omdwepen, de ouden van dagen die er van vertellen blijven, de kinderen die er heen trekken in vrije uren, zwervers die er frischheid drinken, arbeiders die ze verkoelt na hitte-dagen, visschers wien

ze voedsel strekt, en de herder die op zijn stok geleund, van verre uitziet naar haar blinkende golving. Bij haar aanzien voelt elke Limburger zich blijde-ontroerd; want geen weerstaat hare toovermacht.'[52]

Een heel ander boek was de novelle *Onder den rook der mijn*, die in 1914 verscheen toen hij in Luxemburg vertoefde. Het was het eerste literaire verhaal over de mijnbouw in Zuid-Limburg. En niet zo maar een verhaal, Felix Rutten kraakte harde noten. Het idyllische Limburg en het fraaie landschap dat hem zo dierbaar was, werd verkracht door de mijnindustrie met haar torens, gebouwen en afvalbergen. Bovendien belaagde ze het o zo goede en rechtschapen karakter van de Limburgers. De mijn maakte zuiplappen en geldwolven van de boerenzonen.

'Aanleiding tot het schrijven van deze novelle', vertelde hij jaren na de publicatie, 'was het oprichten van de eerste boortoren in het Leyenbroekerveld, een wanstaltig houten gevaarte dat ik ontwaarde in de verte, bij een wandeling naar de Waterslei. Mij kwam toen plotseling voor de geest hoe, bij mogelijke uitbouw der industrie, de schoonheid van ons zuidelijk landschap gevaar liep. Het kon vooruitgang en welvaart betekenen, maar ook ondergang en verlies van oude cultuurwaarden. En de tranen sprongen mij in de ogen. In datzelfde ogenblik was de "Limburgist" in mij ontwaakt.'[53]

Onder den rook der mijn is het verhaal van Hary Gerards, een jonge onderwijzer die een grote natuurliefhebber is, Willem Stoffels, een arbeiderszoon die mijnwerker wordt, en Anneke Jansen, het onbedorven meisje waar beiden van houden. Hary zit er enorm mee dat de natuur door de mijnbouw wordt aangetast en zou er het liefst tegen in het geweer komen.

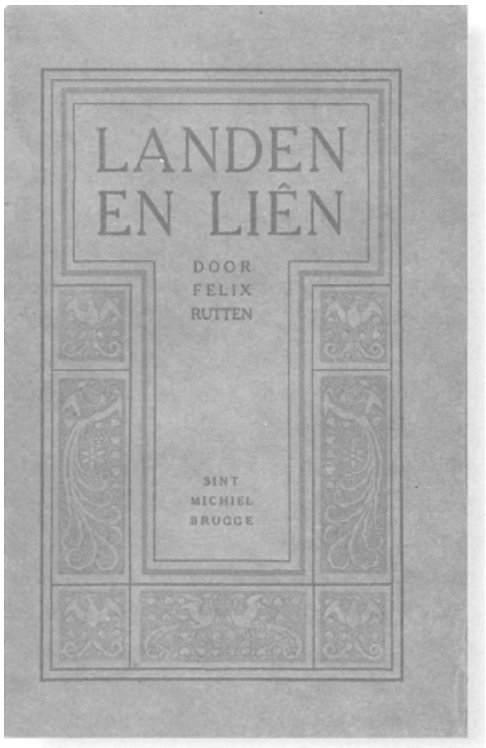
LANDEN
EN LIÊN
DOOR
FELIX
RUTTEN
SINT
MICHIEL
BRUGGE

‘Hij wist dat de velden schoon waren in hun bloei en in rijpte. Hij hield van zijn dorp. Hij had het niet kunnen uitdrukken wellicht, docht hij wist het: waar hij over het land uitzag, was schoonheid; er was vreugd in elk seizoen. Of 't de barre heide was in haar winterslaap, of het bosch wanneer er de nachtegalen sloegen, - de rand van 't veld met zijn wilden bloei van kelkjes en klokjes, die verachtelijk onkruid heetten, of de blauwe einders die in kringen lagen om het glooiende landschap, - het vervulde hem met een blijheid, waarvoor hij in zijn stille uren heimelijk naar woorden zocht.’[54]

Willem heeft die schoonheidservaring niet en gaat puur om geld te verdienen werken in de mijn. Dit ondanks de waarschuwing van pastoor aan het adres van zijn vader dat de jongen dan groot gevaar loopt, want daar verzamelt zich allemaal slecht volk. De mijn, dat is de hel, daar huist de satan, volgens de geestelijke. Willem zal daar ongetwijfeld een verkeerde invloed ondergaan. Pastoor ziet de boortoren als een ‘dreigende vuist boven zijn parochie, zijne kudde en de velden’.[55]

Uiteraard krijgt de pastoor gelijk van Rutten. Het werk in de mijn is vies en zwaar en daarom spoelt Willem zijn moeheid weg met drank. Onder invloed van alcohol valt hij Anneke lastig, die uiteraard door Hary wordt gered. Willem pakt Hary dan een keer terug en geeft hem een fikse aframmeling. De snoodaard komt echter aan zijn eind bij een instorting in de mijn en Hary en Anneke vinden elkaar.

Eind goed al goed, zo lijkt het. Maar niets is minder waar, want de strijd ‘voor het behoud van Limburg's volk en zijn ouden aard’ is dan pas begonnen, zegt Hary tegen Anneke. Net als de sociale strijd ‘in dezen overgangstijd tusschen oud en nieuw’.[56] Mijn, materialisme en moreel verval moeten worden bestreden. Soms lijkt het wel of Felix Rutten de tijd stil wil zetten en de vooruitgang tegenhouden, getuige het volgende citaat van Hary: ‘Het is het eenvoudige leven van den landman, dat het leven is waarin de kunstenaars de schoonheid vinden uitgedrukt. Het moderne leven baart onrust en verlangen. Den schoonen vrede vinden de menschen eerst op het land. Op het land is God alom. De natuur openbaart Hem.’[57]

De opvattingen van Felix Rutten kregen mede- en tegenstanders. Een anonieme recensent in *De Telegraaf* vroeg zich met hem af of het werkelijk vooruitgang is ‘wanneer een schoone landstreek, door niet onwelvarende, maar toch geen noodlijdende boertjes op hun kalme en stille wijze voor eigen behoefte ontgonnen, een nijverheidscentrum wordt, dat van heinde en ver het proletariaat tot zich trekt, dat de bevolking snel ziet toenemen, hooge loonen en daarmee hooge eischen schept, het land zijn eigen oud en schoon karakter ontneemt en gelijk maakt aan veel andere streken, de eenigszins aartsvaderlijke zeden vervangt door lossere en driestere?’[58]

J. Meijers stoorde zich in het blad *Het jonge zuiden* aan Felix Ruttens afwijzing van de vooruitgang. De kolen moesten volgens hem simpelweg gedolven worden, wie dat tegen wilde houden kon hij niet serieus nemen. Bovendien wees hij er de schrijver fijntjes op dat schoonheid niet alleen ‘in het Zachte, het Teere, het Liefelijke’ zit, maar ook ‘in het Sterke, het Geweldige, het Grootsche’. Iemand die zich achter de initiaal W. verschool sprak in de *Nieuwe Limburger Aankondiger* van ‘naïef provincialisme’ en beklaagde zich erover dat hij van Rutten meer had verwacht dan een ‘onbelangwekkend verhaaltje’.[59]

Naar eigen zeggen kreeg de schrijver wel een positieve reactie van de grote katholieke voorman op sociaal gebied dr. H. Poels (1868-1948). Deze bleef er daarna bij Rutten

op aandringen om een grote roman te schrijven over het leven van de mijnwerkers in Limburg. Dat kwam er echter nooit van, vooral omdat het gegeven hem niet zo aansprak. Het ging hem er met de novelle ten slotte meer om zijn bezorgdheid uit te spreken over de aantasting van het Limburg uit zijn jeugdjaren dan om een beeld te geven van het mijnwerkersbestaan. Volgens Jos Perry, die samen met Wiel Kusters een studie deed naar de manier waarop mijnen en mijnwerkers in woord en beeld werden gebracht, markeerde de verschijning van *Onder den rook der mijn* de geboorte van het Limburgs chauvinisme. Deels had Rutten dus succes.(60)

•

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 dwong hem ertoe het zwerven voorlopig op te geven. Hij vond een baan als redactiesecretaris bij de *Nieuwe Venlosche Courant* en woonde van december 1915 tot eind september 1916 in Venlo. Het werk hield in dat hij met behulp van schaar en lijm uit andere kranten nieuwsoverzichten samenstelde. Geen al te moeilijke klus, zodat hij energie en tijd over had voor andere dingen.(61)

In Venlo sloeg hij een nieuwe weg in: hij manifesteerde zich nu niet meer alleen als auteur van boeken, maar ook als spreker over tal van onderwerpen. Bovendien begon hij religieus getinte toneelstukken te schrijven, zoals *Eva's Droom, Hagar, De Rabbijn van Selcha* en aanzetten voor *Jessonda* en *Ahasverus*, die allemaal pas later werden gepubliceerd en opgevoerd. Ook kwam er de tekst van zijn boekje *Limburgsche Sagen* tot stand, dat eveneens pas enkele jaren erna verscheen. Het was geschreven met ongeveer dezelfde intentie als *Onder den rook der mijn*, namelijk proberen het mooie van Limburg te behouden, in dit geval enkele van Limburgs oude verhalen.(62)

In zijn inleiding schreef Felix Rutten: ‘Limburgs nieuwe tijd plukt handenvol roof uit Limburgs oude schoonheid. Nu de Mijn er de klare beek bezoedelt en vratig vreet aan het rijke veld, en kankert midden in de weelde der groene en gouden landschappen, - wat zal er resten van zijn Romantiek na een spanne tijds? Zoo het volksgebruik dan verijlt in de strooming der dagen, leve de schoone droom der volksverbeelding van ééns tenminste in het gedenken voort van ál wie den weedom voelt om het Schoone van Limburg, dat sterft.’(63)

Het ‘Schoone van Limburg’ vasthouden, was ook de drijfveer achter de lezing ‘De romantiek van Limburg’, die hij in Venlo schreef en daar in 1915 ook voor het eerst uitsprak. De lezing ging niet alleen over de schoonheid van het Limburgse landschap, Rutten behandelde ook de geschiedenis van het gewest, belichtte oude gewoonten en gebruiken en vertelde sagen en legenden. Hij begon zijn rede altijd met een omschrijving van het begrip ‘romantiek’ en vertelde vervolgens telkens dat de romantiek van Limburg mooier was dan die van Holland. Alleen al omdat het Limburgse landschap naar zijn mening veel rijker geschakeerd was.

Hij praatte makkelijk een paar uur vol over het witte wonder van de bloesem, de meikoninginnen, processies, de herkomst van Limburgse plaatsnamen, schutterijen, bedevaartsplaatsen, heiligen, ridderburchten en mooie oude verhalen. Als besluit vroeg hij zich steevast af of de romantiek van Limburg zou blijven leven ‘nu de

schoorstenen der mijnen en de zware machines hun zegevierenden intocht gedaan hebben?'[64]

Met de lezing ging hij ook op tournee, een rondtocht die hem niet alleen in Amsterdam en Utrecht bracht, maar ook in tal van grote en kleine plaatsen in Limburg. Op 15 maart 1916 sprak hij in de Redoutezaal te Maastricht. In het publiek zat collegaauteur Marie Koenen, die al enige tijd met dezelfde stof bezig was.

Eindnoten:

(1) Bevolkingsregister Sittard. Gemeente-archief Sittard-Geleen.
(2) Felix Rutten - *Terugblik 1880-1920. Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Peter Schulpen en Lou Spronck.* (Sittard, 2003) Blz. 40.
(3) Terugblik, blz. 47.
(4) Terugblik, blz. 40.
(5) Terugblik, blz. 40-47; Autobiografisch document met als titel *Narcis*, blz. 2. Het is te vinden in het Felix Rutten Archief (verder te noemen FRA) onder inventarisnummer 657, dat wordt bewaard door het Gemeente-archief Sittard Geleen.
(6) Terugblik, blz. 40; Lou Spronck - *Felix Rutten* (1882-1971). In: Div. auteurs - *Sittardse Cultuurdragers 1299-1999* (Sittard, 1999) Blz. 232.
(7) Terugblik, blz. 59 en 60.
(8) Terugblik, blz. 71 (speciaal aantekening 15) en 80; Narcis, blz. 2.
(9) Terugblik, blz. 87 (aantekening 1).
(10) Narcis, blz. 1-3; Terugblik blz. 133 en 134.
(11) Terugblik, blz. 131-133.
(12) Terugblik, blz. 130 en 131.
(13) Terugblik, blz. 48.
(14) Narcis, blz. 1.
(15) Terugblik, blz. 67 en 68.
(16) Terugblik blz. 150 en 151, 155 en 156 (aantekeningen 31-33); Narcis, blz. 3; Spronck - Felix Rutten, blz. 258, noot 25; Autobiografisch document met als titel *Felix Rutten*, blz. 1 en 2. FRA, inv. nr. 56; Over schrijvers en kunstenaars. In: *De Nieuwe Eeuw*, 12 november 1921.
(17) Terugblik, blz. 98.
(18) Terugblik, blz. 159.
(19) Felix Rutten - *Eerste Verzen.* (Amsterdam, 1905)
(20) Bernard Verhoeven - *Literatuur en leven: Dr. Felix Rutten.* In: *Het Centrum*, 8 juli 1922.
(21) Terugblik, blz. 80.
(22) Terugblik, blz. 82; *Moderne Encyclopedie van de Wereldliteratuur*, deel 5. (Bussum, 1982) Blz. 243-244.
(23) Terugblik, blz. 82 en 83; Narcis, blz. 2.
(24) Terugblik, blz. 83, 112 en 132.
(25) Terugblik, blz. 156 (aantekening 34).
(26) Felix Rutten - *Eerste Verzen.* Blz. 165.
(27) Terugblik, blz. 134; Brieven van Mia Meuwissen aan Felix Rutten. FRA, inv. nr. 99.
(28) M.A.P.C. Poelhekke - *Felix Rutten. Eerste Verzen.* In: *Stemmen onzer Eeuw*, 1905, nr. 52, blz. 415. Een knipsel ervan is aanwezig in FRA, inv. nr. 413.
(29) Maria Viola - *Literaire kroniek.* In: *Van onzen Tijd*, 6e jrg. 1905-1906, blz. 227-233.
(30) Spronck - Felix Rutten, blz. 233; Guy J.M. Jägers - *Pater en poëet: Johannes van Well (1866-1943) en Pierre Kemp (1886-1967). Een literatuurhistorische studie.* In: *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg, 1992.* (Maastricht, 1992) Blz. 84-86.
(31) Spronck - Felix Rutten, blz. 234.
(32) Felix Rutten - *Avondrood.* (Roermond, 1913) Blz. 93.
(33) Felix Rutten - *Avondrood.* Blz. XII van de inleiding.

(34) Karel van de Woestijne - *Felix Rutten.* In: *De Amsterdammer, weekblad voor Nederland*, 28 december 1913; Isr. Querido - *Felix Rutten Avondrood.* In: *Algemeen Handelsblad*, 9 januari 1914.
(35) A.B.H. Gielen - *Avondrood door Felix Rutten.* In: *Boekenschouw*, 15 december 1913.
(36) Oscar Huf - *Dichter Felix Rutten.* In: *Het Huisgezin*, 20 december 1913; N.N - *Felix Rutten Avondrood.* In: *Nieuwe Sittardsche Courant*, 24 september 1913.
(37) Spronck- Felix Rutten, blz. 234.
(38) Narcis, blz. 3.
(39) Brieven van Sophie Dreyer aan Felix Rutten, d.d. 24 maart 1910, 25 maart 1910, 31 maart 1910, 21 oktober 1910, 12 maart 1991, 31 maart 1912 en 27 september 1914. In het Felix Rutten Archief bevinden zich in inv. nr. 107 een groot aantal brieven van Sophie Dreyer aan Felix Rutten. Ze zijn in het Noors geschreven. De heer Diederik Grit uit Maastricht was zo vriendelijk de brieven voor mij te vertalen. Daarvoor dank ik hem zeer.
(40) Narcis, blz. 3.
(41) Brieven van Sophie Dreyer aan Felix Rutten, d.d. 24 en 25 maart 1910.
(42) Narcis, blz. 4; Autobiografisch document met als titel *Felix Rutten, Jean, Joseph, Hubert*, blz. 1. FRA, inv. nr. 53.
(43) Narcis, blz. 4.
(44) Felix Rutten - *Naar 't land der middernachtszon.* In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, augustus 1910. Knipsels van de verslagen zijn aanwezig in FRA, inv. nr. 669.
(45) Felix Rutten, blz. 4.
(46) Narcis, blz. 4; Felix Rutten, blz. 4.
(47) Diederik Grit - *Deense letteren in Nederland en Vlaanderen 1731-1982. Bibliografie van vertalingen en studies.* (Ballerup, 1981).
(48) Felix Rutten, blz. 6; Brief en briefkaart Sophie Dreyer aan Felix Rutten, d.d. 1 september 1910 en 21 oktober 1910.
(49) Felix Rutten, blz. 6-10; Felix Rutten, Jean, Joseph, Hubert, blz. 2; Narcis, blz. 5.
(50) Brieven Sophie Dreyer aan Felix Rutten, d.d. 24 november 1912 en 27 september 1914.
(51) Felix Rutten, Jean, Joseph, Hubert, blz. 2.
(52) Felix Rutten - *Van de zuidelijke zandvlakten en heuvelrijen.* In: *Ons Eigen Land* (Den Haag, 1911). Blz. 47.
(53) Autobiografisch document met als titel *Felix Rutten Limburgist*, blz. 1. FRA, inv. nr. 658.
(54) Felix Rutten - Onder den rook der mijn. (Amsterdam, 1914). Blz. 19 en 20.
(55) Onder den rook der mijn, blz. 57 en 65.
(56) Onder den rook der mijn, blz. 178 en 180.
(57) Onder den rook der mijn, blz. 147.
(58) N.N. - *Boekentafel. Onder den rook der mijn.* In: *De Telegraaf*, 3 december 1914.
(59) J. Meijers - *Onder den rook der mijn van dr. Felix Rutten.* In: *Het jonge zuiden*, december 1914; W. - *Onder den rook der mijn door Felix Rutten.* In: *Nieuwe Limburger Aankondiger*, 7 november 1914.
(60) Felix Rutten Limburgist, blz. 1; Wiel Kusters & Jos Perry - *Versteende wouden. Mijnen en mijnwerkers in woord en beeld.* (Amsterdam, 1999) Blz. 37.
(61) Bevolkingsregister Venlo, Gemeente-archief Venlo; Over schrijvers en kunstenaars. In: *De Nieuwe Eeuw*, 12 november 1921.
(62) Over schrijvers en kunstenaars.
(63) Felix Rutten - *Limburgsche Sagen.* (Amsterdam, 1917). Blz. 6 en 7.
(64) Verslag van lezing *De romantiek in Limburg*, gehouden te Heerlen, in onbekende krant van onbekende datum. Een knipsel ervan is aanwezig in FRA, inv. nr. 813.

Marie Koenen aan het werk.

IV Dichterpaar

Marie Koenen en Felix Rutten stamelden toen ze na afloop van zijn lezing op die woensdag de vijftiende maart 1916 tegenover elkaar stonden. Hij zag er uit als het prototype van een dichter in die jaren: een slanke, keurig verzorgde en goed geklede man, met donker haar, een sik en een grote snor waarvan de uiteinden opkrulden, en een licht lorgnet op de neus. Ook zij was een nette verschijning, maar zag er wat alledaagser uit, ze was een beetje gezet en leek daardoor wat moederlijk.

Ze hadden elkaar pas één keer eerder ontmoet, maar toch kwam hij die woensdagavond op haar af gestormd, herinnerde ze zich een half jaar later, toen ze voor het eerst over haar gevoelens voor hem durfde te schrijven aan haar hartsvriendin Rie Hamers-Thomassen. Eenmaal oog in oog met elkaar viel het gesprek niet mee. Toch hadden ze genoeg stof om over te praten. Allereerst natuurlijk zijn lezing, waarin Marie Koenen gezien haar belangstellingswereld waarschijnlijk heel wat herkende en zeker in het deel waarin hij sprak over ‘de poëzie van de Limburgse volksziel’. Verder hun beider liefde voor Limburg of hun belangstelling voor oude volksverhalen. Van haar hand zou nog datzelfde jaar de bundel *Sproken en legenden* verschijnen, terwijl hij werkte aan zijn verzameling *Limburgsche Sagen* die een jaar later op de drukpers zou liggen. Ook was er nog het zojuist verschenen eerste nummer van *De Beiaard*, waarin zij met *De Moeder* - haar roman in afleveringen - was begonnen en waarin hij verzen had gepubliceerd waarvan er één was opgedragen aan zijn vader.

Of ze echt over die onderwerpen stamelden, is niet bekend. Wel dat voor Marie Koenen die avond de vonk oversloeg, ze was plotsklaps verliefd op Felix Rutten. Uiteraard liet ze daar niets van merken, dat was niets voor de gesloten en in zichzelf gekeerde schrijfster. Pas een half jaar later durfde ze aan haar vriendin Rie te bekennen hoe het met haar stond. En ook alleen nog maar nadat deze blijkbaar tussen de regels van Marie's brieven door had ontdekt wat er aan de hand was.

De familie Rutten in 1915.

‘Laat me beginnen met te zeggen: Je hebt het geraden!! - of gevoeld. - Je weet het’, schreef ze in een ongedateerde brief die gezien de inhoud uit de laatste maanden van 1916 is. ‘Hij is 't - mijn dichter. En je brief is zoo overstromend van goedheid voor mij - dat ik wel schreien zou. En je lijkt om mijn “geluk” gelukkiger dan ik - want mij kost het pijn - en telkens weer twijfel, niet aan hem, maar aan me zelf. Want die man is wel te fijn en te teeder voor mij - en tegelijk te sterk en te rustig. En die gelooft dat ik hem “den weg naar 't Verloren Paradijs kan wijzen”, dat ik “de sleutel weet van... de gesloten poort”. En juist hij moet dat voor mij doen en weten. En dan nog, zooveel, zooveel in me zelf dat me twijfelen doet.’

In de ongeveer een half jaar durende periode tussen hun gesprek in Maastricht en het schrijven van de brief was er het een en ander gebeurd. Ze hadden elkaar vaker gezien en hij was al een keer met zijn moeder bij haar op bezoek geweest. Hij had Venlo verlaten en was in oktober in Utrecht letteren gaan studeren. In *De Beiaard* was hun werk, zoals ze het zelf noemde ‘verstrengeld’ geraakt. Zij had nieuwe afleveringen geschreven van *De Moeder* en hij publiceerde zijn Bijbels spel *Eva's Droom* in het blad.

Tijdens hun gesprekken en in brieven die hij stuurde, liet Felix Rutten doorschemeren bijzondere gevoelens voor Marie Koenen te koesteren. Hij wist echter niet dat bij haar hetzelfde het geval was, want zij hield haar liefde angstvallig voor hem verborgen. Ze zorgde ervoor dat hij dacht dat hij voor haar niet meer dan een lieve vriend was. Een probleem voor haar was namelijk dat ze maar niet durfde geloven dat de liefde dan toch nog was gekomen. Ze was tenslotte al 37. ‘Zóó laat Rie,'n liefde zoo pril als van twee heel jonge menschen’, schreef ze naar Tilburg. ‘Hij is 'n jaar of twee jonger dan ik. 'n Wijze man, - “die al 's werelds wegen” doorloopen heeft. Ik weet heel z'n leven uit z'n werk. Maar dat hart voor mij - ik ben 't niet waardig, echt niet.’

Vandaar waarschijnlijk dat ze een soort proefperiode inlaste. Pas als in die tijd bleek dat bij hem de liefde voor haar sterker was dan alles en dat bij haar hetzelfde het geval was, pas dan zou ze toegeven aan haar gevoelens. Maar ondertussen maakte de liefde haar bang. Ze had echter vooral angst voor haar uitwerking op hem. ‘Ik vrees met m'n eenzelvigen ernst zijn vrij en zonnig leven te verduisteren’, bekende ze aan Rie.[1]

•

In de terughoudendheid van Marie Koenen ten opzichte van Felix Rutten speelde waarschijnlijk ook een rol dat de weinige ervaringen die ze in de liefde had niet zulke positieve waren.

Allereerst was er een nogal innige meisjesvriendschap met de al genoemde Rie Hamers-Thomassen. Ze had haar leren kennen op de Rijksnormaalschool in Maastricht, waar ze bij elkaar in de klas zaten. Sindsdien waren ze onafscheidelijk. Toen ze toch uiteen moesten, omdat Rie in 1899 een baan als onderwijzeres in Amsterdam accepteerde, was vooral Marie Koenen ontroostbaar. Er ontstond een uitgebreide bijna dagelijkse briefwisseling, waarin ze nogal openhartig was over haar gevoelens.[2]

Zo schreef Marie Koenen in een ongedateerde en incomplete brief van rond 1900, waarbij ze een los velletje had gedaan met de zin ‘Lees dit als je heel alleen zijt’: ‘En later heb 'k gezocht overal en ik heb veel lief gekregen - maar eerst bij jou, dicht aan je

hart, heb ik gevonden wat mijn droom was. Rie, weet je nu, wat je voor me zijt? Voel je hoe je het eenige zijt en de eenige die 't betere in m'n leven brengt - zielewarmte, zachte, goede liefde die zich geeft. Rie, je kent me toch beter dan iemand anders, je weet toch beter dan iemand het kan weten wat een kind ik ben. Een heel zwak kind, dat maar aan doet, dat 't lot maar laat begaan. Nee Rie - 't is allemaal zoo héél kleintjes en zwakjes in me, en schuchter ook omdat 't zoo onzeker is. En ik heb niets als een droom om geluk, en iets in me dat hunkert naar wat lieve goedheid, wat warmte voor mijn arm, nietig leventje. He lieveling, je wilt het toch wel koesteren en warmen, je wilt het wel heelemaal in je armen nemen en het goed doen met je liefde. He lieveling, hart aan hart, en ziel in ziel en geen barst meer in het ééne geheel van onze levens! Ik wilde je nu zachtjes naar me toe trekken en je zoenen - heel tederkens op je oogen, - ik zou 't niet durven als ik bij je was - maar mijn gedachten durven het wel. Tot morgen liefste.'[3]

Hoe Rie daarop reageerde, is niet duidelijk want haar brieven aan Marie bleven niet bewaard. Toch geven Marie's brieven wel enig uitsluitsel. In een brief van wederom rond 1900 luidde het: 'Jij stuurt me 24 zoenen terug voor mijn dozijn - en nu moest ik er zeker 48 sturen om er 96 te krijgen. Maar dat werd me een beetje te bar - we zouden op 't laatst geen woord er meer tusschen kunnen krijgen en de veertien dagen alleen met zoenen doorbrengen.'

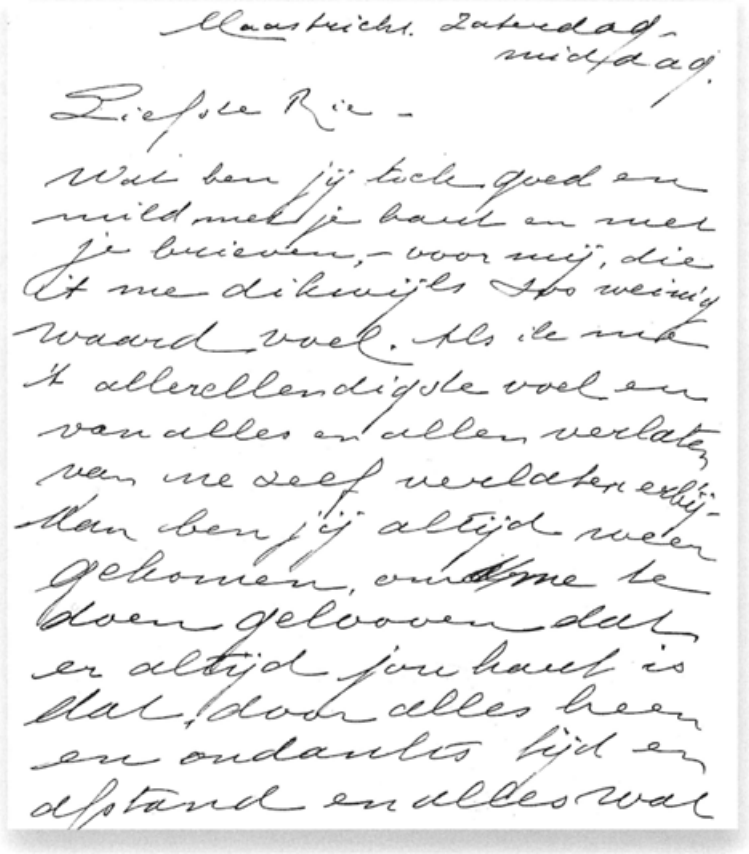
Maastricht. Zaterdag-
middag.

Liefste Rie -

Wat ben jij toch goed en
mild met je hart en met
je brieven, - voor mij, die
't me dikwijls zoo weinig
waard voel. Als ik me
't allerellendigste voel en
van alles en allen verlaten
van me zelf verlaten schijn-
dan ben jij altijd weer
gekomen, en me te
doen gelooven dat
er altijd jou hart is
dat, door alles heen
en ondanks tijd en
afstand en alles wat

Hoe al die openhartige brieven te interpreteren zijn, is moeilijk te zeggen. Net als de nogal innige vriendschap van Felix Rutten met Frans van Cauwelaert moeilijk te duiden is. Wat Marie Koenen betreft, is het goed om in dit verband de inhoud van een andere ongedateerde brief van rond 1900 er bij te halen. In die brief vertelde ze aan Rie niet in de hogere liefde tussen twee mensen - een man en een meisje, vermeldde ze er uitdrukkelijk bij - te geloven. Vriendschap daarentegen bestond volgens haar wel, dat was iets heel moois, iets heel goeds, iets heel reins, iets dat je beter kon maken.[4]

Het was dan wel een diepe vriendschap tussen de twee, want toen Rie begin februari 1902 trouwde met de Tilburgse edelsmid Johan Hamers was Marie totaal van slag. Uiteraard behoorde ze tot de gasten op het bruiloftsfeest van haar beste vriendin. Het werd echter geen leuk feest voor haar, ze kreeg een diepe inzinking. Nadat de bruid haar oranje bloesem had gebracht en er een lied werd gezongen dat haar erg aangreep, moest ze huilen en durfde uit schaamte enige tijd niet omhoog te kijken. Toen ze dat weer wel kon, was het bruidspaar vertrokken. Die constatering schokte haar zo, dat ze even van de wereld raakte. Iemand hielp haar met wat eau-de-cologne en een tante van de bruid loodste haar vervolgens naar de gang waar ze langzaam bijtrok.[5]

De weken na de trouwpartij verkeerde ze in een diepe geestelijke crisis, waarvan ze in haar brieven verslag deed aan Rie. Juist aan Rie, omdat ze niet wist aan wie ze anders haar verhaal kwijt kon en bij wie ze anders troost moest zoeken. ‘Ik ben moe van al het gedoe, - en kom rust bij je zoeken en troost’, schreef ze op 19 februari 1902. ‘Kon ik mijn hoofd maar weer leggen en rusten laten aan jou goeie, goeie hart! - Och Rie, - nooit had het er zoveel behoefte aan als juist nu, - het doet pijn van alle gedachten en alle verdriet. Het wordt me soms te machtig, 't Gaat niet weg, maar 't wordt juist grooter, - soms wil het me heelemaal vermeesteren. 't Is een worsteling; - en mijn kracht neemt niet toe. Ik kan je niet alles zeggen zooals het is, - en ik moest je ook geen verdriet doen en er toch over spreken.’

Toch besefte ze dat het gebeurde onomkeerbaar was en sprak op haar beurt Rie moed in, die zich zorgen maakte. ‘Ik ben blij om je groot geluk, en jij moet geen verdriet

Marie Koenen in 1918.

hebben om mij. Ik wil geen schaduw zijn in jouw licht! - Ik wil niet! - Ik wil ook “licht” zijn voor jou, - ik wil niets dan goedheid en geluk voor je. En van onze goede, goede dagen, van onze stille reine vreugde om elkander mag er niet enkel treurnis overblijven.’[6]

•

In de tweede helft van die maand februari kwam Marie Koenen langzaam tot bezinning. Ze liet Rie weten dat het verdriet plaatsmaakte voor het besef dat ze voor altijd een lieve zuster had, ‘mijn eenige zuster en meer nog dan dat’. Aan dat inzicht droeg ook bij dat ze plotseling verliefd was geraakt op haar neef, de schilder Jan Bogaerts, met wie ze al bijna haar hele leven in een soort van zus-broer-verhouding was opgetrokken, maar die ze nu opeens in een heel ander licht zag. Mogelijk als reactie op het huwelijk van Rie.(7)

Op 11 maart, dus een dikke maand na de trouwdag van Rie, meldde ze haar vriendin dat het opeens dag was geworden in haar leven. ‘Een rijke zonnedag na den langen naren nacht.’ Die zonnedag was te danken aan Jan Bogaerts. De bijzondere blijdschap die ze voelde over een ontmoeting met hem, maakte haar duidelijk dat ze meer dan gewone gevoelens voor hem koesterde. Bovendien hadden woorden van hem in een brief (ze zouden overigens hun hele leven een drukke briefwisseling onderhouden) een emotionele snaar bij haar geraakt. Ze besefte plotseling hoe veilig ze zich voelde in zijn gezelschap, hoe vertrouwd hij was en hoe goed hij altijd wist wat er in haar omging. Ze hadden beiden aan weinig woorden genoeg om elkaar te begrijpen.(8)

Opgewonden keek ze dan ook uit naar een logeerpartij van enkele weken in Den Bosch in maart en april. Hij zou er dan ook zijn. Aanvankelijk leek alles te verlopen zoals ze hoopte, ze zaten vaak bijeen, spraken met elkaar en maakten lange wandelingen. ‘O, wat heeft hij me rijke dingen verteld van zijn leven, - wat al lieve, zachte woorden van sympathie heeft hij me gegeven’, berichtte ze op 28 maart vanuit Den Bosch aan Rie. ‘En met de uren werd het dieper en inniger en het vertrouwen omvatte alles. - Maar toch. (...) De avonden zijn ook zoo goed en zoo lief-intiem. Dan zijn we veel alleen - en wordt het gesprek zoo van zelf diep en vertrouwelijk. (...) Een ding is zeker: onze verhouding is prachtig. Laat het zijn wat het wil - de allermooiste vriendschap is het zeker. En mooier kan het haast niet.’(9)

Even snel als de verliefdheid opkwam, luwde ze ook weer. Want drie dagen later

Na een lange wandeling rusten Marie en haar vader uit op een bank in het Geuldal.

meldde ze Rie dat het bij haar relatie met Jan niet om het ‘al-eenige’ ging. Eigenlijk was ze daar wel blij om, het besef dat er voor altijd een hele diepe en vertrouwelijke band tussen hen zou bestaan gaf haar innerlijke rust. ‘Sedert ik dat weet is het tot heerlijke kalmte in me gekomen. 't Is of er een drukkende last van mijn gedachten is weggenomen. En wat er wel is tusschen ons beiden is nog beter en dieper en vertrouwelijker. - Veranderen kan dat nooit. Zoo is het goed. Ik ben blij als een kind.’ Ze dankte God dan ook voor zijn tussenkomst. Een paar weken later beschreef ze vanuit Maastricht hun afscheid in Den Bosch, waarbij ze de voorbije weken bespraken en samen huilden. Niet alleen omdat ze uit elkaar gingen, maar ook om wat ze vanaf dat moment voor altijd voor elkaar zouden betekenen.[10]

Een bevestiging van hun nieuwe relatie kreeg Marie Koenen toen Jan Bogaerts in mei van dat jaar kwam logeren in Maastricht. Dagelijks trokken ze er op uit en doolden urenlang door de omgeving, met slechts af en toe een korte pauze in een café. Ook 's avonds zaten ze bijeen en dan spraken ze of lazen ze. ‘Hij is nu zoo heelemaal mijn broer - en meer dan dat - mijn lieve, goede vrind. 't Is zoo'n diep vertrouwen tusschen ons beiden, en 't is zoo goed als we samen zijn, zoo eenvoudig en toch zoo rijk, alsof 't altijd een klare dag is... 't Is zoo heelemaal vereffend, - al het angstige, en alle ontroering ook is weg. - Maar wat er gebleven is blijft prachtig en kan niet meer veranderen.’ Hun vriendschap zou inderdaad altijd blijven bestaan, als de een in nood was stond de ander altijd klaar. Als een soort van bevestiging van hun band stuurde Jan Bogaerts haar in juni 1903 een zelfportret.[11]

•

Iets soortgelijks als Marie Koenen bij haar vertrek uit Den Bosch na het samenzijn met Jan Bogaerts, maakte Felix Rutten waarschijnlijk ook door toen hij eind september 1910 afscheid nam van Sophie Dreyer en hij koos voor zijn vrijheid in plaats van een huwelijk met haar. Hij had voordat hij Marie Koenen ontmoette een dweperige vriendschap met Frans van Cauwelaert en twee ervaringen in de liefde, al waren het heel andere dan de hare.

De eerste, die met zijn jeugdliefde Mia Meuwissen, eindigde dramatisch door haar te vroege overlijden. De tweede, die met de Noorse Sophie, stuurde zijn leven een heel andere kant op. Maar ze eindigde welhaast net zo dramatisch doordat zij hem voor het blok zette en vroeg de vrijheid die hij net had gevonden en waarvan hij intens genoot al weer op te geven. Hoewel hij haar afwees en zij daarom een ander trouwde, bleven ze nog lange tijd met elkaar verbonden. Uit de brieven die ze elkaar nog jarenlang schreven, bleek later steeds iets van spijt over de gebeurtenissen in 1910. Zeker bij haar, toen duidelijk werd dat haar huwelijk geen succes was.[12]

Ondanks die heimelijke spijt was Felix Rutten in 1916 verliefd geworden op Marie Koenen. Hij verraste haar begin 1917 met de publicatie van acht sonnetten in *De Beiaard*, waaruit zijn liefde voor haar welhaast schreeuwde. Omdat zijn beminde nog altijd aan het blad meewerkte, wist hij zeker dat zij ze onder ogen zou krijgen. Het tweede ging als volgt:

'Ik had mijn avond stil van storm gedacht
Met wat gezang van zacht gelispten regen...
Hoe wandelt gij zoo vreemd nu langs mijn wegen,
Zoo onverhoopt en, ach, zoo onverwacht?

Ik had reeds lang 't verlangen dood gezwegen,
Dat voor berusting niet dan onrust bracht...
Welk wonder hebt ge, o lief, in mij volbracht
Met dus uw aangezicht mij toegenegen?

Aller beloften stralende vervulling,
Wonder van min, waarvoor ik schroomvol kniel,
Schoonheid van liefde in den ontmenschten Tijd,

Hoe vat ik den glans van deze onthulling,
Of werkelijkheid tot louter droom verviel,
Of droom werd verkristald tot werkelijkheid?'

Opmerkelijk genoeg richtte hij zich in zeven van de acht sonnetten rechtstreeks tot haar. Zoals in dit vierde:

'*O zeg niet dat dit enkel grillen zijn*
Dat ik u zoek en dus van liefde spreek...
Ik heb mij 't zwijgen opgelegd in pijn
En vreesde dat die pijn voorbijgaand bleek.

Zooals een kunstig opgehouden beek
Haar kracht bewaart, of ze ingeslapen schijn',
Plots wel moet uitslaan, bruisend als fontein
Of brekend wat als dam onbreekbaar leek,

Zoo barst het los en bronwelt van mijn lippen,
Het parelt in geluid en breekt zich baan, -
Een stroom noch te gebien noch te weerstaan,

Een zee die brandend over alle klippen
Het uitjuicht naar den dag, die 't hoofd verhief:
Mijn zonneschijn, mijn licht, ik heb u lief!'[13]

Marie Koenen was zeer verrast door deze opmerkelijke en nog wel openbare liefdesverklaring. Hij had haar niet meer gezegd, dan dat er enkele sonnetten van hem in *De Beiaard* zouden komen. Bovendien was ze gewend aan ingetogen brieven en dan nu opeens dit. 'Ja - die F!! Zoo gaat 't nu als de held van je sproke 'n dichter is', schreef ze aan Rie. 'Arme jongen, wat moet ik toch met 'm doen? - Hij is niet als anderen, en ik ben 't ook niet - en daarom is 't zeker dat we elkaar vonden - en nooit

meer van elkaar zullen los kunnen - dat heb ik gevoeld vanaf 't eerste oogenblik. En toch...'[14]

In de amoureuze ontwikkelingen kwam begin 1917 even de klad door de plotselinge dood van de ouders van Felix Rutten. Eerst stierf op 28 januari zijn moeder en vervolgens drie dagen later zijn vader. Een tijdlang werd hij vooral in beslag genomen door de afwikkeling van die overlijdens, de verkoop van het ouderlijk huis en de verdeling van de boedel. Dat alles had ook zijn weerslag op Marie Koenen. 'Je hebt goed begrepen, dat dit 'n verdrietige tijd voor me is... geweest, zal 'k maar zeggen - want ik begin er nu wat doorheen te komen', meldde ze Rie. 'De sproke lijkt wel 'n roman geworden (zooals 't ook met m'n werk ging) - en hoe die eindigen zal weet ik evenmin als van den roman die ik aan 't schrijven ben.'[15]

•

De roman waaraan ze werkte was *De Wilde Jager*. Het was het tweede boek dat ze met Gerard Brom als inspirator schreef. Nadat hij haar eind 1915 had aangezet tot het schrijven van *De Moeder* was hij nauw betrokken gebleven bij het ontstaansproces van de roman. Er gingen hoofdstukken over en weer tussen Maastricht en Apeldoorn, waar hij indertijd woonde. Zij volgde zijn aanwijzingen trouw op, liet zich makkelijk leiden. Anders dan haar vroegere mentrix Maria Viola, die steeds had gehamerd op het in mooie taal vertellen van wat ze wilde zeggen, hield Brom van helderheid. Hij wilde dat ze zo schreef dat iedereen haar boeken kon lezen. Ze moest de grote katholieke roman voor het volk schrijven en de religieuze boodschap moest zo duidelijk zijn als maar kon.[16]

Hoe hij het wilde hebben, schreef hij haar telkens opnieuw. Zo had hij in januari 1916, ondanks dat haar werk hem goed bleef bevallen, een paar algemene opmerkingen. 'Woorden meermalen met winst te schrappen, dit is mijn refrein. Het begin van II geeft een voorbeeld, hoe U nog rustiger vorm, rechter zinsbouw kan oefenen zonder al die willekeurige, gekunstelde omzettingen à la Van Looy. Zie Uw zinnen niet alleen, hóór ze iemand uit het volk zeggen! De Limburgismen, zijn, voorzover ze kleuren en ook vanzelf opkomen, best, maar zoek er nooit naar alsjeblieft. Bepaald raad ik U de gedachten van de beide kinderen niet te belasten met zooveel letterlike aanhalingen of erger herhalingen van moeders woorden, te dikwijls ingeleid door de formule "met haar", waarmee de zinnen zwaarder worden dan nodig.'[17]

Met *De Moeder* kwam ze helemaal aan Broms wensen tegemoet. Het is een in wezen simpel verhaal over de weduwe Severiens die haar twee kinderen Tila en Jules zo goed en zo kwaad mogelijk probeert groot te brengen. Ze woont in Vlake, een overduidelijk Zuid-Limburgs plaatsje met huizen van mergelsteen, gelegen tussen de heuvels en aan het riviertje de Geul. Daar drijft ze een winkeltje, waarin ze zelfgemaakte kleren verkoopt, zoals boezeroenen, borstrokken en sokken. De zaken gaan op een gegeven moment zo goed dat ze geld opzij kan leggen, waarmee ze eens haar huisje hoopt te kopen. Dat het in haar leven allemaal zo gelopen is, daarin ziet ze de hand van God. Het is God die haar man heeft voorbestemd voor een vroege dood en haar voor het weduwebestaan. 'Alles wat God doet is welgedaan', is haar adagium.

Dat houdt ze overeind wanneer opnieuw alles verkeerd loopt in haar leven. Dochter

Tila wordt verliefd op Louis Curvers, zoon van de nieuwe hotelhouder in het dorp die alles groot en modern aanpakt. Louis krijgt van zijn vader een groot huis en wil na zijn huwelijk met Tila een fietsenzaak beginnen. Het is allemaal tegen de zin van moeder Severiens, die niets moet hebben van de grootse aanpak van de Curversfamilie en eigenlijk ook Louis maar een blaaskaak vindt. Door haar afwijzende opstelling vervreemdt ze haar dochter van zich.

Ook met zoon Jules gaat het niet goed. Hij wordt weliswaar onderwijzer op de plaatselijke school, maar is niet echt voor het vak in de wieg gelegd. Liever speelt hij viool en droomt hij over een toekomst als muzikant. Wanneer hij op een dag besluit zijn droom na te jagen, kost hem dat de liefde van zijn meisje Treeske en roept hij de hoon van het dorp over zich af. Moeder is ook niet blij, maar na enige aarzeling ondersteunt ze hem toch. Het geld dat hij nodig heeft voor zijn vioolstudie, haalt ze uit haar spaarcenten voor het huis. De rest ervan heeft ze nodig als Tila na problemen met Louis weer thuis komt wonen.

Nog is het dan met de ellende niet gedaan. De huurschuld voor het huis loopt op en er is geen geld meer om Jules naar huis te laten komen. Weer offert moeder Severiens zich op, ze zet alle schaamte opzij en gaat bij haar zus, die met een rijke boer is getrouwd, vragen of ze geld kan lenen. Daarvoor moet ze eerst een zware tocht bergop maken naar de hoeve waar haar zus woont. Hoewel haar zelfopoffering voor de kinderen goed uitpakt, komt ze er zelf slecht vanaf. De inspanning wordt haar fataal.

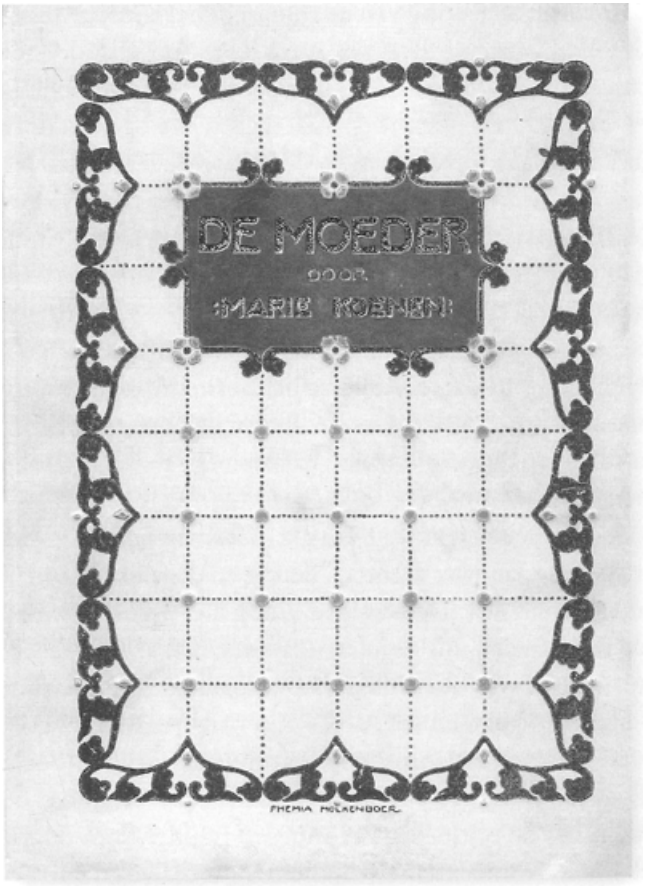

Omslag van ‘De Moeder’, waarvan de kleurtjes ‘gras-groen en blauw en goud en kersrood’ haar bijzonder aanspraken.

De Moeder is geschreven in heldere, eenvoudige taal. De karakters van de hoofdpersonen zijn zo eenduidig dat ook de doorsnee-lezer hun psychologische ontwikkeling kan volgen. De landschaps- en sfeerbeschrijvingen ondersteunen het verhaal en geven het couleur locale. Het plein van Vlake beschrijft ze als volgt: ‘In het midden waakt er Sint-Rochus in de nis van zijn kapelletje, dat - achterom beschut door drie platgesnoeide lindeboomen met verstrengelde kruinen - met z'n bidbank, z'n wijd gespijld traliehek, z'n kleurige openheid, staat toegewend naar de kerkzijde. - Om het plein heen liggen pastorie, kapelanij en het burgemeestershuis, den voorgevel naar hun wit-ommuurden zijtuin. Daar staan ook raadhuis en schoolhuis, en, dieper weg achter het lage hek der speelplaats, de school.’

De religieuze boodschap van de roman kan niet misverstaan worden en is typisch voor veel Marie Koenen-boeken: God beproeft de mens door allerlei narigheden op zijn levensweg te sturen en alleen door desondanks in Hem te blijven geloven en zichzelf op te offeren komt er voor die mens een oplossing. Het offer wordt beloond. Er wordt daarom ook veel gebeden in het boek en dan vooral door de hoofdpersonen van wie duidelijk is dat ze tot de ‘goeden’ behoren en de sympathie van de schrijfster hebben.[18]

•

Het verhaal sloeg aan bij de lezers van *De Beiaard.* Een recensent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* noemde de eerste aflevering van de roman in het tijdschrift een ‘goed geschreven, verhaal-brok’. Die van *Het Centrum* sprak over ‘de welluidende klanken van Marie Koenen's zuiver proza’. Meer deed haar echter het commentaar van Limburgse kennissen uit de buurt van Valkenburg. ‘Ze wijzen me op hun dorp de typen aan’, meldde ze in mei 1916 aan Brom toen ze de roman helemaal afhad. Een andere kennis had genoten van haar beschrijving van een boerenkermis. Het gaf veel vertrouwen, want eigenlijk wist ze niet zo veel van het leven in de Zuid-Limburgse dorpen en moest ze er af en toe naar raden, bekende ze.[19]

Het sterkte haar ook dat de Bossche uitgever Teulings haar nog voor alle afleveringen waren gepubliceerd, benaderde met het verzoek de roman te mogen uitbrengen. Zo'n initiatief had ze nog nooit meegemaakt, tot dan toe had ze behoorlijk met haar werk moeten leuren. Ze wist dan ook niet zo goed welke eisen ze kon stellen en vroeg Brom of vierhonderd gulden voor een eerste oplage van duizend exemplaren redelijk was en ging zich in contracten verdiepen.[20]

In april 1917 was het zover, ze hield het eerste exemplaar van *De Moeder* in handen. ‘Het boek ziet er prachtig uit’, rapporteerde ze aan haar mentor, ‘fleurig en degelijk. Ik ben er 'n beetje trotsch op. Maar 't herlezen kan ik niet. De beu-heid is nog niet over. Trouwens: m'n leesweerzin heeft ook steeds m'n eigen werk gegolden, zoodra het “af” is - als er niets meer aan 't veranderen valt is 't dood voor me. Alleen het tastbare boek, ditmaal de montere kleurtjes, gras-groen en blauw en goud en kersrood - zijn m'n vreugde!’[21]

De kritiek reageerde overwegend positief en soms zelfs enthousiast op het boek. De gevreesde criticus Israël Querido van het *Algemeen Handelsblad* noemde *De Moeder* een ‘mooi en innig’ boek. In ‘de ontleding der moeder-figuur’ door Marie Koenen zat volgens hem ‘veel fijne, vrome menschelijkheid’. Ook vond hij het

boek ‘stralend-zuiver en diep, zielsdiep van kunst’.[22] Lof kwam er eveneens van B. Molkenboer in *De Katholiek.* Hij stelde dat de roman ‘de reputatie van Marie Koenen als een der fijnzinnigste Nederlandsche auteurs van den tegenwoordigen tijd voor goed heeft gevestigd’ en vergeleek haar met Felix Timmermans.[23] Jeanne Kloos Reyneke van Stuwe bekende in *De Nieuwe Gids* dat ze van het boek hield. Ze vond het mooi in ‘zijn soberen, reinen eenvoud’ en ‘zoo stil en diep’.[24] Carel Scharten van *De Telegraaf* noemde haar het knapste talent van de katholieke letteren, maar had desondanks kritiek op de manier waarop ze haar hoofdpersonen uitwerkte. Ze waren naar zijn mening te grof geschetst.[25]

Ook met de verkoop van het boek ging het goed. In oktober waren al twaalfhonderd van de tweeduizend exemplaren over de toonbank gegaan en de verkoop ging bovendien steeds sneller. De schrijfster verwachtte dan ook dat er meteen een tweede druk zou komen. Zo'n herdruk binnen het jaar kwam in die tijd niet vaak voor. Marie Koenen had echter te hoge verwachtingen. De tweede druk kwam er uiteindelijk pas in 1923. Het verschijnen van *De Moeder* betekende in ieder geval haar definitieve doorbraak. Ze werd voortaan algemeen als een van de belangrijkste katholieke schrijfsters van haar tijd gezien.[26]

•

Een soortgelijke doorbraak beleefde Felix Rutten in 1917 en 1918 als schrijver van bijbelse drama's. In het eerste kwart van de twintigste eeuw was er onder de zich emanciperende katholieken grote belangstelling voor bijbelse stukken. Hij speelde daar op in en schreef een flink aantal toneelwerken, waaronder *Hagar* (1917), *Eva's Droom* (1917, eerst als eenakter in *De Beiaard* gepubliceerd, maar later uitgebreid tot een stuk met drie akten), *De rabbijn van Selcha* (1917), *Sint-Franciscus-gebarenspel* (1917) en *Beatrijs* (1918).

De meeste daarvan werden met succes opgevoerd, zoals *Hagar*, dat op 2 januari 1917 in Den Bosch zijn première beleefde in aanwezigheid van Felix Ruttens moeder. De R.K. Vrouwenbond uit die plaats bracht het stuk op de planken. Het was gebaseerd op het bijbelverhaal over Abraham en zijn vrouw Sara die geen kinderen kunnen krijgen. Abraham verwekt daarom een zoon bij de slavin Hagar. Dat leidt tot vele problemen, vooral tussen Sara en Hagar. Erger wordt het als Sara op hoge leeftijd ook nog een zoon krijgt. Dan krijgen ook de kinderen onderling moeilijkheden. Als Sara er bij Abraham op aandringt om Hagar en haar zoon weg te sturen, vraagt hij God om raad. Deze zegt hem de slavin en haar kind weg te sturen, de woestijn in.

Felix Rutten verdeelde het gegeven in twee aktes: in de eerste werd het gekrakeel in Abrahams tentenkamp geschilderd en in het tweede Hagars tocht door de woestijn en de afloop ervan. Bij de uitwerking hield hij zich nogal getrouw aan het bijbelverhaal, een eigen interpretatie ontbrak. Het nieuwe zat hem in het hervertellen in een eigen dichterlijke taal. Daarvoor oogstte hij dan ook de meeste lof van de recensenten. Eentje schreef: ‘Van Felix Rutten's tooneelwerken is dit het eerste dat voor het voetlicht kwam. Het kan dus gelden als een proef op de som: de speelbaarheid en tooneelwaarde van des dichters verzen is duidelijk en

metterdaad aangetoond. Zijn dialogen zullen het overal houden, indien zij door vaardige acteurs worden gezegd. Meer nog: zij zullen treffen en boeien.'[27]

Het meest succesvol was *Beatrijs*, dat in oktober 1918 voor het eerst in Rotterdam op de planken kwam. Felix Rutten had ook bij dit stuk niet al te veel veranderd aan het oorspronkelijk gegeven van een non die haar geliefde buiten het klooster volgt en als ze veertien jaar later door omstandigheden terugkeert, vaststelt dat Maria al die tijd haar plaats heeft ingenomen zodat niemand haar afwezigheid heeft gemerkt. Volgens Vincent Cleerdin van het blad *Katholiek Leven* was hij erin geslaagd 'duizelingwekkende verwikkeling', 'moderne psychopathologische problemen' en 'tooneeltrucs' te vermijden. Eenvoud en ernst kenmerkten volgens hem het stuk.

Het herscheppen van Beatrijs was Felix Rutten toevertrouwd, stelde hij. 'Zijn poëzie, geboren en getogen in de sfeer der romantiek, kan veilig aansluiten bij die van de middeleeuwers. Zijn taal is zacht en zuiver. Zijn verbeelding bleef even rein als die van een ouden monnik, wiens kunstvaardige hand het exempel verluchtte in de boeken eener abdij. Rutten staat bovendien op een eigen plaats tusschen de moderne dramadichters, niet als realist maar als lyricus en romanticus. Hij behoort tot degenen, die ons vaderlandsch tooneel nieuw bloed toevoeren, zuiver bloed, zuivere kracht, nadat het al te lang misbruikt is voor realistische en grof-zinnelijke proefnemingen.'[28]

Volgens een anonieme auteur in *De Maasbode* was de eerste opvoering door het Rotterdamsch Tooneel, met in de hoofdrol mevrouw Alida Tartaud-Klein een groot

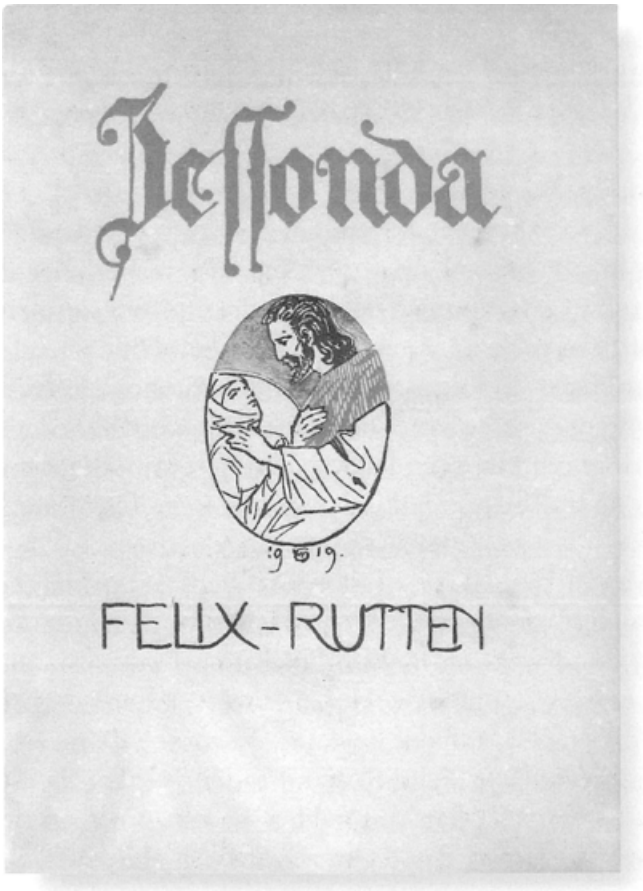

Felix maakte naam met bijbelse drama's als 'Jessonda'.

succes, zowel voor de schrijver als het toneelgezelschap. Hij stelde dat Felix Rutten superieur werk had geleverd en vergeleek zijn verskunst met die van Vondel. Zijn dialogen waren zeer levendig, zo hoorde je ze volgens hem niet vaak. Geen wonder dus dat het stuk nog tweehonderd opvoeringen beleefde op tal van plaatsen in het land. Bovendien werd er door componist Willem Landré een opera-versie van gemaakt.(29)

De faam die hij al had door zijn gedichten, reisreportages, novelle *Onder den rook der mijn* en zijn lezingen werd door de successen van toneelstukken nog eens verstevigd. In de katholieke letteren was hij net als de door hem beminde Marie Koenen vanaf 1917 een naam van betekenis.

•

Met de liefde tussen Marie Koenen en Felix Rutten ging het in 1917 steeds beter, zeker nadat hij het overlijden van zijn ouders had verwerkt en de nalatenschap geregeld. Aan het opbloeien van hun verhouding droeg het gezamenlijke werk aan het kindertijdschrift *Jong Leven* bij. Het blad was een initiatief van Phemia Molkenboer, Albertine Steenhoff-Smulders en Marie Koenen. De drie schrijvende dames konden de teloorgang van het tijdschrift *Roomsche Jeugd*, dat sinds uitgeverij Spaarnestad het van Malmberg had overgenomen volgens hen hard achteruitging, niet langer aanzien en besloten zelf een blad te beginnen. Dat bleek moeilijker dan gedacht.(30)

De meeste problemen ontstonden doordat ze *Jong Leven* wilden onderbrengen bij uitgeverij Teulings in Den Bosch, die ook *De Beiaard* verzorgde en *De Moeder.* Marie Koenen kreeg de indruk dat de uitgever hen tijdens de onderhandelingen niet serieus nam, dat hij dacht ‘vrouwen hebben toch nergens verstand van’. Toen begin september de eerste aflevering persklaar lag, kwam Teulings op de gemaakte afspraken terug.(31) Het leidde ertoe dat de samenwerking afketste en de schrijfsters in zee gingen met de Electrische Drukkerij De Meijerij in Eindhoven.(32)

Een ander probleem vormde het samenstellen van de redactie en het aantrekken van medewerkers. Een van de initiatiefnemers, Albertine Steenhoff-Smulders, haakte als redactielid af. Vandaar dat Marie Koenen op het idee kwam om Felix Rutten te vragen. Eind 1916 was zo goed als zeker dat hij mee zou doen en vanaf het eerste nummer stond zijn naam bij de redactieleden vermeld.

Ook medewerkers zocht ze vooral in haar kennissenkring. Zo benaderde ze de vrouw van Gerard Brom om als muziek-censor te fungeren. Ze verwachtte dat er nogal wat liedjes ingestuurd zouden worden en wilde die door een deskundige laten beoordelen. Hilarion Thans, een toevallig bij haar op bezoek komende Limburgse priester-dichter, vroeg ze meteen om bijdragen en die zegde hij ook toe.(33)

Ondanks alle strubbelingen kwam het eerste nummer op 15 januari 1917 uit. Het blad verscheen een keer in de veertien dagen, was voorzien van een gekleurd omslag en bevatte veel illustraties. De verhalen die er in stonden waren zowel bedoeld tot vermaak als om te informeren. Helaas zijn er nergens exemplaren van de drie jaargangen bewaard gebleven, zodat over de inhoud weinig te melden valt. Alleen in de archieven van Marie Koenen, wier huisadres ook het redactie-adres vormde,

en Felix Rutten zijn afdrukken van hun eigen bijdragen te vinden. Hij gebruikte vooral zijn

reiservaringen als stof voor verhalen met titels als *De Noordkaap en Hammerfest* en *In een Grieks bergstadje.* Zij publiceerde gedichten en verhalen en verzorgde onder meer een rubriek met als titel *Over schrijvers en boeken.* Daarin behandelde ze schrijvers als William Shakespeare, maar ook genres als het sprookje.(34)

Haar bijdrage over sprookjes begon zo: ‘Kinderen en sprookjes hooren samen! Eerder dan met de menschen, zijn ze vertrouwd met de kabouters, de feeën en heksen, de reuzen en draken, de prinsessen, de molenaars- en koningszonen, de raven, de kikvorschen, de vossen en wolven die in de bosschen en paleizen van het sprookjesland wonen. Met Klein-Duimpje hebben ze kruimels en kiezeltjes gestrooid en de zevenmijlslaarzen aangetrokken, Asschepoester hebben ze 't glazen muiltje gepast en met Sneeuwwitje zijn ze in alle bedjes van de dwergen gekropen, tot het zevende, het laatste, niet meer te kort, te lang of te eng was, maar toevallig juist van pas!’(35)

De samenwerking met Felix Rutten beviel Marie Koenen prima, al noemde ze het in een brief aan Rie ‘gevaarlijk spel voor 't hart van het... redactie-adres’. ‘Weersta 'ns het teerste en innigste. Wat baat alle wijsheid en kracht daartegen? Laat de lieve sproke maar duren. Nu zijn we aan de diepe vriendschap, en onze namen glijden vanzelf onze brieven in, want de deftigheid wordt zoo lastig... en dat “wanneer 't weerzien?” want 't is alweer zoo lang geleden. Maar we hebben het zoo druk. En Jong Leven... Laat 't maar duren. 't Is in Gods handen.’(36)

•

Ondanks de liefdesperikelen schreef Marie Koenen meer dan ooit tevoren. Na de voltooiing van *De Moeder* wilde ze eigenlijk niet meteen aan een nieuwe roman beginnen. ‘Misschien als ook den zomer is weggewaaid’, schreef ze half mei 1916 aan Gerard Brom. En als ze aan een nieuwe zou beginnen, dan zou het een heel andere moeten worden. Brom gunde haar niet veel luiertijd en ging gretig op haar suggestie voor een heel ander boek in. Hij suggereerde haar begin juli een historische roman te schrijven en wel over de onderdrukking van de katholieken op de Veluwe in de zeventiende eeuw.

Het voorstel viel bij de schrijfster in goede aarde. ‘Uw brief opent nieuw verschiet! Ik liep al langer om met de “noodzaak” van een historischen roman, - maar tegelijk de gedachte: er is niet zoomaar in 't wilde weg aan te beginnen. Vroeger maakte ik wel eens aanteekeningen over 'n onderwerp van hier - de tijd van “Jan zonder vrees” in Luik en hier - ik vond heele mooie dingen. (...) Maar ik ben heel slecht “onderlegd” - kan er me natuurlijk wel inwerken - en dan is 't me eender wat. - Zoo ben ik dus graag bereid me door u te laten inspireeren. Vooral zoo'n tijd, die me heelemaal vreemd is, lijkt me op 't oogenblik aanlokkelijk als een frisch bad.’(37)

Gerard Brom wist na dit antwoord meteen dat hij beet had en bestookte haar vanaf dat moment met boeken en documenten. Zij nam ze gretig door en begon zich in te werken. In september meldde ze hem dat ze de opzet van de nieuwe roman in haar hoofd had en begin november stuurde ze een voorlopige versie van het eerste hoofdstuk. Vervolgens werkte ze stug door en kwamen de meeste andere hoofdstukken een voor een af.

Desondanks durfde ze het nog niet aan om al met publicatie in *De Beiaard* te beginnen. Pas in maart 1917 liet ze Brom weten dat hij zeker in juni en mogelijk al in mei kon beginnen met publiceren. Het werd uiteindelijk mei. En terwijl haar *De Wilde Jager* getitelde roman al in afleveringen aan het verschijnen was, bracht zij in juni een bezoek aan de familie Brom in Apeldoorn en maakte met het echtpaar lange tochten over de Veluwe, de plaats van handeling van haar boek die ze niet eerder had gezien.(38)

Op 15 september stuurde ze hem alle boeken en documentatiemateriaal terug en begon aan het laatste hoofdstuk. Ze wist toen al dat *De Wilde Jager* ook in boekvorm ging verschijnen, want uitgever Teulings had haar gevraagd of hij al met drukken mocht beginnen. De slimmerik had het zetsel voor *De Beiaard* namelijk bewaard om zo kosten te kunnen sparen. Helaas had hij de letters nu nodig voor een nieuw nummer van het blad en daarom vroeg hij haar - ondanks dat er nog geen contract was getekend - toestemming om de eerste bladzijden van het boek al te mogen drukken. Het verbaasde haar allemaal zeer, maar ze liet de uitgever begaan.(39)

Begin december was ze eindelijk helemaal klaar met *De Wilde Jager* en stuurde ze Brom het laatste hoofdstuk. Hij liet haar snel weten tevreden te zijn en zo kon ze in haar brief van 10 december 1917 de zaak afronden: ‘En dus kunnen we dezen langgerekten arbeid - lang vooral door de tusschenpoozen van navorsching - als voleindigd beschouwen. Ik hoop dat de critiek 't later met jou eens is, wat de waardeering betreft. En ik dank je hartelijk, voor je hulp, je raad, je aanmoediging, je onverdroten belangstelling - voor alles wat goed is - zonder dat was de Wilde Jager er niet.’(40)

In *De Wilde Jager* vertelt Marie Koenen het verhaal van een paar katholieken die op de overwegend protestante Veluwe tijdens het Twaalfjarig Bestand vasthouden aan hun geloof of de weg daarnaar terugvinden. Hoofdpersoon is Hendrik van Isendoorn, telg uit een adellijk geslacht dat nog katholiek is. Hij is hevig verliefd op de fanatiek protestante Fenne van Delen en als hij haar dat laat merken, wendt zij voor dat hij bij haar een kans maakt wanneer hij zich tot het nieuwe geloof bekeert. Uiteraard doet hij dat, maar komt er dan al snel achter dat Fenne hem niet ziet staan. Als dat besef tot hem doordringt, gaat hij er als een dolleman op zijn paard vandoor. De inwoners van de dorpen waar hij door heen raast, denken dat de Wilde Jager uit een van de Veluwse sagen weer tot leven is gekomen.

Wie wel van Hendrik houdt is Fenne's zus Anna, de enige op het slot van de familie Van Delen die nog katholiek is. Als zij begrijpt dat zijn hart naar Fenne uitgaat en hij nooit iets voor haar zal voelen, belandt ze in een geestelijke crisis. Daar komt ze pas weer uit als ze een nieuw levensdoel heeft gevonden: bidden en lijden zodat hij ooit weer tot het ware geloof zal terugkeren en tevens naar zijn oude vader. ‘Het kruis is de genade’, verwoordt Marie Koenen het in de roman, ‘en het hare weegt tweevoudig. Eenzaam in haar geloof en eenzaam in haar liefde. Geduld voor het eene zal haar kracht geven voor het andere. En wat een heerlijke, heilige levenstaak heeft ze door dit alles.’ Er is dus weer, net als in andere van haar boeken, sprake van zelfverloochening en opoffering en geduldig het lot ondergaan dat God voor je heeft uitgedacht. De beloning komt dan vanzelf, ook in *De Wilde Jager.*(41)

De critici waren het met de waarderende woorden van Gerard Brom eens. Johan

de Meester noemde Marie Koenen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* ‘veel meer dan een aanwinst’ voor de Nederlandsche letteren, namelijk ‘een schrijfster van beteekenis’.[(42)] Mathias Kemp stelde in *De Maasbode* dat hij *De Moeder* beter vond, maar sprak desondanks van ‘een mooie, doorgaans boeiende katholieke roman, van hoog gehalte’.[(43)] In *De Nieuwe Gids* werd vooral haar vermogen illustratief te kunnen schrijven geroemd. ‘Het is mij voortdurend geweest, of ik een boek met precieuze oude platen doorbladerde, zoo duidelijk zag ik de tooneelen, die de kunstenares voor mijn geestesoog evoqueerde.’[(44)]

Nog voor het verschijnen van *De Wilde Jager* in boekvorm in september 1918 was ze al weer met de volgende roman bezig. Hoewel Brom haar weer een idee voor een historische roman aan de hand had gedaan, keerde ze terug naar Limburg. *De Andere*, zoals het nieuwe boek heette, schreef ze op verzoek van de neutrale uitgeverij De Wereldbibliotheek. ‘Het feit zelf en de mooie condities, die ze mij boden, waren te heuglijk, om niet aanstonds aan 't werk te gaan. Temeer, daar 't plan tot dit nieuw Limburgsche verhaal toch al in me was’, informeerde ze haar mentor, om meteen ook maar te vragen of hij de roman weer in afleveringen in *De Beiaard* wilde plaatsen.[(45)]

In *De Andere* staat opnieuw een vrouw centraal die zich uit liefde helemaal wegcijfert. Het is Fina Maternus, die op de hoeve van de familie Konings komt wonen om de oude en ziekelijke vrouw des huizes te verzorgen. Verder is er alleen nog zoon Giel, die in plaats van zijn best te doen om zijn erfgoed te behouden als een losbol leeft. Giel is de oogappel van zijn moeder, die hem in alles zijn zin geeft. Fina wordt verliefd op hem, hoe onuitstaanbaar hij zich ook ten opzichte van haar gedraagt. Ze blijft stil op de achtergrond hem en zijn moeder haar liefde schenken, uiteindelijk met resultaat. Zelf noemde Marie Koenen *De Andere* ‘een verhaal over de uitwerking van Gods Genade in de menschenziel’. Het werd een van haar succesvolste boeken, want de Wereldbibliotheek die zich afficheerde met de leuze ‘goede en goedkope lectuur’, moest na de eerste druk in 1919 al in 1921 een tweede en in 1925 een derde druk verzorgen.[(46)]

•

Terwijl zij aan de romans schreef die haar een vooraanstaande plaats onder de Nederlandse schrijfsters van het eerste kwart van de twintigste eeuw bezorgden, werkte hij in 1917 en 1918 op zijn studentenkamer boven een potten- en pannenwinkel aan de Oude Gracht in Utrecht aan zijn bijbelse drama's. Bovendien gebruikte hij zijn liefde voor Limburg en kennis van de provincie en het natuurschoon ervan om voor de boekenreeks *Ons Mooie Nederland* het deel *Limburg* samen te stellen, dat in 1918 verscheen.

Verder was hij nog steeds actief als redenaar. Buiten de lezing *De romantiek van Limburg*, die hij naar gelang de Limburgse plaats waar hij hem hield kon aanpassen in *De romantiek van Maastricht* of *De romantiek van Venlo*, had hij nog enkele andere redes beschikbaar. De onderwerpen ontleende hij aan zijn reizen of aan de literatuur. Zo had hij voor het lezingenseizoen 1916-1917 redevoeringen op het programma staan over Beatrice (‘Wat Beatrice voor Dante was tijdens haar leven en na haar

dood'), de eeuwige stad ('Indrukken van Rome op cultuur-historisch gebied'), de ziel van Noorwegen ('Over twee eigenschappen van het Noors gemoed - gevoel en verbeelding, toegelicht door de literatuur. Noorsche gedichten in eigen vertaling') en de ballade ('Over het wezen van dezen dichtvorm: Balladen uit de wereldliteratuur in eigen vertaling, en eigen balladen').[47]

Zijn reputatie als spreker kwam Felix Rutten eind 1918 van pas toen zijn geliefde Limburg in het gedrang kwam. Na het einde van de Eerste Wereldoorlog wilde de Belgische regering Zeeuws-Vlaanderen en delen van Limburg inlijven. In Limburg ging het om stukken aan de westkant van de Maas. Zo zou België bij een mogelijke nieuwe Duitse aanval de rivier als verdedigingslinie kunnen gebruiken. Om de aanspraak kracht bij te zetten, voerden de Belgen aan dat Nederland zich niet correct had opgesteld door de Duitse keizer onderdak te bieden en bovendien had toegestaan dat ontwapende Duitse soldaten door Limburg trokken op hun thuisreis.[48]

Op een avond in november 1918 werd Felix Rutten bij de Utrechtse hoogleraar Jos Schrijnen ontboden. Deze in Venlo geboren wetenschapper was de broer van de Limburgse bisschop Laurentius Schrijnen en een goede vriend van de eveneens uit Limburg afkomstige minister-president Ruijs de Beerenbrouck. Schrijnen liet hem weten dat de premier graag een protestbeweging tegen de Belgische plannen in Limburg zelf zag. Een beweging waarvan de schrijver en uitstekende redenaar de woordvoerder zou moeten zijn. Felix Rutten deed meteen mee, want hij vond

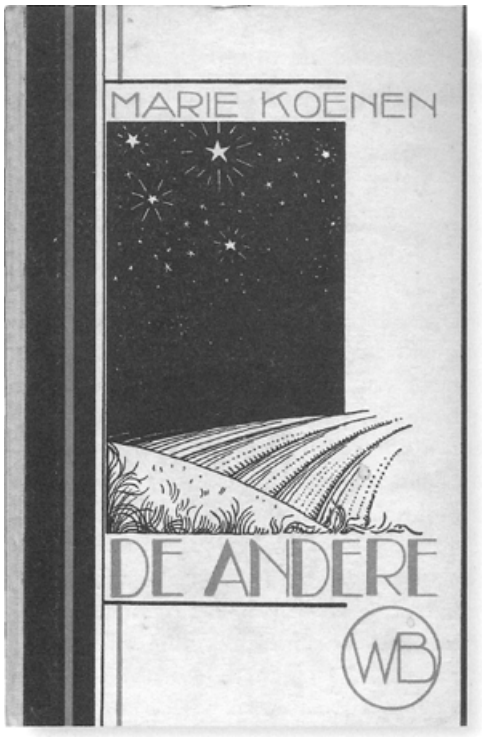

'De Andere' verscheen bij de neutrale uitgeverij De Wereldbibliotheek.

de plannen ongehoord. Hij voelde het vanwege zijn vele Belgische connecties als een slag in het gezicht.[49] Bij de eerste Limburgse protestbijeenkomst op 18 december 1918 in Sittard was hij dan ook een van de sprekers. Hij zei onder meer: 'Limburg's eerlijk en goedmoedig hart is te goed om tot aas te dienen voor welken bloedhond dan ook.' En: 'Ons zoete, lieve Limburg, de glimlach van Nederland, kan alleen

stralend en gelukkig zijn in de glans der Oranjezon'. Dat soort uitspraken vielen bij de volle zaal in de smaak.[50]

Uiteraard zette hij tevens zijn dichterlijke vaardigheden in tegen

de Belgen. In het blaadje *Limburg bij Nederland*, dat eind 1918 werd verspreid, stond een gedicht van zijn hand. De laatste strofe luidde:

'Kan Neêrland ons niet ontberen,
Wij Neêrland evenmin.
Geen zal ons ooit regeeren
Dan Neêrlands Koningin.
Het hoogtijlied der Nassauwen
Is 't lied van Limburgs bloed:
Het vaderland getrouwe
Blijf ik tot in den doet.'[51]

Het succes van zijn redevoering was voor Felix Rutten aanleiding om met de Zeeuwse dominee Pattist, die ook actie voerde tegen de annexatie, op tournee te gaan door het land om in tal van grote steden hun speech af te steken tegen de plannen van de Belgen. Met resultaat, zo stelde hij tevreden vast toen hij zijn herinneringen aan die dagen op papier zette. 'Wie zich in onze buurstaat in het hoofd mocht gezet hebben dat het Nederlands grondgebied beneden de grote rivieren als gesmeerd brood voor het grijpen lag voor wie er de hand naar uitstak, zong weldra een toontje lager en hoefde zijn keel niet nog langer te schrapen.' Als dank voor zijn inzet, werd hij in 1919 door koningin Wilhelmina ontvangen en benoemde zij hem in 1920 tot officier in de Orde van Oranje-Nassau.[52]

•

Met de liefde tussen Marie Koenen en Felix Rutten stond het er eind 1918 goed voor. Ze waren sinds 25 februari van dat jaar verloofd. Maar het had heel wat voeten in de aarde voor het zover was. Vooral Marie Koenen worstelde met haar gevoelens. Ze wist vanaf het begin, rapporteerde ze aan Rie, dat hun levens nooit meer wan elkaar los konden komen, maar tegelijkertijd hield ze zich zelf telkens voor zich niet over te geven aan hem.[53]

Bovendien was er de voortdurende twijfel. In mei 1917 ging ze in Amsterdam op bezoek bij Phemia Molkenboer, de mede-redactrice van *Jong Leven.* Ze deed dat mede om eens in een andere omgeving over haar en Felix na te kunnen denken. 'Ik ga niet over m'n levenslot beslissen vanuit dit webbe van droomerij en eenzaamheid. Den laatsten tijd komt er een inzicht in me, dat me als wakker maakt. Er zal véél afhangen van de eerstvolgende ontmoetingen. Maar 't is me juist of we aan 't laatste hoofdstuk zijn van den ongeschreven roman. En die eindigt dan anders, dan we dachten. Of er moest nog 'n tweede deel volgen - over eenige jaren... En dan zijn we voorgoed te oud.'[54]

Aan het heen en weer slingeren van haar gevoelens kwam waarschijnlijk in het laatste kwartaal van 1917 een eind. Terwijl ze in een brief van half oktober Rie nog meldde erg onrustig te zijn en weinig evenwicht te hebben, was er in een brief van 10 december al sprake van toekomstplannen van haar en Felix. Die kwamen erop neer dat ze in Italië wilden gaan wonen en een jaar vooruit wilden werken. Door

dat laatste zouden ze voldoende financiële reserve opbouwen en liepen ze weinig risico. Bovendien was als ze dat gedaan hadden de oorlog wellicht voorbij, wat de uitvoering van het verhuisplan makkelijker zou maken. ‘De eenige formaliteit die we voorloopig nog te vervullen hebben, is op 'n goeden dag die kaartjes rond te sturen en de wereld te verbazen. Wanneer? - ja, daar moeten we nog eens over praten.’[55]

In elk geval brachten ze al veel geregelder tijd met elkaar door, zoals de kerstdagen van 1917. Tussen de ontmoetingen zat wel meestal nog een maand. Dat planden ze bewust zo, want er moest worden gewerkt. Als ze bij elkaar waren, ging dat nog niet zo goed. Drukproeven nakijken en brieven schrijven, kon nog wel, maar echt schrijven in elkaars gezelschap was niet mogelijk.[56]

In januari 1918 waren ze zo ver dat ze vrienden en kennissen inlichtten over hun aanstaande verloving op 25 februari. Haar geluk meldde ze op voor een 39-jarige nogal bakvisachtige wijze aan het echtpaar Brom: ‘Het is geen aardbei, het is geen borstplaat - het is een hart, één hart waar er vroeger twee waren. De pijl heeft 't

Gemeente Geulle

BURGERLIJKE STAND.

CERTIFICAAT VAN HUWELIJKSVOLTREKKING.

Uit het Register van HUWELIJKEN der voormelde gemeente blijkt, dat aldaar op twee en twintigsten Februari negentienhonderd en negentien is voltrokken het huwelijk tusschen:

Felix Jean Joseph Hubert Rutten

en

Maria Hubertina Jacoba Isabella Koenen

Voor uittreksel.

Afgegeven door mij, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand in voormelde gemeente, aan partijen-echtgenooten, ten einde hun huwelijk kerkelijk te kunnen laten inzegenen.

Geulle, 22 Februari 1919.

GEMEENTEBESTUUR VAN GEULLE PROVINCIE LIMBURG

No. 439.

De huwelijksakte.

gedaan! Er hielp niets aan - 't moest - 't kon niet anders - “de ziel van Limburg” is dat twee-ééne hart - en de pijl kwam van overal en nergens, we weten niet vanwaar - maar zijn verwonderd ons zoo weinig verbaasd te voelen, dat we nu voorgoed bij elkaar hooren. “We - dat zijn, nu weet je 't natuurlijk al lang! En hoe vind je dat nou? - zoo laat - de zwerver en de abdis - gelukkig als twee kinderen.’[57]

Het nieuws verspreidde zich snel door literair Nederland en iedereen leek blij met het onverwachte paar. Collega-dichteres Céline Klinkenbergh publiceerde zelfs een aan het verloofde paar opgedragen gedicht, waarin ze sprak van het ‘groot geluk van uwe toekomstdagen’. Gerard Brom liet weten dat Marie Koenen nooit een rijkere roman zou kunnen schrijven en dat Felix Rutten niet aan zijn 25e lezing over Limburgse romantiek toe was, maar aan zijn eerste.[58]

De zekerheid in liefdeszaken beïnvloedde haar werk positief, vond ze zelf. Het kwam tot nieuwe bloei, zeker ook omdat Felix zich zag als de hoeder ervan. Zij op haar beurt wilde hem inspireren en op een hoger plan brengen. Ze hadden zelf grote verwachtingen van hun leven samen, zowel op schrijfgebied als op allerlei andere terreinen. ‘Intusschen blijkt het ons meer en meer hoe we toch zoo echt bij elkaar hooren, hoe onze levens ineengrijpen en elkaar aanvullen. Prachtig! Wonderlijk haast. Het is een goed geluk.’[59]

Nog mooier en gelukkiger werd het toen ze in de zomer van 1918 een huis vonden, weliswaar niet in Italië maar in Geulle. ‘We huurden een huis!’ berichtte ze in augustus Gerard Brom enthousiast. ‘Het is op 't oogenblik nog een klein hotel, en ligt op den rand van den hoogen Snijdersberg in Geulle - het mooiste punt van 't zuiden! Heel Limburg ligt er in een blauw vergezicht aan onze voeten, de torens van Maastricht in de verte.’[60]

Nu hoefde enkel nog getrouwd te worden. Dat gebeurde op zaterdag 22 februari 1919 in hun nieuwe woonplaats.[61]

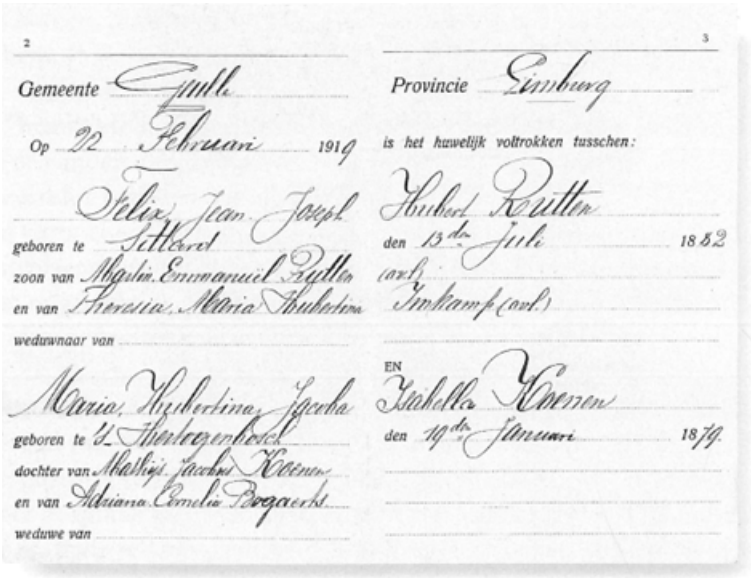
2 3
Gemeente Geulle Provincie Limburg
Op 22 Februari 1919 is het huwelijk voltrokken tusschen:
Felix Jean Joseph Hubert Rutten
geboren te Sittard den 13de Juli 1882
zoon van Mgr. Emmanuël Rutten (overl.)
en van Theresia Maria Hubertina Simkamp (overl.)
weduwnaar van
EN
Maria Hubertina Jacoba Isabella Koenen
geboren te 's Hertogenbosch den 19de Januari 1879
dochter van Mathijs Jacobus Koenen
en van Adriana Cornelia Bogaerts
weduwe van

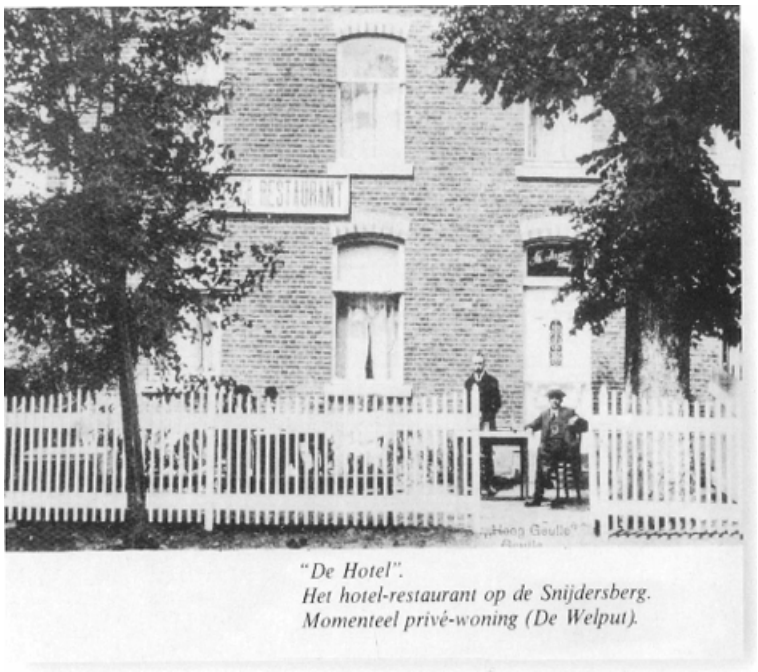

"De Hotel".
Het hotel-restaurant op de Snijdersberg.
Momenteel privé-woning (De Welput).

Het huis op de Snijdersberg in Geule, waar het echtpaar Rutten-Koenen zich in 1919 vestigde.

Het huis, dat tot de komst van beide schrijvers een hotel was, ontleende zijn naam aan de put die ervoor stond.

Eindnoten:

(1) Brieven van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen van 12 december 1916 en van niet nader vermelde datums die echter gezien de inhoud uit het najaar van 1916 en het begin van 1917 moeten zijn; N.N. - *De romantiek van Limburg.* In: *Limburger Koerier*, 17 maart 1916. N.B.: Over de wijze en het tijdstip waarop Marie Koenen en Felix Rutten elkaar leerden kennen bestaan diverse lezingen. Volgens de aantekeningen van H. van Bommel ontmoetten beiden elkaar op de Geulhof in Wylre, het huis van de brouwersfamilie Brand. Marie Koenen was een

goede vriendin van de vrouw des huizes, Léne Brand-Thomassen, die weer de zus was van haar hartsvriendin Rie Hamers-Thomassen.
Naar Van Bommels lezing logeerde de schrijfster op Geulhof toen er een muzikale avond werd gehouden, waarop mevrouw Brand zong. Diezelfde avond verscheen ook Felix Rutten, meegetroond door de Wylrese kapelaan Theelen, die een oude studievriend van hem was.
In een ongedateerde brief aan Rie Hamers-Thomassen, die gezien de inhoud van najaar 1916 dateert, vertelde Marie Koenen echter dat ze Felix Rutten had leren kennen' door *De Beiaard.* Ze formuleerde het in de brief als volgt: 'Het is de Beiaard die ons aan elkaar geopenbaard heeft.'
Voor de lezing van Marie Koenen zelf valt meer te zeggen, want niet alleen is ze een bron uit de eerste hand, ook schreef ze in een brief aan Rie op 23 december 1917 over de niet lang daarvoor plaatsgevonden eerste kennismaking van Felix met de bewoners van Geulhof. Als dat inderdaad de eerste keer was dat de familie Brand hem ontmoette, kunnen de twee zich daar nooit voor het eerst hebben gezien. Alles spreekt dus voor een echte kennismaking via *De Beiaard*, al blijft natuurlijk wel overeind dat ze in de genoemde brief een eerder samenzijn meldt. Of daar pater Van Well de hand in heeft gehad, zoals een andere lezing wil, is onduidelijk. Al staat vast dat deze zich vaker met de liefdes van Felix Rutten bemoeide, zoals bij Mia Meuwissen en Sophie Dreyer. Er tegen spreekt echter dat Marie Koenen er geen melding van maakt.

(2) Mededelingen mevrouw Goyards-Peynenborg te Tilburg.
(3) Brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, ongedateerd maar vermoedelijk van rond 1900.
(4) Twee ongedateerde brieven van rond 1900 van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen.
(5) Brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 11 februari 1902.
(6) Ibidem, d.d. 19 februari 1902.
(7) Ibidem, d.d. 4 maart 1902.
(8) Ibidem, d.d. 11 maart 1902.
(9) Ibidem, d.d. 28 maart 1902.
(10) Ibidem, d.d. 31 maart en 17 april 1902.
(11) Ibidem, d.d. 26 mei 1902 en 17 juni 1903.
(12) Brieven van Sophie Dreyer aan Felix Rutten. FRA, inv. nr. 107.
(13) Felix Rutten - *Sonnetten.* In: *De Beiaard*, 2e jrg. 1917, blz. 1-4.
(14) Ongedateerde brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, waarschijnlijk begin januari 1917 verstuurd.
(15) Ibidem.
(16) D'Hooghe - Marie Koenen, blz. 29 en 30.
(17) Brief van Gerard Brom aan Marie Koenen, d.d. 29 januari 1916. De brief is aanwezig in MKA, inv. nr. 986.
(18) Marie Koenen - *De Moeder.* (Den Bosch, 1917)
(19) N.N. - *Tijdschriften.* In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 9 maart 1916; N.N - *Inhoud van tijdschriften: De Beiaard*, maart 1916. In: *Het Centrum*, onbekende datum. Knipsel is aanwezig in MKA, inv. nr. 264; Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 15 mei 1916.
(20) Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 5 maart 1916.
(21) Ongedateerde brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, waarschijnlijk eind april 1917 verstuurd.
(22) Israël Qerido - *De Moeder.* In: *Algemeen Handelsblad*, 20 oktober 1917).
(23) B.H. Molkenboer - *De Moeder door Marie Koenen.* In: *De Katholiek*, juni 1917.
(24) Jeanne Kloos Reyneke van Stuwe - *Bibliographie - Over boeken van schrijfsters XIV - De Moeder van Marie Koenen.* In: *De Nieuwe Gids*, juni 1917, blz. 1023 en 1024.
(25) Carel Scharten - *Kroniek der Nederlandsche letteren XXXIX. Een Roomsche schrijfster.* In: *De Telegraaf*, 21 juli 1917.
(26) Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 10 december 1917.
(27) In FRA, inv. nr. 483 zitten enkele knipsels van besprekingen van *Hagar.* Bij de meesten is niet meer te achterhalen uit welke krant ze komen en wanneer ze zijn geplaatst.
(28) Vincent Cleerdin - *Het spel van Beatrijs.* In: *Katholiek Leven*, 1917. Een knipsel zit in FRA, inv. nr. 487.
(29) N.N. - *Tooneel-Kroniek. Rutten's 'Beatrijs'.* In: *De Maasbode*, 1918. Bij het knipsel in FRA, inv. nr. 487 is de datum 11 september 1918 gekrabbeld. Dat moet een vergissing zijn omdat zowel Rutten zelf als andere bronnen steeds van een eerste opvoering in oktober van dat jaar spreken.

(30) Ongedateerde brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, waarschijnlijk halverwege 1916 verstuurd.
(31) Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 11 september 1916.
(32) Brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 12 december 1916.
(33) Brieven van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 12 december 1916 en ongedateerd maar van begin januari 1917; Ongedateerde brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, waarschijnlijk halverwege 1916 verstuurd.
(34) Brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 12 december 1916; Afdrukken van door Felix Rutten geschreven bijdragen aan *Jong Leven*, FRA inv. nr. 691; Afdrukken van door Marie Koenen aan *Jong Leven* geleverde bijdragen, MKA, inv. nrs. 629, 716, 721, 722 en 732.
(35) Marie Koenen - *Sprookjes.* In: *Jong Leven*, onbekende datum. MKA, inv. nr. 732.
(36) Ongedateerde brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, gestuurd in de tweede helft van januari 1917.
(37) Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 13 juli 1916.
(38) Brieven en briefkaarten van Marie Koenen aan Gerard Brom, ongedateerd uit 1916 en d.d. 11 september 1916, 31 oktober 1916, 18 november 1916, 29 november 1916, 25 december 1916, 16 januari 1917, 23 februari 1917, 6 maart 1917, 19 maart 1917 en 4 juli 1917.
(39) Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 15 september 1917.
(40) Brieven van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 5 en 10 december 1917.
(41) Marie Koenen - *De Wilde Jager.* (Den Bosch, 1918)
(42) Johan de Meester - *Letterkundige kroniek: De Wilde Jager.* In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van onbekende datum in 1918. Een knipsel is aanwezig in MKA, inv. nr. 273. Zie ook: Het verhaal, blz. 36.
(43) Math. Kemp - *Van eigen en vreemde letteren: De Wilde Jager door Marie Koenen.* In: *De Maasbode* van onbekende datum in 1918. Een knipsel is aanwezig in MKA, inv. nr. 194.
(44) N.N. - *Letterkundige aantekeningen: De Wilde Jager.* In: *Zondagsblad behorende bij de Rotterdammer*, 20 april 1929. Hierin wordt het citaat uit de *Nieuwe Gids* vermeld. Een knipsel is aanwezig in MKA, inv. nr. 786.
(45) Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 9 augustus 1918.
(46) Marie Koenen - *De Andere.* (Amsterdam, 1919); Het verhaal, blz. 37; Marjo Stalmeier - *Marie Koenen. Bibliografie van haar zelfstandig uitgegeven werken (1912-1980).* (Maastricht, 1981)
(47) Brochure over de lezingen. FRA, inv. nr. 775.
(48) Rob van der Heijden - *Tijden veranderen: Limburg tussen Nederland en België.* In: *De Maasgouw*, jrg. 111, 1992, afl. 2. Blz. 101-158, speciaal 109 en 110.
(49) Terugblik, blz. 183 en 184.
(50) Terugblik, blz. 190.
(51) H.H. Knippenberg - *Felix Rutten.* In: *De Bronk*, 5e jrg, nr. 2, blz. 47.
(52) Terugblik, blz. 185; Spronck - Felix Rutten, blz. 242 en 243.
(53) Ongedateerde brieven van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, waarschijnlijk begin 1917 geschreven.
(54) Ongedateerde brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, waarschijnlijk in maart 1917 geschreven.
(55) Brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 10 december 1917.
(56) Ongedateerde brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, waarschijnlijk van begin 1918.
(57) Brief van Marie Koenen aan Gerard en Wim Brom-Struicken, d.d. 21 januari 1918.
(58) Brief van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, d.d. 30 januari 1918; Céline Klinkenbergh - *Aan Marie Koenen en Felix Rutten.* In onbekend blad. Knipsel is aanwezig in FRA, inv. nr. 16.
(59) Ongedateerde brieven van Marie Koenen aan Rie Hamers-Thomassen, waarschijnlijk van februari en april 1918.
(60) Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 9 augustus 1918.
(61) Burgerlijke stand gemeente Geulle. Certificaat van huwelijksvoltrekking Marie Koenen en Felix Rutten. FKA, inv. nr. 68.

Huize Schieversbosch, idyllisch gelegen in de heuvels van Geulle.

V Geulle

‘Hier leef ik nu mijn leven, verstoken van waterleiding en bij een petroleumlamp, tusschen levende ossen en koeien, en slijt er mijn mooiste uren op klompen. (...) mijn mooiste gedichten zijn de dagen die ik hier beleef, onder de wijde lucht, het mooiste panorama van ons Zuiden met den blik bestrijkend, mijn heele aandacht gewijd aan datgene wat mijn hart de grootste en blijvende bevrediging gegeven heeft: de natuur en mijn eigen Limburg.’[(1)]

Felix Rutten was duidelijk tevreden toen hij deze regels schreef voor de rubriek ‘Over schrijvers en kunstenaars’ van het blad *De Nieuwe Eeuw* van 12 november 1921. Hij woonde toen bijna twee jaar met Marie Koenen op Snijdersberg 203 te Geulle. Het huis dat ze huurden, was in 1910 gebouwd en had een tijdlang als hotel dienst gedaan. Voor het huis bevond zich een waterput, vandaar dat het hotel van de familie Van Mulken ook wel als Hotel De Welput werd aangeduid. De put was al in 1866 geslagen en deed dienst voor de inwoners van het gehucht Snijdersberg.[(2)]

Snijdersberg was slechts een van de gehuchten waaruit Geulle in 1919 bestond. Je had Aan de kerk (dat zo'n beetje het centrum was omdat er de kerk, het gemeentehuis en de school stonden), Hulsen, Grootbroek en Aan de Maas. Die vier vormden het laaggelegen deel van het dorp. Het hooggelegen deel bestond uit de gehuchten Hussenberg, Snijdersberg en Moorveld. Om er te komen moest je een flinke klim maken.

Geulle was indertijd een rustig, zeer landelijk dorp. Die rust werd niet of nauwelijks verstoord, want de rijksweg tussen Maastricht en Roermond deed het dorp niet aan. Wel was er een halte voor de trein. Het tracé van de trein liep precies onderaan de heuvels van het dorp, benadrukte als het ware de grens tussen laag en hoog Geulle nog eens extra. Het merendeel van de ongeveer tweeduizend inwoners verdiende nog de kost met landbouw. Er waren er echter ook die in de fabrieken van Maastricht werkten.[(3)]

Een buurman van het echtpaar Rutten-Koenen was de Amsterdamse architect Johan Melchior van der Mey (1878-1949). Deze was bekend geworden door zijn ontwerp voor het in 1916 gebouwde Scheepvaarthuis in Amsterdam en gold als belangrijk vertegenwoordiger van de vernieuwende architectuurbeweging De Amsterdamse School. Van der Mey en zijn gezin hadden eerst in het huis gewoond waarin nu het dichterpaar leefde. Ze deden dat in afwachting van de verbouwing van een naastgelegen pand, dat van boerenwoning werd omgetoverd tot landhuis. In dat landhuis brachten de Van der Meys hun weekeinden door.[(4)]

Het uitzicht vanuit hun nieuwe woning was voor Marie Koenen en Felix Rutten, gewend als ze waren aan het stadse leven in Maastricht en Utrecht, opzienbarend. Ze konden het dan ook alleen maar in lyrische bewoordingen beschrijven. Hij deed dat op deze manier in het blad *Ons Eigen Tijdschrift*: ‘Maar de roem van 't dorp bestaat toch uitsluitend in het vergezicht, dat er voor zijn bergranden open ligt, - een panorama dat zijn aangrijpende schoonheid handhaaft naast de befaamde Limburgsche vergezichten van Ubagsberg en Eperheide, - waarom het Valkenburg verre overtreft. Niet dus de schilderachtigheid zijner intieme hoekjes en huizencomplexen

maken Geulle tot iets wondermoois, (...) maar de lyriek der breede daldiepte die het omgeeft, en der boschrijke heuvels die het omkransen, vol bronnen en stroompjes, - de juichende pracht der fluweelen Maasvallei, door de Geulsche "bergen" bestreken, tot waar het torenrijk Maastricht ze sluit met zijn juweel: dit maakt Geulle in den zang der Limburgsche schoonheid tot een opperst orgelpunt, waarbij de ziel van den bezoeker zwijgend in een langen geluksdroom verzinkt.'[5]

Die geluksdroom beleefde schrijver-journalist Bernard Verhoeven inderdaad toen hij in de zomer van 1922 Felix Rutten kwam interviewen. In zijn verslag toonde hij zich buitengewoon enthousiast over het dorp en de woonplek van het dichterpaar. Meteen aan het begin zette hij de toon: 'De Hemel moge verhoeden, dat ook maar één toerist er aanleiding in zal vinden, om Geulle te gaan bezoeken, maar het moet toch van het hart: Geulle, de woonplaats van Dr. Felix Rutten en Marie Koenen, is glorieus.' Vervolgens stapelde hij superlatief op superlatief om de schoonheid van dorp en omgeving te bezingen.[6]

•

De Snijdersberg vormde dus een fantastische plek voor Marie Koenen en Felix Rutten om te leven en te werken. Het was eigenlijk de verwerkelijking van waar ze beiden zoveel over schreven: het arcadische Limburg met zijn eenvoudige mensen en de prachtige natuur. Hij voelde zich er al snel op zijn gemak, wilde er nooit meer weg. Bij haar duurde het wat langer voor ze er thuis was. Ze werd nog vaak getrokken door de stad, maar als ze dan een paar dagen in Maastricht doorbracht verlangde ze weer naar Geulle. Pas begin 1923 schreef ze aan haar vriendin Wim Brom-Struicken: 'Ik voel meer en meer hier tóch thuis te hooren.'[7]

Voor allebei vormde het schrijven de hoofdbezigheid van hun dagindeling op de Snijdersberg, ze moesten tenslotte leven van de pen. De huishoudelijke taken verrichtten een dienstmeisje, dat tevens kookte, en een werkster. Marie Koenen hoefde daar alleen maar toezicht op te houden. Felix Rutten zorgde voor de boodschappen en hield de tuin bij. In de avonduren en de weekeinden bezochten ze graag; een concert

Marie Koenen in 1920.

in Maastricht. Een bezoek aan haar vroegere woonplaats stond sowieso elke week een keer voor haar op het programma.

Uiteraard kregen ze op hun berg veel visite, zowel van familie als vrienden, maar ook van mensen uit het literaire wereldje zoals Henk Kuitenbrouwer en Pieter van der Meer de Walcheren. Tot de vaste bezoekers hoorde ook een tijdlang de jonge schilder Charles Eyck. Daarnaast gingen ze zelf veel op reis en trok Felix nog altijd door het land om lezingen te geven.

Naar de mensen in de buurt was zij wat gesloten. Als ze 's avonds een ommetje ging maken, knoopte ze niet gauw een gesprek aan. Vandaar dat de Geullenaren haar stijf en trots vonden. Felix daarentegen was heel populair bij de dorpelingen. Hij trok er graag op uit, maakte met iedereen een praatje, bezocht af en toe de cafés. Door zijn gewoonte om naar uitwerpselen van paarden te zoeken als mest voor zijn tuin werd hij ook wel gekscherend 'stront-Felix' genoemd. In het dorp had hij enkele goede vrienden, zoals de postbode Giel Thijssen. Als hij op zijn tochten iemand tegenkwam, dan hoefde die geen ruk aan de pet te geven bij wijze van begroeting. 'Ich bin auch mer eine van Zitterd', zei hij, wanneer de ander het wel deed. Alleen als hij bezoekers bij zich had, stelde hij het op prijs. Zo kon hij laten zien hoe geliefd hij was.[8]

Aan de al genoemde Bernard Verhoeven vertelde hij zomer 1922 dan ook dat hij dorpeling onder de dorpelingen was geworden, gezien werd als een der hunnen. Hij zette die woorden nog eens kracht bij door zich voor hun wandeling door de omgeving van Snijdersberg niet om te kleden, maar gewoon zijn huiselijke kloffie aan te houden. Tijdens de tocht demonstreerde hij het bovendien door een 'kousenbreiend vrouwtje' en 'den boer op zijn akker' joviaal te groeten of in dialect een praatje met hen te maken.[9]

Felix Rutten was van de echtelieden ook degene die het meest aan het dorpsleven meedeed en er bijdragen aan leverde. Zo organiseerde hij in de winter van 1921-1922 een reeks van lezingen voor de jongens en mannen van het dorp. Wekelijks kwam een spreker een onderwerp belichten om zo de dorpelingen wat bij te brengen. Ook verzocht de pastoor van Geulle hem eind 1921 mee te werken aan de oprichting van een Groene Kruis-afdeling. Die kwam er inderdaad, echter pas in 1925.[10]

In het voorjaar van 1922 ijverde Felix voor de herinvoering van een oud Limburgs gebruik, het uitroepen van een Pinksterbruid. Het was een gegeven dat hem al langer

Zo zag de landelijke omgeving van Geulle er uit.

interesseerde, want in zijn boek *Onder den rook der mijn* uit 1914 wijdde hij er een hoofdstuk aan.[11] Het mooiste meisje van het dorp werd tot Pinksterbruid benoemd en door de andere meisjes het dorp rond gevoerd. Ze droeg een bloemenkroon en was versierd met veel groen om zo het begin van het groeiseizoen in de natuur in te luiden.[12] De dichter slaagde in zijn opzet, want met Pinksteren 1922 had Geulle weer een bruid.[13]

Het meest geliefd maakte hij zich echter door de rol van Sinterklaas op zich te nemen in 1921. Het verzoek ertoe kwam van de kapelaan en de hoofdonderwijzer. Felix was er wat verbaasd over. ‘De vraag sloeg me uit het lood’, vertelde hij in een verhaal dat hij er vijf jaar later over maakte. ‘Sinterklaas spelen voor alle kinderen, pontificeeren met staf en mijter onder de oogen van meneer pastoor, en door het halve dorp trekken in tabbaard, met baard en pruik! En dat wordt je daar zoo maar voorgesteld! Ben ik dan zoo'n hansworst?’ Toch stemde hij toe.

De kapelaan en de hoofdonderwijzer kregen het daarna moeilijk, want nu hij het deed wilde hij het ook goed doen. Dat betekende met zoveel mogelijk poespas. Eerst bedacht hij een aankomst per boot, wat ondanks de ligging van Geulle aan de Maas voor die tijd niet gebruikelijk was. Vervolgens verlangde hij een mooi opgetuigd paard en versierde hondenkarren. Bovendien moest de fanfare aantreden om met de stoet van Sinterklaas en tweehonderd kinderen van de Maas naar de school te trekken.

Al zijn wensen werden ingewilligd en zo stond hij op de heuglijke dag in het veerhuis aan de Belgische kant van de Maas klaar met een gevolg van acht jongens en vijf mannen ‘gecostumeerd als Oosterlingen; de kleinen met hoofddoeken en bonte pakjes, de grooten met tulbanden en wijde mantels’. Hij gaf ze de laatste instructies en probeerde hun zenuwen te temperen door te zeggen dat ze samen een groot openluchtspel speelden.

Felix tijdens zijn avontuur als Sinterklaas in 1921.

Frans Kengen (links) en Giel Thijssen hielpen in 1924 bij de verhuizing van de Snijdersberg naar Schieversbosch.

Toch kregen ze het benauwd toen ze zagen wat er aan de overkant gebeurde. Het hele dorp was uitgelopen, de kinderen zwaaiden met vlaggetjes, de kapelaan had zijn fotocamera schietklaar, de voor de honden gespannen karren blaften zo hard als ze konden en de muzikanten van de fanfare deden enorm hun best om over alle geluiden heen te komen. De overtocht, de landing en de tocht naar de school, ja zelfs het op het paard klimmen van de gerokte Sinterklaas verliepen echter prima.

Alleen op het laatst ging het heel even mis. ‘Maar toen het oogenblik gekomen was, dat de Heilige Man, die de deugd al beloond had, nu ook de boosheid moest bestraffen met gestrenge woorden, - toen rolden er tranen en klonken er snikken... Het hart van den Sint was aanstond verteederd. Steunend op zijn kromstaf daalde hij de trappen van zijn troon af, nam de kin van het meest bedroefde zondaresje in zijn paarse hand en zei: “Nietwaar, Marieke, je zult het niet weer doen?” En toen zei Marieke, tusschen haar snikken door, den gemijterden bisschop in de oogen kijkend, in volle overgave der harten: “Nee, meneer Rutten”.’[14]

•

Vooral de eerste jaren die ze in Geulle doorbracht, werkte Marie Koenen hard. De goede ontvangst van *De Moeder, De Wilde Jager* en *De Andere* en daarmee haar definitieve doorbraak als schrijfster spoorden haar aan ondanks de beslommeringen van huwelijk en huisinrichting verder te gaan. Nog in 1919 voltooide ze een bijbelse roman met als titel *De redder*, waarin ze het verhaal van Mozes en de uittocht uit Egypte hervertelde. Het boek verscheen nog datzelfde jaar bij uitgeverij Teulings in Den Bosch. Ook pakte ze het manuscript van *Parcival* weer op, dat ze had weggelegd toen Brom in 1915 erop had aangedrongen eerst *De Moeder* te schrijven. Dit keer bracht ze het tot een goed eind en zo verscheen het boek in 1920 bij de Wereldbibliotheek.

Datzelfde jaar 1919 begon ze bovendien weer aan een historische roman, daartoe geïnspireerd door haar echtgenoot. Deze werkte aan een boek over Limburgse

Gerard Brom en zijn vrouw Wim.

cultuurhistorie en had daarvoor een groot aantal geschiedenisboeken in huis gehaald. Al snuffelend daarin vatte ze het plan op om over de tijd der Merovingers, de koningen die van 430 tot 751 het Franse rijk regeerden en onder wier leiding de Franken overgingen tot het christendom, een historische roman te schrijven.

Gerard Brom berichtte ze weer als eerste over het nieuwe idee. ‘'t Was alles zoo inspireerend voor me, dat 't plan van zelf kwam tot de roman, en zoo veel omvattend, dat 't zelfs een trilogie van romans liet zien. Eerst over den jongen Siegbert. Dan over Pepijn van

Herstal. Dan over Karei Martel tot z'n overwinning op de Saracenen. In de loop der tijden moeten ze worden, drie tot één, samen genoemd “Het Godsrijk”, elk met zijn eigen titel, die de tijd zal leeren.’ De eerste zes hoofdstukken had ze toen al af en stuurde ze maar meteen met de brief mee.[15] Ze werden onder de titel *De Verwachte* meteen in *De Beiaard* opgenomen. De eerste aflevering prijkte in het maartnummer van 1920. Maar nadat dit eerste deel in het januarinummer van 1921 was afgerond, bleef het lange tijd stil. Pas in het januarinummer van 1922 startte ze met het tweede deel, nu onder de titel die de trilogie uiteindelijk ook zou krijgen: *Het Koninkje.*[16]

Een belangrijke reden voor het lange zwijgen was de onverwachte dood van haar vader op 1 augustus 1920. De afwikkeling van zijn nalatenschap kostte heel wat tijd. Ook nam ze de correctie van de dertiende druk van zijn woordenboek op zich. Want hoewel hij voor die editie samenwerkte met dr. J. Endepols, een leraar Nederlands aan het Maastrichts gymnasium die even verderop in de Hubertuslaan woonde, kwam een flink gedeelte van de drukproeven toch bij haar terecht. Op zich vormde dat geen probleem, ze was zeer vertrouwd met het werk doordat ze haar vader bij vorige drukken ook had bijgestaan.[17]

Na enige tijd raakte ze weer op dreef, waarschijnlijk mede gestimuleerd door het verschijnen van het eerste deel van *Het Koninkje* in boekvorm in 1921, twee herdrukken van *Het Hofke* in 1920, een herdruk van *De Andere* in 1921, een herdruk van *De Witte Burcht* in 1922, het bundelen van een aantal in de tien jaren ervoor verschenen kortere prozawerken in *Limburgsche Verhalen* in 1922 en de publicatie van haar eerste heiligenleven over *Melania de Jongere*, eveneens in 1922.[18]

Ook de lovende woorden die al die publicaties telkens weer opriepen zullen haar tot verder werken hebben aangezet. Zo noemde Bernard Verhoeven haar naar aanleiding van het verschijnen van de *Limburgsche Verhalen* in 1922 ‘de belangrijkste figuur der hedendaagsche katholieke litteratuur’. Hij bekrachtigde daarmee de woorden van Vlaming Jules Persyn, die in 1920 reeds stelde dat zij ‘onder de schrijvende vrouwen in Nederland zoo stilaan dingt naar de eerste plaats’ en L. Horsten die haar in hetzelfde jaar als ‘onze beste schrijfster, een talent waarop wij trots mogen zijn’ betitelde.[19]

Al die lof maakte haar steeds een beetje ongerust, zo schreef ze aan de criticus F. Smit-Kleine van het blad *Den Gulden Winckel.* ‘Dit alles gaat aldoor zoo best, dat 'k er dikwijls verlegen mee sta en 't onverdiend vind, terwijl tegelijkertijd de verantwoording voor 't volgend werk, dat toch altijd weer beter moet zijn, zwaar op me drukt.’[20]

•

Met het werk van Felix Rutten ging het heel wat minder goed, die eerste jaren in Geulle. In *De Nieuwe Eeuw* van 12 november 1921 bekende hij dat hij in zijn nieuwe woonplaats ‘een heel pak van allerlei, dat nog geen uitgever vond’ schreef. Toch was er tot dan toe elk jaar wel een titel van zijn hand verschenen. In 1919 publiceerde hij het toneelspel *Jessonda* en het boek *Limburg*, in 1920 een door hem samengestelde *Bijbel voor de huiskamer* en samen met Marie Koenen de gedichtenbundel *Jong Leven*

en in 1921 het drama *Slachtoffers*, de gedichtenbundel *Sonnetten* en het reisboek *Spanje.*

Het merendeel daarvan was echter al eerder tot stand gekomen. *Spanje* bijvoorbeeld was een bewerking van de reisbrieven die hij in de eerste helft van 1912 voor *De Maasbode* schreef. Hij begon het met het advies niet vanuit het noorden naar Spanje te reizen, maar het land vanuit Afrika te benaderen, zoals hij zelf indertijd deed. ‘Neen. Alleen wie van over zee, te Tanger of Oran ingescheept, de Spaansche Zuidkust zoekt, waar Cadix blankt als een droom, of Malaga feeïg schemert tegen de blauwte der verre gebergten, - wie er 't land tegemoet gaat, zooals het daar opschuimt in parelmoeren glanzing over 't zilverig azuur der Middellandsche Zee, - die mag er zich al dadelijk op wonderen spitsen, als eenmaal de wereldreizigers, ingescheept op Columbus' karveelen.’ In deze dichterlijke stijl ging hij het hele boek verder, ondertussen ongemerkt schatten aan informatie over het land gevend.[21]

De ontvangst van zijn werk was over het algemeen goed. Vooral *Limburg* vond weerklank. Het boekje, dat deel uitmaakte van de reeks *Ons Mooie Nederland*, was bedoeld als herinnering voor mensen die Limburg hadden bezocht en als kennismaking voor degenen die plannen hadden voor een bezoek. Maar volgens een medewerker van de *Limburger Koerier* die zich achter de initialen A.V.Z. verschool, zou het ook veel Limburgers nog een hoop kunnen leren over de eigen provincie. Naar zijn mening was niemand beter dan Felix Rutten in staat het boekje te schrijven. ‘Zóó leeft deze dichter in dit prozaboekje “Limburg”, dat zijn taal, die behalve liefdevol

Felix Rutten begin jaren twintig bij kasteel Schaesberg.

en innig, romantisch zwierig en kleurig is, schijnt opgeweld uit Limburgs ziel zelf; dat het aanzwellende rhythme deze hoofdstukken maakt tot strofen, heel dit boekje, van een wegwijzer voor wandelaar en toerist, tot een boeiend poëem. Maar behalve dichterlijk is deze beschrijving vooral ook zaakrijk. Met helder verstandelijk inzicht, met diep-vorschende en veelomvattende kennis is "Limburg" geschreven, en noch van het groote, noch van het allerkleinste dat de landstreek belangrijk maakt, is iets voorbijgegaan.'[22]

De positieve kritieken leverden in de meeste gevallen echter geen hoge verkoopcijfers op. Zo verkocht uitgeverij Dante Alighieri in de eerste helft van 1922 acht exemplaren van de in 1921 verschenen gedichtenbundel *Sonnetten*, vier stuks van de herdruk van het toneelstuk *Beatrijs* en zes exemplaren van de samen met zijn echtgenote gemaakte bundel *Jong Leven.* Terwijl ze toch van de verkoop van hun pennenvruchten moesten leven.[23]

De geringe verkoop van *Jong Leven* was overigens niet zo vreemd. De recensenten hadden het enige gezamenlijke project van de echtelieden nogal gekraakt. In de bundel brachten ze gedichten uit het gelijknamige voor de jeugd bestemde blad bijeen. Omdat ze niet duidelijk maakten wie welke gedichten had geschreven, werden ze er gezamenlijk op afgerekend. Carel Scharten noemde het in *De Telegraaf* een 'zeer bedroevende bundel' en schreef geïnspireerd door hun nieuwe woonplek een gedichtje:

> '*'k Wou liever dat je 't dichten liet!*
> *Waarom, Marietje, giet je niet?*
> *En Felix, waarom wiedt je niet?* '[24]

De geringschattende reacties stelden Marie Koenen en Felix Rutten zeer teleur. 'Men heeft van die verzen, die nu eens bestemd waren voor het volk, de eenvoudige tendenz niet begrepen', verklaarde hij tegenover Bernard Verhoeven.[25]

•

Terwijl Marie Koenen de hoogste toppen van haar loopbaan als schrijfster bereikte, werd het bij Felix Rutten juist langzaam maar zeker wat minder. Of dat invloed op hun relatie had, bleef niet overgeleverd. Wel zal het, trots en zelfverzekerd als hij was, aan hem hebben geknaagd. Zeker van invloed op hun samenzijn was de ontmoeting van Felix met zijn oude Noorse vriendin Sophie Dreyer in Brugge op maandag 23 april 1923. Ze hadden, ondanks beider huwelijken, altijd contact gehouden en elkaar onregelmatig brieven geschreven.

Een jaar eerder had Sophie ook een poging gedaan om een treffen te arrangeren, toen in Rotterdam. Haar man Vilhelm was namelijk kapitein geworden op een schip dat van Noorwegen naar de Middellandse Zee voer. Zij maakte in 1922 zo'n trip mee en berichtte Felix vanuit Marseille dat ze op vrijdag 10 maart in Rotterdam zou zijn en stelde voor dat hij daar dan naar toe zou komen. 'Als je wist hoe graag ik je wil ontmoeten, dan bewoog je hemel en aarde om te komen!', liet ze hem vanuit Marseille weten.[26]

Hij kwam inderdaad naar Rotterdam, maar door een reeks van misverstanden liepen ze elkaar mis. Zo deed hij navraag naar haar bij de stoomvaartmaatschappij die eigenaar was van het schip waarop zij voer en niet op de boot zelf. Bij de maatschappij wisten ze niet dat zij aan boord was. Zij deed er in Rotterdam alles aan om hem te vinden en zocht in de haven en de stad naar hem. Zelfs probeerde ze hem via het telefoonboek te achterhalen, maar dat mislukte doordat ze de naam van zijn woonplaats niet wist. Toen hij niet kwam opdagen, was Sophie diep bedroefd. 'Ik dacht namelijk dat je er niet meer om gaf me te ontmoeten na al die jaren. Diep in mijn hart vond ik nog steeds een verontschuldiging voor je - dat je misschien mijn brief niet gekregen had of dat je te ver weg was om naar Rotterdam te kunnen komen', schreef ze hem op 27 maart van dat jaar in een opgetogen brief als reactie op zijn schrijven over de mislukte ontmoeting. In de brief vertrouwde ze hem ook toe dat ze hem vier jaar daarvoor al eens had willen zien tijdens een vierdaags bezoek met Vilhelm aan Nederland. Deze had toen echter gedreigd op te zullen stappen en daarom had ze het maar gelaten. Over de jongste poging lichtte ze haar man overigens niet in.

Heel openhartig bekende ze hem dat het niet goed ging met haar huwelijk en nam daarvoor ook de schuld op zich. 'Ik heb denk ik te veel verlangd van hetgeen tot de ziel behoort.' De huwelijksproblemen speelden al rond zijn laatste bezoek aan Bergen in 1912. Voor een goede verstaander maakte ze in de brief duidelijk dat haar nog altijd aanwezige liefde voor Felix daar een grote rol in speelde. Ze biechtte op dat ze af en toe zijn foto tevoorschijn haalde of er bij een vriendin waar zijn portret op het bureau stond naar keek. Het liefst zou ze de foto thuis ook een prominente plaats geven, maar dat kon niet vanwege haar man.

'Ja, wanneer zullen we elkaar weer zien, Felix?', schreef ze. 'Je hebt mijn leven tot een heerlijk lied gemaakt, wat zou het heerlijk zijn als je ooit weerkomt. Weet je nog,

Sophie Dreyer met haar zoon Gustav en dochter Mosse.

de lente in Sittard? Onze lente? Weet je nog toen je de eerste viooltjes vond en je ze kuste? Zullen we die blijde dagen ooit herbeleven? We beseften destijds niet hoe goed we het hadden.' Helemaal op het eind van de brief liet ze weten dat ze van pater Van Well had gehoord dat Felix was getrouwd met een katholieke vrouw. Maar ze voegde er aan toe: 'Ik zie haar niet - ik zie alleen jou, lopend over de weg, terwijl je een praatje maakt met alle kleine en grote vrienden die je tegenkomt.' Net alsof ze hoopte Marie Koenen zo te kunnen wegpoetsen.(27)

Hoe hij reageerde op haar verkapte liefdesbrief is niet bekend. Wel dat hij haar sindsdien weer wat vaker schreef dan in de jaren ervoor. Blijkbaar stelde hij haar voor er opnieuw een geregelde correspondentie van te maken, want in een brief van 5 september 1922 schreef ze: 'Ja, ik wil ook graag dat we elkaar weer schrijven zoals vroeger.' Een maand later meldde ze hem dat ze aan haar man had gevraagd te mogen corresponderen met wie ze maar wilde over wat dan ook. Vilhelm stemde daarin toe. In diezelfde brief onthulde ze zich een deel van hem te voelen.(28)

Van een geregeld briefverkeer tussen Geulle en Noorwegen kwam het echter niet, althans de eerstvolgende brief van haar die bewaard bleef dateert van 27 april 1923, vier dagen na hun ontmoeting. Ze troffen elkaar in Antwerpen, waar zij een stop maakte in haar treinreis naar Marseille waar Vilhelm met zijn schip lag, en reisden samen naar Brugge. Ze was nog vol van dat samenzijn bij het schrijven: 'Wij tweeën ontmoetten elkaar na tien jaar van elkaar gescheiden te zijn geweest. Stel je voor, tien jaar, dat is nogal wat! We staan immers nooit stil, ons innerlijk en uiterlijk verandert elk jaar - alleen het allerbinnenste, onze ziel, die het zo weinigen vergund is te zien, is niet onderworpen aan de wetten van de verandering. Dan gaat het er dus om dat de brug die twee gelijksoortige zielen verbindt, zo sterk is dat de tand des tijds hem niet verteert. Heeft onze brug het gehouden? Ik geloof het wel, Felix. Want het was alsof ik je de dag tevoren nog ontmoet had, toen ik afgelopen maandag een tijdje met je gepraat had. Ik zag noch voelde een kloof - omdat de brug daar was, en omdat die brug sterk was. Maar wat was ik nerveus en daarom veel langere tijd gereserveerd dan nodig was! Vertel mij nu eens hoe jij dat voelde? Jouw ziel is als de snaren van een viool - er is zo ongelooflijk weinig voor nodig om ze te laten trillen, zelfs door de zachtste greep. Later voelde ik heel sterk dat het enige juiste voor ons was dat we naar Brugge reisden. Ja, dank je voor die dag - en voor alle gedachten die die dag me gegeven heeft!'

Vilhelm bleek overigens niet blij met hun ontmoeting, zo meldde ze. Marie Koenen waarschijnlijk ook niet, als ze er tenminste van wist. Zeker zou ze niet te spreken zijn geweest over het cadeau dat Felix in Brugge aan zijn oude vriendin gaf. Ze kreeg namelijk de sieraden die zijn moeder altijd had gedragen.(29)

•

Een zaak die de aandacht van Marie Koenen vanaf het begin van haar Geulse jaren vasthield, was een aandelenkwestie. Haar buurman en architect Johan van der Mey had haar ertoe gebracht aandelen te kopen van een bedrijf dat op geheel nieuwe wijze vlas verwerkte. Voor de aanschaf gebruikte ze een deel van het geld dat de verkoop van vaders huis in Maastricht had opgeleverd. Ze wist ook vriendin Wim Brom-Struicken

over te halen tot het nemen van een belang in de firma.

Bijna vanaf het begin liep het niet goed met de fabriek, al spiegelde Van der Mey de zaken anders voor en verheugden de dames zich begin 1921 op een goed rendement van hun investering. Steeds als Marie Koenen de buurman zag, vertelde hij haar de mooiste verhalen over de nieuwe vinding en het patent dat de firma erop had. Een patent dat veel geld op ging brengen, want de Oostenrijkse regering was er in geïnteresseerd.

In werkelijkheid kwam er zelfs weinig terecht van de dividend-uitbetaling. Steeds maar nieuwe smoezen maakten het voor de dames aannemelijk dat ze nog even op hun geld moesten wachten. ‘Je vlast op het vlas’, knipoogde ze eind november 1921 in een brief aan vriendin Wim. ‘Het jaar is bijna om, en nog altijd niets van die voorlopige rente, al kondigde me van der Mey ze mij, nu veertien dagen geleden, voor de verloopen week aan. Toch had hij alweer zeer hoopvolle berichten. En ik denk dan ook zeker, dat het wel goed zal gaan, als 't maar eenmaal heelemaal op dreef is.’

IJdele hoop natuurlijk. De aankondiging van Van der Mey dat de directeur van het bedrijf alvast zelf de zes procent dividend aan hen zou betalen en ook zijn belofte hun aandelen over te nemen, leverden evenmin iets op. Pas in december 1923 kregen ze voor de eerste keer een rente-uitkering van samen driehonderd gulden. Daarna sleepte de zaak weer aan, zozeer zelfs dat ze een advocaat inschakelden. Vervolgens kwam er druppelsgewijs nog wat geld binnen en liep de vlaskwestie uiteindelijk op een financieel debacle uit voor beide dames.[30]

Het ergst vond Marie Koenen nog dat ze deels het geld uit de opbrengst van haar vaders huis had ingezet. Want dat wilde ze eigenlijk gebruiken voor de bouw van een nieuwe eigen woning in Geulle. De plannen daarvoor waren begin 1921 ontstaan en tijdens een enkele weken durende griepperiode had ze er veel over gedroomd. Pas twee jaar later werd de zaak concreter. Ze was nog eens aan het rekenen geslagen en tot de slotsom gekomen dat ze het beste zo snel mogelijk kon beginnen met bouwen, zeker ook omdat ze nog een flink bedrag achter de hand had dat ze zo op een betere manier kon beleggen dan het in vlas te steken. Architect Alphons Boosten verzekerde haar met haar begroting en schetsontwerp goed uit de voeten te kunnen. Datzelfde jaar 1923 verwierf ze een bouwterrein in de gemeente.

‘Je zult eens zien wat een prachtige plek dat is’, meldde ze Wim, ‘halverwege den heuvel hier tegenover ons (het dal met het beekje ligt tusschen daar en den Snijdersberg), omsloten door een walletje met boschjes en oude boomen. Het heeft een prachtig uitzicht op de kloof en het bos, en ook over het dal; ligt door de heuvel beschut, heel vrij en echt midden in de natuur, hoewel toch aan den grooten weg bergop naar Moorvelt. Het terrein is o.g. 2000 vierkante meter groot, en kost ons f 1000, een prijs die voor hier op 't oogenblik wel hoog is, maar ons als stadsmenschen een spotkoop lijkt. - We zijn dus heel tevreden.’

Met de bouw van wat volgens haar een typisch Limburgs buitenhuis moest worden, kon echter niet meteen worden begonnen. De grond was in gebruik als korenveld en dus moest worden gewacht tot de oogst was binnengehaald. Het zag er naar uit dat ze in april 1924 zouden kunnen verhuizen van de Snijdersberg naar de nieuwe plek. Aan Wim vertelde ze dat die Schieversbosch (‘spreek uit sjieverbósch’) heette. ‘Deze naam staat niet in verband met “schijven”, noch met het Duitse “Schieber”!! - noch is er een r uit vergeten, dat het eigenlijk Schriever of schrijver zou zijn, maar het

komt van schieveren, dat is afglijden, en dat zeker omdat 't zoo langzaam neerglooit tusschen zn struiken.'[31]

'Een knus, eenvoudig huisje,
Met 'n heel breed dak van riet;
Zoo'n echt vergeten kluisje
Waar niemand wat aan ziet...

Met klimveil langs de wanden
En groen er over heen,
Met vensters of ze brandden,
Daar de avond ze bescheen.

Van binnen wel wat aardigs
Zoo hier en daar te prijk;
Maar anders niets merkwaardigs
En heelemaal niet rijk!

Wat leuks van tin en koper,
Antiek en toch wel mooi,
En alles even proper
Tot zelfs de kippenkooi.

Zóó, op 'n heuvel eenzaam,
In 't midden van mijn land,
Met rondom, heel gemeenzaam,
Hofsteden te allen kant.'

Felix met een gezelschap bezoekers op de trap van huize Schieversbosch.

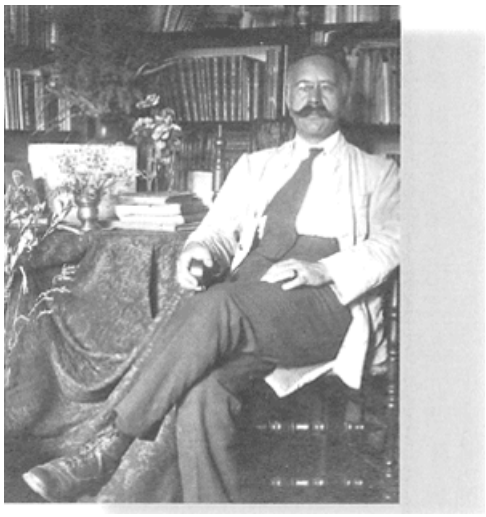

Felix Rutten in zijn werkkamer in huize Schieversbosch.

In het gedicht *'k Zou wel willen...* uit de in 1920 verschenen bundel *Jong Leven* leek Marie Koenen haar wensen voor het huis op Schieversbosch reeds op een rijtje te hebben gezet.(32) In juli 1923 had architect Boosten de bouwtekening klaar en meteen nadat het koren van het veld was, begon de bouw. Op 29 oktober bereikten de bouwvakkers het hoogste punt en zat de dakkap erop, zodat een dag later de rietvlechters aan de slag konden om haar in het gedicht geuite wens in vervulling te laten gaan. Echter niet helemaal, want Felix en zij konden het niet eens worden over de dakbedekking. Het compromis was simpel: het huisgedeelte waarin haar werkkamer lag kreeg een rieten dak en zijn gedeelte een pannen dak.(33)

De nieuwe woning op Schieversbosch (in de volksmond Schieversberg), die ze uiteindelijk op 27 maart 1924 betrokken, was heel royaal. Op de begane grond waren zeven vertrekken, waaronder de woonkamer en de eetkamer. De eerste etage telde eveneens zeven kamers en de tweede nog eens zes. De slaapkamer van Marie Koenen bevond zich onder het rieten dak aan de westkant van het huis, die van Felix aan de andere kant onder de pannen. Zij had bovendien aan haar zijde van de woning een grote werkkamer op de eerste verdieping.(34)

Hoe die eruitzag, verklapte Else Sassen, die in 1926 de schrijfster interviewde voor het blad *De Nedermaas*. ‘Deze kamer is precies háár kader: sober, zelfs “stijf”, een schrijftafel, rechte stoelen, boekenkasten - weinig of geen versiering - maar welk een uitzicht! Het mooiste voorzeker van heel Zuid-Limburg. Het moet wel zijn dat de sympathieke kunstenares hier in de stilte van Gods' natuur tot vollen bloei komt. Zij leeft in een andere wereld, in de wereld van Schoonheid, en heeft daarom niets anders om zich noodig.’(35)

Hoewel in de buurt van de nieuwe woning heel wat bomen en ander groen was te vinden, was de directe omgeving nogal kaal. Vandaar dat Felix er vruchtbomen en bessenstruiken plantte en een grote tuin aanlegde. Na de verhuizing schafte het echtpaar ook een hond aan, een grote Duitse herder die Sander werd gedoopt. Bovendien hielden ze duiven, waarvoor in de tuin een speciale til kwam te staan.(36)

De eerste winter kregen ze meteen problemen met de verwarming, maar na verloop van tijd kwam alles goed. Op 8 december kon ze tevreden bericht sturen aan Wim: ‘Met de laatste nieuwe gedienstige heb ik 'n tijdlang erg getobd, maar nu begint dat ook beter te gaan - en komt er in het huishoudelijk deel van m'n leven hoe langer hoe meer regel. Tot overmaat van geluk! begint ook de verwarming hoe langer hoe beter te branden. 't Is een ideaal-stokerij! nu we eindelijk de goede brandstof en de goede manier er voor hebben. Het huis is warm en gezellig en rustig en besloten en licht 's winters, en m'n kamer is zoo zachtaan een deel van m'n leven geworden. De hond schikt zich tot deugden; de duiven zijn tam en mooi; de tuin ligt al kant en klaar op het voorjaar te wachten. En na allerlei verwaarloosde dingen te hebben ingehaald, ga ik nu eindelijk ook weer eens aan 't werk beginnen. Me dunkt 't zal nu goed vlotten. En dan laat ik 't nooit meer los!’(37)

Van schrijven was het voorbije jaar inderdaad niet veel gekomen. In 1923 was alleen haar gedichtenbundel *Verzen* verschenen, waarvan de meeste al eerder in de in 1916 gepubliceerde bundel *De Wegen* stonden. Bovendien kwam dat jaar de tweede druk van *De Moeder* uit. Echt nieuw werk was eigenlijk alleen *Het Koninkje*, waarvan ze nog steeds afleveringen publiceerde in *De Beiaard.* Het schrijven ervan wilde maar niet vlotten. In november 1923 nam ze zich voor drie wintermaanden flink door te werken om het manuscript zo af te ronden voor de verhuizing. ‘Dat neem ik niet mee den berg af!’, stelde ze zichzelf in een brief aan vriendin Wim een deadline. Het duurde echter toch nog een jaar voor ze haar kon melden ‘dat het groote werk eindelijk klaar is’. Aan het eind van datzelfde jaar 1924 verscheen het derde deel in boekvorm.[38] Rond de kerst viel er nog een aardigheid te vieren: de eerste vertaling van een van haar boeken in het Duits. *De Moeder* werd *Die Mutter.*[39]

Vanaf begin 1925 moest er weer worden geproduceerd, anders kwam er immers geen geld binnen in huize Schieversbosch. De eerste helft van het jaar werd evenwel voor een groot deel opgeslokt door de correctie van de nieuwe druk van vaders woordenboek, inmiddels alweer de vijftiende. Ook dit keer was de voormalige straatgenoot Endepols weer degene die voor de nieuwe woorden en aanvullingen zorgde.

Marie Koenen hoefde het werk niet voor niets te doen, want de woordenboeken van vader zorgden voor een constante geldstroom. Hij had contractueel bij zijn uitgever vastgelegd welke bedragen zijn kinderen na zijn overlijden zouden krijgen. Voor het handwoordenboek, de belangrijkste uitgave, ging het om twintig cent per exemplaar. Geen gek bedrag bij een verkoop van enige tienduizenden per jaar. Van het zakwoordenboekje bijvoorbeeld werden er rond vader Koenens overlijden 25.000 per jaar verkocht. Verder was ook nog steeds het klassieke handwoordenboekje van hem in de handel.

Een opbrengst voor de drie erfgenamen van rond de tienduizend gulden per jaar, zou wel eens geen verkeerde veronderstelling kunnen zijn. Waarschijnlijk bestond er bovendien een verdeelsleutel die Marie een groter part toekende, zij corrigeerde immers de drukproeven. Een basisinkomen was dus gegarandeerd.[40]

Heerbroer Jan in de grote tuin van Schieversbosch.

Daarnaast had ze een contract met de *Zondagscourant* van *De Maasbode* voor de wekelijkse levering van een verhaal. Wanneer die overeenkomst precies inging is niet bekend, wel dat de schrijfster in elk geval in 1924 en 1925 bijdragen leverde en dat ze afliep op 1 januari 1927. Zo publiceerde ze op 30 maart 1924 het verhaal *Galla de Goth* in de *Zondagscourant*, leverde ze een jaar later legenden uit Rolduc en maakte ze begin 1925 op verzoek van de redactie van de krantenbijlage een vertaling van het boek *Monsieur de Lourdines* van de Franse schrijver Alphonse de Châteaubriant (1877-1951).[41] Ook schreef ze in 1925 een aantal verhalen over Petrus Canisius die ze wilde bundelen en dacht ze aan een verzameling van Limburgse verhalen, waarschijnlijk degene die ze in 1928 bijeenbracht in *Wat was en werd. Verhalen uit Limburgs legende en historie.*[42]

Eind november 1925 constateerde ze verongelijkt dat 1925 een ‘strubbelig’ jaar was geweest. ‘'t Is nu juist of ik geen streep verder ben gekomen in al deze maanden - en dit is wel zeker zoo. Zelfs geen nieuw boek op de pers van 't jaar! Geen letter geschreven van deze en die roman en nog een andere die bij afwisseling door m'n gedachten woelen. Ik heb geen tijd, geen rust. Alleen de Zondagsverhalen heb ik trouw afgeleverd.’[43]

De twee maanden die volgden haalde ze de schade evenwel ruimschoots in, want ze had week na week ‘gewerkt dat het kraakt’. Flinke stukken waren ontstaan van wat later de roman *Stormenland* zou worden, een historische roman over de kerstening van Nederland in de tijd van Willebrord. Bovendien had ze in opdracht een verhaal uit de tijd van Bonifacius geschreven voor een gedenkboek dat Titus Brandsma aan het samenstellen was en had ze eveneens op bestelling een verhaal over Sint-Franciscus uit de pen laten vloeien. Opeens had ze dan ook weer alle vertrouwen in haar schrijfwerk. Voor Pasen zou ze een halve roman en vier verhalen afhebben, wist ze begin februari 1926.[44]

Dat lukte inderdaad, net als het nakijken van de drukproeven voor de tweede druk van *De Wilde Jager. Stormenland* kreeg ze echter niet meer af voor ze in augustus met het echtpaar Brom een enkele weken durende reis naar Italië maakte. Er zat ook niet meer zo'n druk achter als bij *De Moeder* of *De Wilde Jager*, want het tijdschrift *De Beiaard* hield eind 1925 na tien jaargangen op te bestaan, en er was daardoor geen mogelijkheid meer om het boek vooraf in afleveringen te publiceren.[45]

•

Met de productie van Felix Rutten ging het nog slechter dan met die van zijn vrouw. Desondanks verschenen in 1923 nog drie titels van zijn hand. De gedichtenbundel *De verzonken tuin*, met veelal eerder gepubliceerde verzen, het toneelstuk *De sluier der Madonna* en het religieuze boek *Vertalingen van de hymnen van 't brevier.* In 1925 kwam zijn reisboek *Brugge* uit, gebaseerd op de krantenartikelen die hij tijdens zijn verblijf in 1914 in de Vlaamse stad schreef.

Wel werd hij nog veel gevraagd voor lezingen en ging hij regelmatig op tournee. Zijn faam als redenaar gebruikte hij op diverse manieren, bijvoorbeeld door te speechen tijdens de uitvaart van zowel zijn als Marie Koenens goede vriend, de Maastrichtse dialectschrijver Alphons Olterdissen op 24 februari 1923. Zowel bij het graf als

tijdens een herdenkingsbijeenkomst in de Redoute en in de Dominicanenkerk te Maastricht hield hij een toespraak.(46)

Zijn 'finest hour' als spreker beleefde hij op vrijdag 15 augustus 1924 in Maastricht. Daaraan vooraf ging een persoonlijke uitnodiging van minister-president Charles Ruys de Beerenbrouck om eens met hem te komen praten op zijn buiten Wolfrath bij Holtum. De premier maakte Felix Rutten duidelijk dat het spook van het annexionisme, oftewel het idee dat delen van Limburg en Zeeland bij België moesten worden gevoegd, weer rondwaarde in Brussel. Omdat zijn vorige optreden tegen de plannen bij de minister-president nog vers in het geheugen lag, vroeg deze hem om een nieuwe actie.

Ruys de Beerenbrouck had zelf daartoe al een plan uitgedacht. 'Op aanstaande 15de augustus, Maria Hemelvaartsdag, vieren wij te Maastricht het vijfentwintigjarig bestaan van onze Limburgse katholiekendag. Een grote meeting in de Sint-Servaas, Limburgs hoofdkerk. Daarbij heb ik jou de belangrijke feestrede toegedacht. (...) Vanzelf spreekt dat dit je voordracht een politieke inslag gaat geven. Er moet overtuigd hier kleur bekend worden. Maar nu zal de bisschop van Roermond er tegenwoordig zijn. (...) Maar hij heeft de voorwaarde gesteld dat er geen politiek ter sprake zal gebracht worden. Daaraan wil ik me echter niet storen. Er wordt ons hier een gelegenheid geboden als geen tweede, om de gezindheid van Nederland klaar en duidelijk uit te spreken, om de stem van Limburg te laten horen', herinnerde Felix Rutten zich later de woorden van de premier.(47)

Voor een bomvolle Sint-Servaas hield hij die 15de augustus inderdaad een politieke rede. Hij sleepte de hele Limburgse geschiedenis erbij, alle sagen en legenden, alle bekende Limburgse heiligen, ja zelfs het volkskarakter en de romantische inslag van zijn inwoners om duidelijk te maken hoe trouw Limburg door de eeuwen was. Uiteraard eerst aan Christus, maar zeker ook sinds de negentiende eeuw aan Den Haag en de Oranjes. Hij wees vervolgens fijntjes op de grootse ontvangsten die de nog jonge koningin Wilhelmina overal in Limburg had gekregen en bovendien op het feit dat het Limburgers waren die haar verdedigden toen in 1918 de socialistische opstand dreigde. Ook herinnerde hij aan de protesten tegen de vorige poging van de Belgen om delen van Limburg en Zeeland te annexeren.

Tot slot concludeerde hij dat Limburg zich steeds 'onbaatzuchtig groot-in-trouw' had getoond. 'Welnu, deze onbaatzuchtige trouw tegenover troon en vaderland zal Limburg houden ook in de toekomst.' Ter geruststelling van bisschop Schrijnen voegde hij er nog aan toe dat 'trouw zijn aan Vorstin en vaderland gelijk staat met trouw blijven aan onze evangelische Christus.'

Na anderhalf uur praten kon hij terug naar zijn stoel. Echter niet voordat de premier hem de hand had gedrukt en bedankt. En pas nadat de bisschop had gezegd dat hij met bewondering had geluisterd, maar dat hij hem zoiets geen tweede keer mocht flikken. De zondag erna kwam fanfare St. Cecilia uit Geulle hem op Schieversbosch een serenade brengen.(48)

•

Of hij echt kon genieten van de nieuwe roem die zijn rede in Maastricht met zich meebracht, is de vraag. In het voorjaar en de zomer van 1924 was in het nieuwe katholieke culturele tijdschrift *Roeping* frontaal de aanval ingezet op zijn dichterschap. In het in 1922 gestarte *Roeping* en ook in het in 1925 voor het eerst verschenen blad *De Gemeenschap* schreven de katholieke jongeren van die tijd. Zij zetten zich fel af tegen de generatie vóór de hunne, zeg maar de auteurs die publiceerden in *Van onzen Tijd* en *De Beiaard.*

Terwijl de katholieke emancipatie rond 1920 goed op dreef was en iedereen tevreden kon zijn, gingen de katholieke jongeren zich daar juist weer tegen verzetten. Ze spraken over rooms establishment en burgerlijkheid. Op literatuurgebied moesten ze niks hebben van wat zij de devote poëzie van priester-dichters noemden en vonden ze dat de katholieke letteren geen defensieve opstelling moesten kiezen maar juist een aanvallende.

Hoewel ook zij van mening waren dat de katholieke idealen leidend moesten zijn bij het schrijven, kreeg bij hen de schoonheid van het werk veel meer de aandacht dan bij de voorgangers van *De Beiaard* en *Van onzen Tijd.* Ook waren ze bijvoorbeeld losser bij het kiezen van een vorm voor hun werk, dichters hoefden niet per se sonnetten te schrijven, het vrije vers kon ook.[(49)]

De aanval op Felix Rutten werd uitgevoerd door Roeping-medewerker Gijsbert Bertels. Die had zich voorgenomen de katholieke critici eens onder de loep te nemen, en om duidelijk te maken hoe slecht een aantal van hen was, bekeek hij de reacties door de jaren heen op het dichtwerk van Felix Rutten. Hij koos speciaal Rutten uit omdat deze al vanaf zijn eerste bundel als een van de meest belovende dichters van katholiek Nederland werd beschouwd en waarvan daarna elk nieuw werk jubelend werd ontvangen. Zelf verwoordde Bertels het zo: ‘Thans behoort Felix Rutten tot onze erkende beste dichters, na de publicatie van een groot aantal lyrische, dramatische en epische werken, begeleid door een waar hosanna der Katholieke kritiek.’

Vervolgens werden op een nietsontziende wijze de katholieke critici van het eerste kwart van de twintigste eeuw aangepakt en met hen Felix Rutten. Bertels maakte meteen al bij de eerste bespreking van een van zijn gedichten duidelijk dat met de botte bijl ging worden gehakt. Nadat hij eerst nog had gemeld dat de criticus P. Kerstens het gedicht *Voor St. Cecilia* uit de bundel *Eerste Verzen* had bestempeld als ‘een vurig gedicht, dat een gebed is’ trok hij van leer: ‘'t Heeft al dadelijk de fouten die typisch zijn voor 't werk van poezig-sentimenteel aangevleugelde naturen, wier aandoening afhangt van de aanwezigheid van schemeravonden voor de profane en semi-profane stemmingen en lelien, rozen, englen wolkjes, blonde haren en goud voor de religieuze. Het is onmiddellijk geïnspireerd op het vulgairste heiligenprentje dat Duitsche smakeloosheid dorst concipieeren.’

De toon was gezet. Hij noemde de debuutbundel van Felix Rutten verder een ‘complex onbeduidendheden op rijm’ en de sfeer ervan ‘bijna macaber van voosheid en onoorspronkelijkheid’. In *Sonnetten* vond de lezer volgens Bertels bladzijde na bladzijde de ‘erbarmelijkste rethoriek’ en de gedichten ontbrak het aan ‘groote innerlijke levenskracht, forschheid en ruigheid van emotionaliteit’. Dat de dichter desondanks sonnetten schreef, getuigde naar zijn mening ‘van een gebrek aan zelfkennis en een zelfoverschatting even groot als de overschatting der kritiek’.

Zijn eindconclusie was dat *Sonnetten* een ‘onsmakelijk en wanstaltig boekje’ was, waartegen de kritiek met klem had moeten protesteren.

Enkele afleveringen van *Roeping* later vervolgde Bertels zijn poging de katholieke literaire kritiek en daarmee Felix Rutten onderuit te halen. Dit keer schonk hij vooral aandacht aan de bundels *Avondrood* uit 1913 en *Goede Vrijdag* uit 1914. Over de gedichten uit de eerste stelde hij dat ze ‘doorlopend slap van vorm zijn, aan bleekzucht en gemis aan waarachtigheid lijden’. Verder werd volgens hem de inhoud van de bundel bepaald door het ‘zwakzinnig rondsukkelen in droefgeestigheidjes en het vermummelen van versleten gedachten’. In de tweede kwam de dichter naar zijn inzicht niet verder dan het ‘waarnemen van mooie kleurtjes, weergegeven in donzige woordjes’.

Vervolgens kreeg de katholieke literaire kritiek er enorm van langs. De critici hadden elkaar na gepraat en het eenmaal ten opzichte van Felix Rutten ingenomen standpunt niet meer bijgesteld. Dat deden ze niet alleen bij zijn gedichten, maar ook bij het ‘verfoeilijke dramatische en epische werk van denzelfden persoon’. Hij kon maar tot één conclusie komen: ‘Een bekwame, serieuze kritiek had reeds in 1906 op de minst pijnlijke, dus op een tactvolle, maar radicale manier een dichterillusie gebroken, wat de katholieke samenleving behoed had voor een massa domme publicaties.’[(50)]

Uiteraard lieten de gesmade critici het er niet bij zitten. Zo nam Vincent Cleerdin, die herhaaldelijk positief over het werk van Felix Rutten had geschreven, het voor hem op. In een bespreking van de reisboeken *Spanje* en *Brugge* ging hij op de kwestie in. Hij schreef een beetje badinerend dat de katholieke jongeren graag met Rutten solden omdat hij al wat grijze haren had. ‘Hij is even over de veertig en dat behoort tot de misdaden in de oogen der jonge critiek.’ Volgens Cleerdin had de dichter het bij de jongeren verbruid omdat ‘hij in 1900 geen gedichten schreef, zooals de critici van 1925 die wenschten’ en omdat het zijn laatste werken ontbrak aan ‘de machtige

Een kamer in huize Schieversbosch.

galm, dien de wereldoorlog heeft laten schallen over de zielen'. Vervolgens stak hij de loftrompet over beide reisboeken en stelde dat de jongeren eerst maar eens moesten bewijzen dat zij op hun dertigste ook zo konden schrijven. Zijn eindconclusie luidde: 'Om hun wezenlijke waarde, àl heeft die geen aardschokken veroorzaakt, verdienen de boeken van Felix Rutten een plaats in alle openbare boekerijen en niet minder in de kleine verzameling boeken van hen, die graag goed werk lezen tot leering en genot.'(51)

De steun die hij van diverse zijden kreeg, kon echter niet wegnemen dat het na de kritiek van Gijsbert Bertels in wezen met het schrijverschap van Felix Rutten was gedaan. Hij publiceerde nog wel enkele boeken, maar ze kregen nooit meer de aandacht die de werken voor de vernietigende aanval in *Roeping* ontvingen.

•

Het publiekelijk neersabelen van al zijn werk tot dan toe, moet de ijdele Felix Rutten diep hebben gekwetst. Zeker had het zijn invloed op het samenleven met Marie Koenen, die juist telkens opnieuw de hemel in werd geprezen voor haar boeken. Bovendien waren er al enige tijd spanningen tussen de echtelieden. Wanneer die begonnen is moeilijk te zeggen, de eerste tekenen dienden zich aan in de brieven aan vriendin Wim Brom-Struicken.

Op 16 juli 1924 vroeg Marie Koenen haar of ze niet weer samen op reis konden gaan, iets wat ze in 1921 al eens hadden gedaan, toen naar Bretagne. Ze had de reis nodig om bij te komen van 'de vier eerste maanden in dit huis van mijn laatste illusie', zo schreef ze. De zinsnede 'dit huis van mijn laatste illusie' was veelbetekenend. Daar kwam nog eens bij dat ze in dezelfde brief vertelde dat ze het voorgevoel had dat ze niet lang in het nieuwe huis zou wonen, 'al is 't mijn vast voornemen niets zelf te forceeren, maar alles aan Gods beschikking over te laten. Op m'n werkcel heb ik goeden aard en voel ik me veilig.'(52)

Dat laatste herhaalde ze nadrukkelijk in een brief van vier maanden later, waarin ze ook meldde vaak alleen te zijn. Opmerkelijker was echter de mededeling die ze koppelde aan een bericht over *Het Koninkje.* 'Ik zal deze week wel de laatste streep zetten onder het Koninkje, dat alleen nog op 'n paar rustige dagen wacht. De roman die zich afspeelde tusschen de regels van deze drie deelen is drukker, bonter en misschien... och neen, dat derde woord zal ik maar niet neerschrijven. Er zijn dagen dat ik over alle verdrietigheid heen ben en sterk tegen alles.'(53)

Wat er ook aan de hand was, in de tijd erna kwam - ondanks het niet doorgaan van de reis - alles een beetje tot rust. Op 8 december 1924 berichtte ze dat alles gelukkig heel goed ging en de stemming in huis steeds beter werd. 'Ik geloof eigenlijk dat we hoe langer hoe beter beginnen te "wennen" - en tot nu toe is het wintersch huis heel wat gezelliger dan het zomersch huis was. Er zou veel te vertellen zijn, als we eens bij elkaar waren. (...) Dit eerste jaar op Moorveldsberg zal ik niet gauw vergeten - maar gelukkig eindigt het goed.'(54) Heel wat minder positief was ze in een kerstbrief aan haar oude mentrix Maria Viola. Daarin stonden de zinsnedes: 'Misschien zou je me veranderd vinden, zoo zonder illusies meer' en 'Van de wereld ben ik weer even vervreemd als vroeger'.(55)

Daarna ging het op en af, al bleef ze in haar brieven aan Wim toespelingen maken op een gespannen situatie in huis, zoals ‘Gezellig in huis is het niet - voor mij in mijn hol wel!’ (13 maart 1925) en ‘'t Is hier dan ook dikwijls heel stil, zoo alleen met het werk en de woordenboekproeven en de zorgen’ (26 april 1925). Daarna sleepte de affaire aan, totdat ze in oktober 1926 na afloop van een reis die Marie Koenen samen met het echtpaar Brom naar Italië maakte een kwade wending nam.

Het begon er overigens al mee dat zij het plan voor de trip en de voorbereidingen voor Felix geheim hield. Zeker al in maart 1926 bestond het plan, maar pas half juni vertelde ze erover aan haar echtgenoot. Die vond het overigens best, als hij maar niet mee hoefde. Een maand Italië vond hij veel te weinig en reizen met dames zag hij niet zo zitten. Tekenend was ook dat ze tijdens hun huwelijk tot dan toe geen enkele keer samen op reis waren geweest. Zij ging altijd met vriendinnen op pad en hij nam meestal jongens uit de familie- of vriendenkring mee.[56]

Bij terugkeer van de reis werd ze door Felix Rutten aan de halte in Geulle opgewacht met ‘een bleek en bokkig gezicht’. In huis was ‘weer van alles verplaatst en veranderd’. Ze zei er echter niets van en gelukkig ging hij vervolgens een tocht van vijf dagen door de Ardennen maken. Maar eenmaal weer thuis ging het ‘met de bleeke bokkigheid op en af’. Op Allerheiligenavond barstte de bom.

‘Een geweld dat wezenlijk op razernij geleek. Het hoofdmotief was “Ik ben de baas” (ik d.i. hij), “'t is hier mijn huis” (mijn dat is van hem) en mijn heele groote hoofdzonde bestaat in m'n onafhankelijke allures. Ik begin 't nu eerst te begrijpen: iedere kleine daad van me buiten hem om, heeft hij me aangerekend als een kwetsen van zijn gezag als man - gehoorzaamheid niet alleen maar slaafsche onderworpenheid zou ik hem verschuldigd zijn - volgens de middeleeuwsche opvatting van het huwelijk, die met de jaren in hem gerijpt schijnt - zeker naarmate ik meer uit vrij initiatief begon, toch wel bijna nooit zonder hem te raadplegen of in te lichten, daar ik dien karaktertrek in hem wel eenigszins begon te kennen. De charmante man voelt zich gewettigd over z'n vrouw de tyran te spelen. - Daar hij 't inderdaad nooit kon of waagde, hebben

Marie Koenen met nichtje Addy en een onbekende vrouw bij Schieversbosch.

Marie Koenen eind jaren twintig nadat “het romantisch avontuur van dat huwelijk” voorbij was.

alle kleine en groote ergernissen over mijn onafhankelijk doen zich opgekropt en vastgezet in z'n gemoed tot laat 't me maar zeggen: een haat tegen mij.'

Het geweld had haar tot de overtuiging gebracht dat het zo niet langer verder kon gaan. 'M'n zenuwen, die in de laatste jaren toch al veel geleden hebben, zijn er verder niet meer tegen bestand. Tegen brutaliteit en geraffineerde achterdocht en allerlei plagerige dwingelandij ben ik niet opgewassen. (...) Ik kan niet meer - Er moet een einde aan komen. Ik heb hem dit al voorgesteld en hij is 't daar gelukkig mee eens. - Alleen de wijze waarop zie ik nog niet. - Ik hoop m'n voornemen te kunnen volbrengen om de eerste twee maanden kalm de uitkomst te zoeken - maar weet natuurlijk niet wat van de andere zijde dreigt. 't Is allertreurigst. Ik had 't zoo graag in Gods handen gelaten - en twijfel soms nog of ik zelf wel ingrijpen mag.'[57]

Wat de hoofdpersonen van haar romans en verhalen wel lukte, geduldig het lot ondergaan dat God voor hen had uitgedacht, kreeg zij niet voor elkaar. Hoewel ze hem de twee weken na de uitbarsting zoveel mogelijk uit de weg ging, door bezoeken te brengen aan familie en vrienden, liep het op donderdag 18 november opnieuw fout. Die dag zouden ze alles eens goed uitspreken, maar het gesprek mislukte volledig. Vooral omdat hij haar beschuldigde van egoïsme en heerszucht en bleef hameren op een uitspraak van haar. Ze had hem namelijk voor de voeten geworpen dat zij degene in huis was die de kost moest verdienen.

'Maar plotseling blijkt me, dat de andere partij dat gezegde heeft omgewrongen tot zoo iets grofs, dat ik voor God durf getuigen 't zoo nooit geuit te hebben. Toen ik 't dan ook zeer kalm maar wel uiterst verwonderd ontkende, die woorden gebruikt te hebben - ontstak de tegenpartij in een razernij, die Bouwmeester waardig zou zijn geweest. Hijgend en snakkend van toorn, beide armen omhoog, wees hij me de deur: "Breng me niet tot het uiterste".'[58]

Let wel, dit is telkens de lezing van Marie Koenen. Over de kijk van Felix Rutten op de kwestie is helaas niets bekend.

•

In de maanden erna heerste een gewapende vrede. Terwijl zij aan het uitzoeken was hoe ze te werk moest gaan om een kerkelijke scheiding tot stand te brengen, bestookte hij haar thuis met 'kleine en groote hatelijkheden'. Ze probeerde hem zoveel mogelijk uit de weg te gaan en bracht veel tijd door op haar werkkamer. Tot haar opluchting kreeg ze van familie en vrienden veel steun, zelfs van haar priesterbroer Jan, van wie ze had verwacht dat hij moeilijker over een eventuele scheiding zou doen. Desondanks liet ze de zaak versloffen, zeker nadat medio juli 1927 het dochtertje van haar andere broer aan haar zorgen werd toevertrouwd. De vrouw van Lambert had psychische problemen en moest een tijdlang worden opgenomen. Het 4-jarige meisje, Addy geheten, bleef tot eind van het jaar bij Marie Koenen in Geulle, die in haar komst 'de hand van de Voorzienigheid zag'.

Toch kon die voorzienigheid er niet voor zorgen dat het weer goed kwam tussen haar en Felix. Eind 1927 zat ze bij haar broer in Amsterdam en keerde van daaruit alleen nog maar naar Geulle terug als er zaken geregeld moesten worden.[59] Wanneer ze precies vertrok, bleef niet overgeleverd. Wel vertelde Felix Rutten jaren later dat hij

haar op een goede dag naar de trein had gebracht, naar hij dacht voor een korte reis. Toen hij thuis kwam, vertelde het dienstmeisje hem echter dat alle kleren weg waren. Marie Koenen was die dag voorgoed vertrokken, maar had hem niets gezegd.(60)

Vervolgens moesten tal van formaliteiten en een onderlinge financiële schikking worden geregeld. Vooral dat laatste had heel wat voeten in de aarde. De eerste voorstellen daarvoor deed ze hem in januari 1928 vanuit Amsterdam. In februari stemde hij erin toe dat ze het huis in Geulle te koop zette. Zelf benaderde ze dr. H. Poels, de hoofdaalmoezenier van de arbeid in Limburg, die ze goed kende. Ze hoopte dat hij een katholiek instituut in Schieversbosch kon onderbrengen. Diezelfde Poels schakelde ze ook in om Felix tot rede te brengen toen hij wat al te hoge financiële eisen ging stellen.

Hoe de regeling die ze troffen er exact uitzag is niet bekend, wel dat hij van haar een geldbedrag ineens en een lijfrente kreeg. De opbrengst van het huis, dat hij op 22 april 1928 verliet en dat dienst ging doen als retraitehuis voor de vereniging Katholieke Jonge Vrouwen, was helemaal voor haar, terwijl ze de inboedel deelden. Het duurde echter een hele tijd voor ze het eens werden, want hij had steeds nieuwe eisen en bovendien gebeurden er telkens onverwachte vervelende dingen. Zo was een tijdlang een aan haar toebehorend schilderij uit de huiskamer in Geulle verdwenen. Maar uiteindelijk kwam alles goed, al stelde ze in januari 1929 vast dat het ‘romantisch avontuur van dat “huwelijk” wel een zeer prozaïschen nasleep had’. Een paar maanden later, op 8 april 1929, was de kerkelijke scheiding officieel rond.(61)

Eindnoten:

(1) Over schrijvers en kunstenaars: Felix Rutten. In: *De Nieuwe Eeuw*, 12 november 1921.
(2) M. Wouters en A. Sassen - *Groeten uit Geulle. Een dorp in kaart gebracht.* (Geulle, 2003)
(3) Aug. C. Kengen - *Uit Geul's Verleden.* (Sittard, 1926); Sjef Thijssen - *Geulle, dorp aan de Maas.* (Geulle, 1993)
(4) M. Wouters en A. Sassen - Groeten uit Geulle; Bernard Verhoeven - *Literatuur en leven XXXV. Dr. Felix Rutten.* In: *Het Centrum*, 8 juli 1922.
(5) Felix Rutten - *Geulle aan de Maas.* In: *Ons Eigen Tijdschrift*, datum onbekend. Een knipsel bevindt zich in FRA, inv. nr. 634.
(6) Bernard Verhoeven - Literatuur en leven XXXV.
(7) Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 17 augustus en 26 november 1921 en 26 februari 1923. De brieven bevinden zich in het Gerard Brom Archief, onder inventarisnummer 2007.
(8) Deze alinea's zijn geschreven op basis van gegevens uit de brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken. Bovendien leverden aantekeningen van H. van Bommel gegevens op. Deze aantekeningen zijn te vinden in MKA, inv. nr. 943 en VBA, inv. nr. 71.
(9) Bernard Verhoeven - Literatuur en leven XXXV.
(10) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struycken, d.d. 26 november 1921; Sjef Thijssen - Geulle, dorp aan de Maas.
(11) Felix Rutten - *Onder den rook der mijn.* Blz. 32-42.
(12) Dr. Jos Schrijnen - *Nederlandsche Volkskunde.* (Zutphen, 1930) Blz. 227 en 228.
(13) Bernard Verhoeven - Literatuur en leven XXXV.

(14) Felix Rutten - *Mijn Sinterklaas.* In: *Surprisenblad voor Maastricht en Omstreken*, 6e jrg., nr. 2, 19 november 1926. Een knipsel ervan is aanwezig in FRA, inv. nr. 694; Bernard Verhoeven - Literatuur en leven XXXV.
(15) Brief van Marie Koenen aan Gerard Brom, d.d. 5 januari 1920. Deze brief heb ik zelf niet gevonden in het archief van Gerard Brom, Lucie d'Hooghe citeert er echter uit in haar licentiaatsverhandeling over de schrijfster, blz. 35.
(16) *De Beiaard*, vijfde, zesde en zevende jaargang, 1920, 1921 en 1922.
(17) D'Hooghe - Marie Koenen, blz. 37; Jan Posthumus e.a. - *Honderd jaar Koenen.* Blz. 5 en 69.
(18) Marjo Stalmeier - *Marie Koenen. Bibliografie.*
(19) Bernard Verhoeven - *Marie Koenen: Limburgsche Verhalen.* In: *Het Centrum*, d.d. 17 juni 1922; Jules Persyn - *Over letterkunde.* In: *De Standaard*, 20 augustus 1920; L. Horsten - *Marie Koenen.* In: *Stemmen van Verre en Dichtbij VI*, 1920. Knipsels van de artikelen zijn respectievelijk aanwezig in MKA, inv. nr. 180, 195 en 489.
(20) D'Hooghe - Marie Koenen, blz. 39.
(21) Felix Rutten - *Spanje.* (Amsterdam, 1912)
(22) A.V.Z. - *Mooi Limburg.* In *Limburger Koerier*, 24 augustus 1919.
(23) Brief van uitgeverij Dante Alighieri uit Castricum aan Felix Rutten, d.d. 22 juni 1922. De brief bevindt zich in FRA, inv. nr. 223.
(24) Carel Scharten - *Jong Leven.* In: *De Telegraaf*, 6 augustus 1921.
(25) Bernard Verhoeven - Literatuur en leven XXXV.
(26) Brief van Sophie Dreyer aan Felix Rutten, d.d. 7 maart 1922.
(27) Ibidem, d.d. 27 maar 1922.
(28) Ibidem, d.d. 4 oktober 1922.
(29) Ibidem, d.d. 27 april 1923.
(30) Deze aliena's zijn gebaseerd op bijeengesprokkelde gegevens uit de brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken.
(31) Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 20 februari 1921, 29 januari 1923 en een onbekende datum in het voorjaar van 1923.
(32) Marie Koenen en Felix Rutten - *Jong Leven.* (Amsterdam, 1920) Blz. 9.
(33) Deze alinea is gebaseerd op bijeengesprokkelde gegevens uit de brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken.
(34) Deze alinea is gebaseerd op mededelingen van de huidige bewoner van het pand, de heer H. Roebbers en aantekeningen van H. van Bommel, VBA, inv. nr. 71.
(35) Else Sassen - *Limburgsche Portretten - Marie Koenen.* In: *De Nedermaas*, 4e jrg. nr.2, september 1926, blz. 13 en 14.
(36) Deze alinea is gebaseerd op bijeengesprokkelde gegevens uit de brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken.
(37) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 8 december 1924.
(38) Ongedateerde brief uit november 1923 en brief van 7 november 1924 van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken.
(39) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 8 december 1924.
(40) Jan Posthumus e.a. - *Honderd jaar Koenen.* Blz. 5, 14 en 15.
(41) Een afdruk van het verhaal *Galla de Goth* is aanwezig in MKA, inv. nr. 496; Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 13 maart 1925. In de brief noemt ze de roman *Inous de Lourdines* en vermeldt ze geen schrijversnaam. Speurwerk in literaire naslagwerken en via internet levert alleen de roman *Monsieur de Lourdines* van haar tijdgenoot De Châteaubriant op. Hoogstwaarschijnlijk zal het die dan wel zijn geweest; Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 3 november 1926.
(42) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 8 november 1925.
(43) Ibidem, d.d. 24 november 1925
(44) Ibidem, d.d. 9 juni 1926.
(45) Ibidem, d.d. 3 november 1926.
(46) Spronck - Felix Rutten, blz. 244; Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 26 februari 1923.
(47) Terugblik, blz. 188.
(48) Terugblik, blz. 186-204.
(49) Mathijs Sanders - *Het spiegelend venster.* Blz. 237-300.

(50) Gijsbert Bertels - *De competente katholieke kritiek tegenover een jammerlijk verschijnsel.* In: *Roeping*, 2e jrg, 1923-1924, tweede deel, blz. 165-181 en 359-368.
(51) Vincent Cleerdin - *Felix Rutten. Kleine critiek. Zijn laats verschenen werken.* In: onbekende, waarschijnlijk in Breda verschijnende krant uit 1925.
Een knipsel is aanwezig in FRA, inv. nr. 741.
(52) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 16 juli 1924.
(53) Ibidem, d.d. 3 november 1924.
(54) Ibidem, d.d. 8 december 1924.
(55) D'Hooghe - Marie Koenen, blz. 41.
(56) Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 1 april 1926, 9 juni 1926 en 20 juni 1926.
(57) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 3 november 1926.
(58) Ibidem, d.d. 19 november 1926.
(59) Brieven en briefkaarten van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 26 november 1926, 8 december 1926, ongedateerd begin 1927, 20 juli 1927, 16 augustus 1927 en 19 december 1926.
(60) Mededelingen van Felix Rutten aan H. van Bommel in 1968. Aantekeningen daarover bevinden zich in VBA, inv. nr. 77.
(61) Brieven en briefkaarten van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 5 en 21 januari 1928, 1 en 15 februari 1928, 17 april 1928, 30 januari 1929. Mededeling van dhr. W. Claessens uit Geulle tijdens gesprek op 4 september 2002.

Felix Rutten in 1938 tijdens een bezoek aan Nederland.

VI De zwerver

Felix Rutten was een beetje voorbarig toen hij in april 1928 een brief stuurde aan de commissaris van de koningin in Limburg met de mededeling dat hij Limburg ging verlaten. Hij had weliswaar de deur van de woning in Geulle op 22 april van dat jaar voorgoed achter zich dicht getrokken, maar van een vertrek uit Limburg was nog geen sprake. Dat gebeurde pas in het najaar, toen hij naar Sophie Dreyer in Noorwegen reisde en opnieuw aan een zwervend bestaan begon. In de tussentijd verbleef hij bij vrienden, wachtend op de uiteindelijke financiële schikking en de scheiding. Die verwikkelingen noopten hem er bovendien toe om met Kerstmis dat jaar voor even terug te keren naar Limburg, waar hij tijdelijk bij zijn vriend Theo van Rossum in Heerlen verbleef.(1)

Over de reden van zijn vertrek bleef hij steeds vaag. In al zijn geschriften met een memoires-achtig karakter repte hij met geen woord over het mislukken van zijn huwelijk. Meestal verzweeg hij de verbintenis zelfs compleet. Zo noteerde hij in het laatste hoofdstukje van *Terugblik*, zijn herinneringen aan de periode tussen 1880 en 1930: ‘Het wilde mij voorkomen dat er verder geen plaats meer was voor mij in het herwordende Limburgse land. Ik wist mij vereenzaamd en als ontheemd. En de oude onrust ontwaakte, bij het gevoel dat ik het niet meer aankon. De ongeneselijke zwerflust kreeg de bovenhand. Andere horizont en zoeler luchten: “die Schranken so Eng und die Welt so weit...”. Waarom dan niet nog maar weer vertrekken? Met veertig jaren is 'n mens toch nog niet oud. Ik wist mijn hart nog jeugdig. Is luchtverversing niet iets waar menig man niet buiten kan? Ademruimte voor de geest. Nieuwe talen, nieuwe mensen, speuren en ervaren, opvangen en optasten om zich steeds weer aan andere schoonheden dronken te drinken. Tenslotte zelfbevestiging in bestendige aanbouw van de torenromp die naar de sterren streeft. Zou wagen dan niet meer dan winnen zijn?’(2)

In twee andere autobiografische documenten maakte hij slechts korte toespelingen. In het niet gepubliceerde *Narcis* schreef hij na eerst te hebben uitgeweid over het naamloze heimwee waaraan hij leed en waarvan hij niet kon genezen: ‘Tenslotte was er storm en ontij nodig om de ankers los te slaan.’ In het eveneens nooit openbaar gemaakte *Felix Rutten Limburgist* ging hij iets verder en heette het: ‘Door huiselijke omstandigheden gedwongen, verliet ik Geulle (...) en dit met bloedend hart, om voor de derde keer naar Noorwegen uit te wijken. Hiermede was mijn Limburgse tijd voorgoed voorbij.’(3)

•

Het bezoek aan Sophie in het najaar van 1928 bracht wat problemen met zich mee. Echtgenoot Vilhelm toonde zich er niet zo mee ingenomen. Toch ging het gewoon door, wat zijn wrevel waarschijnlijk verergerde. Maar toen Felix tijdens zijn rondreis door Scandinavië voor de tweede keer langs wilde komen, schreef Sophie: ‘Kom niet. Het is allemaal zo zinledig, zo absurd, dit uit het lucht gegrepen niets; maar ik wil

vóór alles vrede, en tevreden mensen om mij heen zien. Daarom moet je een andere weg nemen dan via Bergen.'[4]

In haar kerstbrief van 1929 deed ze hem uit de doeken hoe het precies had gezeten. Vilhelm bleek jaloers. In 1928 waren de echtelieden in België geweest en daar bleef hij er steeds op verdacht dat Felix, die immers weer ongebonden was, ook zou opduiken. Hij raakte er zelfs van overtuigd dat die ergens in de buurt vertoefde. Die verdenking bleef in hem rondwoelen en groeide uit tot jaloezie. De op de reis volgende herfst (waarin het bezoek van Felix viel) en winter maakte hij Sophie daardoor het leven zuur. Zozeer, dat ze hem voorstelde te scheiden. Hij ging daar op in, maar na verloop van tijd kwam alles toch weer goed tussen de echtgenoten. Ze schreef hem dan ook: 'Vilhelm en ik hebben het nu rustig en goed samen.'

Evengoed liet ze tussen de regels door weer weten dat haar gevoelens voor hem onveranderd waren gebleven. Eerst was ze nog voorzichtig: 'Er zijn duizend dingen die ik je wil vragen, Felix! Ik wil graag alles van je weten - maar de twee belangrijkste vragen zijn: heb je je werklust terug, en voel je je weer opgewekt? Je moet je er eens toe zetten om me te schrijven - daar zou ik heel blij mee zijn, weet je dat?' Op het eind van de brief werd ze echter openhartiger: 'Zeg, de oorbellen van je moeder, herinner je je die nog? Ik gebruik ze heel vaak, het zijn de mooiste die ik heb. En ik ben zo blij met alles wat ik van haar gekregen heb. Ik denk aan haar als een van de beste en meest begripvolle vrouwen die ooit hebben bestaan - en ik ben ook blij om die sieraden te gebruiken omdat ze me herinneren aan jou en aan je trouwe vriendschap.'[5]

In de jaren die volgden, bleven ze met elkaar corresponderen. Telkens weer liet ze doorschemeren nog steeds om hem te geven en vol weemoed terug te denken aan hun dagen als jong verliefden in het Sittard van 1910. In juni 1931 luidde het: 'Ik

Sophie Dreyer met links haar kinderen en rechts een onbekend kind.

Het bronzen borstbeeld dat zijn vriend, de Zwitserse beeldhouwer Eduard Eberlé van hem maakte.

denk vaak aan je en verlang naar je, mijn beste vriend, vooral in de lente of als ik iets moois in de natuur zie. Wanneer zullen we elkaar weer eens zien?' Anderhalf jaar later, in december 1932, schreef ze: 'Als ik terugdenk aan Nederland en de zorgeloze dagen die ik daar met jou beleefd heb, dan wens ik vaak dat we elkaar weer zouden kunnen ontmoeten. Want ik voelde me altijd zo rijk samen met jou; jij was altijd de begripvolle en attente vriend.'(6)

In april 1937 liet de lente haar weer aan hem terugdenken. Ze had twee jaar lang niks van hem gehoord. Leefde hij nog, vroeg ze hem per brief. 'Ik hoop en geloof dat we elkaar nog eens ontmoeten in dit leven!' Waarom maakte ze ook duidelijk. 'Ach Felix, ik had nooit met een zeeman moeten trouwen. Eenzaamheid is niets voor mij. Vilhelm is een goede en aardige man, maar hij heeft me nooit begrepen. Als de kinderen er niet geweest waren, had ik hem allang verlaten. Ik geloof dat hij vindt dat alles heel goed gaat tussen hem en mij, maar wat het mij gekost heeft om het vol te houden, weet niemand. Al die slapeloze nachten, alle bitterheid en hartenpijn - ik heb ze voor een deel overwonnen. Maar ach, wat is er weinig nodig voordat ze weer terugkomen! Maar het wordt er niet beter van als ik erover schrijf; als we elkaar ontmoeten, dan hoor je er wel meer over.'(7)

Van een ontmoeting kwam het echter nooit meer en de briefwisseling hield rond 1940 op. De lieve lente in Sittard behoorde na dertig jaar voorgoed tot het verleden.

•

De reis naar Scandinavië, waarvan het bezoek aan Sophie in Bergen onderdeel uitmaakte, bracht Felix Rutten naar tal van plaatsen. In Noorwegen was hij onder meer in Oslo, Stavanger en Trondheim, in Zweden bezocht hij Stockholm, Göteborg en Malmö, terwijl hij in Denemarken Kopenhagen aandeed. Dit keer stuurde hij geen reisbrieven aan kranten, maar leverde hij enkele bijdragen aan het maandelijks verschijnende reisblad *De Aarde en haar Volken.* In de aflevering van april 1929 verscheen bijvoorbeeld zijn stuk *Oslo, de Noorsche hoofdstad* en in die van juli van dat jaar het artikel *Bergen, de oude Noorsche Hansastad.*(8)

Wellicht maakte de lijfrente die hij van Marie Koenen kreeg het hem mogelijk om zonder vaste opdrachtgevers aan een nieuwe periode van reizen te beginnen. Na verloop van tijd klopten de kranten en tijdschriften overigens als vanzelf weer bij hem aan, want hij toonde zich nog steeds een bijzonder reisverslaggever. Nadat hij vanuit Denemarken naar Nederland was teruggekeerd, ondernam hij in 1930 een reis naar Luxemburg en de Franse Elzas. Over de Elzas publiceerde hij al in 1929 in het *Algemeen Handelsblad* en het blad *Op Reis.* Nu verschenen ook verhalen over het gebied in de Haagse krant *Het Vaderland* en de *Katholieke Illustratie.*(9)

De Franse regering was zeer te spreken over zijn werk en onderscheidde hem in 1930 met het officierskruis van de orde Palmes Académiques. Een jaar later kon hij het commandeurskruis in de Orde van Polonia Restituta aan zijn collectie eretekens toevoegen. Hij kreeg het van de Poolse regering voor zijn boek *Polen, een herboren land.* Het boek was het resultaat van een op uitnodiging van diezelfde regering in 1930 gemaakte reis naar het land. De Polen hadden een gezelschap Nederlandse hoogwaardigheidsbeklederes geïnviteerd en zochten een journalist om over de trip te

schrijven. Felix had daar uiteraard wel oren naar en reisde via Berlijn naar het land. Aansluitend bezocht hij ook nog Litouwen.

De tocht naar het oosten bleek slechts een opmaat voor jaren van trekken, vooral door het Balkangebied en Zuid-Europa. Tochten waarvan hij verslag deed voor diverse kranten, waaronder *De Tijd*, de *Nieuwe Tilburgsche Courant*, de *Nieuwe Venlosche Courant* en de *Gooi- en Eemlander* en tal van tijdschriften. Nu eens zat hij in Joegoslavië, dan weer in Griekenland. Pleisterplaatsen had hij ook in Zuid-Duitsland, waar hij in de ban raakte van de Passiespelen van Oberammergau, in Palestina, waar hij een half jaar doorbracht in Jeruzalem, en in de toen Tsjechische Karpatenstreek. Daar verbleef hij lange tijd in de plaats Rachov.

In de jaren tussen 1929 en 1937 bezocht hij een ongelooflijke hoeveelheid landen en plaatsen.[10] Een grote rusteloosheid moet hem in die tijd hebben bezield. Met welk levensgevoel hij in die landen en plaatsen ronddoolde, beschreef hij in het al eerder genoemde autobiografische document *Narcis.* Daarin vertelde hij over zijn bezoek aan Athene in 1931: ‘Ik begon er mijn rusteloos, wild leven van vroeger, stuivend voor de wind van het verrukkelijk levensgevoel, als een jong veulen dartelend van de eene bergkruin naar de andere, tot grote ontsteltenis van de jonge Hongaar die er mijn vriend werd en nieuw-Grieks studeerde met toegewijde ernst. Hij sleurde me mee naar een openbare bibliotheek, droeg er boeken aan, die hij voor me opstapelde tot een dreigende wal. Maar ik brak, tot wanhoop gebracht, oproerig uit en schreeuwde hem toe: “laat me zingen, laat me gelukkig zijn”. Hij stond machteloos, als verdwaasd,

Het jeugdboek “De tocht naar Morgenland”, dat in 1938 verscheen.

vroeg zich af hoe ik het in mijn hoofd kreeg om de zuilen van het Parthenon te omhelzen, alsof ze er gevoelig voor waren, en liet me betijen, begaan.'[11]

Het liefste verbleef hij tijdens die rusteloze jaren in Rachov in de Karpaten. Drie maal woonde hij enige tijd in de plaats. Vooral het landschap van de Karpaten trok hem, schreef hij in een brief aan zijn oude vriend Giel Thijssen uit Geulle. 'Er zijn in Europa veel hóógere bergen dan daar, en veel gróótscher landschappen: maar het is een feit, dat ik nergens liever ben dan juist daar, in die mooie Karpathische bergen, met hun uitgestrekte wouden, hun wilde natuur, met die heerlijke blauwe kleur die ze er hebben, en met de prachtig-gekleede menschen die ze bewonen.'

Het leven leek er een lange vakantie, zeker toen hij bezoek kreeg van Aagje Majoor, een vrouw die hij in 1931 in Jeruzalem had leren kennen. 'Dat was me een tijd!', meldde hij Giel. 'Elken dag trokken we er op uit, met ketel en rugzak, en kookten in de bergen en bosschen, waar ergens een water stroomde. We hadden een ijzeren drievoet laten maken, waar de ketel op stond, met het houtvuur er onder. Dat was nog eens leven! En lekker als het was! Giel, je had er bij moeten zijn. Soep van brandnetelkopjes is uitstekend, en "kettekroed" geeft een goede spinazie!! Maar we kookten ook rijst met uien, boonen, macaronie en wentelteefjes... Het was als de bruiloft van Canaän: alleen ontbrak er de wijn op het slot.'

Natuurlijk was het rondreizen niet altijd een feest. In de winter van 1935-1936 lag hij in Pecs in het zuiden van Hongarije wekenlang ziek op bed. Hij had een infectie opgelopen aan twee vingers en die wilde maar niet genezen. Sterker nog, ze werd steeds erger en maakte dat hij zelfs al aan zijn testament ging denken. Gelukkig kwam hij er weer bovenop met de hulp van een plaatselijke dokter. De ziekte kostte hem veel geld, zodat hij weer flink moest schrijven om wat te verdienen. Hij nam bovendien waar het maar kon baantjes aan die hem wat konden opleveren. Zo was hij in de winter van 1936-1937 secretaris van een oudere heer in het Joegoslavische Ljubljana, voor wie hij de correspondentie in het Frans, Engels en Italiaans afwikkelde.[12]

Aan zijn omzwervingen kwam in 1937 een eind toen hij zich op 1 oktober 1937 in Rome vestigde. Hij vervulde er een correspondentschap voor *De Tijd* en was tevens privé-secretaris van de Nederlandse jezuïet pater J. Zeij.[13]

•

Buiten *Polen, een herboren land* verschenen er in de nieuwe periode van zwerven nog enkele boeken van Felix Rutten. Dat waren in 1931 het toneelstuk *Yoessoef*, in 1932 de *Geschiedenis van Asselt*, die hij samen met Gerard Krekelberg schreef, in 1937 het reisboek *Joegoslavië*, in 1938 het jeugdboek *De tocht naar Morgenland*, eveneens in 1938 de dichtbundel *Confiteor* en in 1939 een biografische schets over de Italiaanse schrijver *Alexander Manzoni.*

De boeken werden in de kranten niet of nauwelijks gesignaleerd, alsof niemand zich nog de vingers wilde branden aan Felix Rutten na het openlijk onderuit schoffelen van de dichter en met hem de literaire kritiek in 1924 door Gijsbert Bertels in *Roeping.* Die Bertels zou in de bundel *Confiteor* weer heel wat voer voor zijn kanonnen hebben gevonden, want de dichter publiceerde daarin werk dat niet veel afweek van zijn eerdere poëzie. Het ging, zoals de titel die schuldbelijdenis betekent al aangaf, om

religieuze gedichten. Door gebrek aan diepgang waren ze over het algemeen echter nietszeggend, achter de woordkunst ging maar weinig schuil.

Een voorbeeld:

En op haar schoot de Moeder nam
Het Lichaam van haar Zoon,
Gebroken in zoo grooten nood,
Verslagen in zoo bittren dood,
In pijn, in smaad, in hoon.

Zij zag Zijn oogen droef en dicht,
Zijn wreed-doorkerfde hart.
Toen kreunde ze in haar droefenis:
'Ziet, of er smart geleden is,
Zoo groot als mijne smart!'

Bedroefde Moeder, 't is volbracht:
Nu torst uw wankle schoot
De rijpe en roode korenschoof.
Het bloeiend pand van ons geloof,
Het Leven, - niet den dood.[14]

Het opmerkelijkste werk uit deze periode was het jeugdboek *De tocht naar Morgenland.* Felix Rutten gaf daarin een zigeunerjongen, genaamd Milenko, de hoofdrol. Ongetwijfeld was hij tijdens zijn vele reizen door de Balkanlanden heel wat zigeuners tegengekomen. Zijn ervaringen met hen waren niet al te positief, zo bleek uit de inleiding bij het boek, waarin hij nogal gepeperde uitspraken deed over het volk.

'Zigeuners! Het is een verachtelijk ras, omdat het niet leven wil naar de gestelde wetten, en zich zoo min als mogelijk stoort aan de normen die gelden in ons beschavingsleven. Liever dan te werken voor hun brood leven zij van bedelarij en diefstal. Liever dan zich te vestigen in een bepaalde standplaats zwerven zij van oord tot oord en misbruiken zij hun niet-gebonden-zijn om te leven in ongeregeldheden. Zij zeggen dat de vrijheid hun boven alles gaat, maar op de eerste plaats gaan hun verlangens uit naar een bestaan zonder arbeid, zonder inspanning, zonder verantwoordelijkheid, ten koste van de aalmoes die hun, afgedwongen door brutaliteit, veel meer gegeven wordt uit vrees dan uit een welverdiend medelijden. Wij schuwen dit ruwe, doortrapte, zich zelf verwaarloozende volk, dat de hun geboden woningen versmaadt om als dieren in het bosch, in holen of hutten te wonen, of alleen maar onder het wapperend zeildak van een tent. Een volk, dat niets goeds uitvoert, niets degelijks tot stand brengt, dat lui is en smerig, dat niemand tot vreugde strekt en iedereen maar last veroorzaakt.'

Vreemd genoeg gebruikte hij het boek niet zozeer om het gelijk van zijn aantijgingen te bewijzen, maar voor iets heel anders. Milenko, een jongen uit een volk zonder land, kreeg van de schrijver een groot verlangen mee naar zijn land van herkomst. Een land, ver voorbij de Zwarte Zee, waarover zijn grootmoeder hem vertelde. De jongen moest en zou daarheen, naar het Morgenland. De over de zigeuners uitgesproken

vloek, waardoor ze over de wereld rondtrokken, moest worden opgeheven, wat het ook kostte.

Wat de schrijver er mee beoogde, gaf hij op het eind van zijn inleiding aan: ‘De kern waarop het aankomt is, dat je uit mijn boek begrijpt, welk een veredelend en opvoedend gevoel het is, te weten: Ik heb een vaderland waaraan ik me wijden moet, waaraan ik mij moet geven met al mijn krachten en vermogens, waartoe ik behoor, zooals een boom hoort hij den grond die hem draagt en voedt, - een heimat die ik in liefde bewonder zoolang ik ze bezitten mag, en waarnaar ik met smartelijk begeeren terugverlang wanneer ik ze heb opgeheven.’

Het thema zou de achtergrond vormen voor veel van zijn volgende werken. Hij zou de rest van zijn leven terugverlangen naar zijn ‘heimat’ Limburg die hij had opgegeven. En juist omdat hij ze had opgegeven, moest hij zich er aan geven met al zijn krachten en vermogens. In zijn geval: met alle middelen die hem als schrijver en dichter ter beschikking stonden.[15]

•

Of Felix Rutten zelf wist dat met zijn vestiging in Rome per 1 oktober 1937 een definitief einde was gekomen aan zijn zwerven door Europa is ongewis. Waarschijnlijk zag hij het als een wat langer durende onderbreking, nodig gezien de onzekere tijden waarin het continent verkeerde door de politiek van nazi-Duitsland. Rome vond hij trouwens geen verkeerde plek. Al na zijn eerste lange verblijf daar in 1911 koesterde hij de wens om er nog eens te mogen wonen.

Hoewel hij 55 jaar oud was, een mooie leeftijd om eindelijk een vaste woonplaats te zoeken, ervoer hij de last van de jaren nog niet. In een brief aan zijn vriend Giel Thijssen stelde hij in juli 1937 tevreden vast, dat hij zich afgezien van wat reumatiek dapper weerde tegen de oude dag. ‘Ik heb laatst nog op een heeten zondag, met den rugzak op de schouders, 35 kilometer geloopen, en moest daarbij zelfs over een tamelijken berg. Ik was kip-lekker toen ik mijn bestemming bereikte...’[16]

Echt vast was zijn verblijf in de Italiaanse hoofdstad de eerste tijd overigens nog niet helemaal. In 1938 bracht hij een lange vakantie door in Nederland, waarbij hij veel oude vrienden en zijn geliefde Geulle bezocht. Een jaar later zat hij tijdens de zomer maandenlang in de Dolomieten en trok hij naar Zuid-Frankrijk. Pas toen de oorlog echt dichtbij kwam, werd de vestiging in Rome permanenter dan hij had gedacht. Vandaar dat hij in 1939 op zoek ging naar woonruimte en een baan. Het vinden van een geschikt verblijf viel niet mee, vooral omdat hij per se in de oude stad wilde wonen, niet de verplichting wilde hebben om er ook te eten en het liefst uitkeek op een boom of ander groen. Uiteindelijk kreeg hij een kamer bij een weduwe met een dochter. Een baan vond hij bij Radio Roma, waarvoor hij vertaalwerk deed, berichten over Nederland verzorgde en in het Nederlands Italiaans nieuws voorlas voor landgenoten. Het werk betaalde goed, zodat hij zelfs al een voorraad kleren kon inslaan voor de onzekere tijden die gingen komen. Bovendien stuurde zijn oude Heerlense vriend Theo van Rossum een som geld waarmee hij het enkele jaren zou kunnen uitzingen.[17]

Hoewel hij na de Duitse inval in Nederland gezien de samenwerking tussen de nazi's

en de Italianen voorzichtig moest gaan opereren bij zijn werk voor de omroep, waren de eerste oorlogsjaren niet echt moeilijk voor Felix Rutten. Hij had voldoende geld, genoeg te eten en Rome bleef natuurlijk Rome. Pas toen de Duitsers in 1943 Italië binnentrokken begonnen de problemen, want toen raakte hij zijn werk en inkomen kwijt. Toch kwam hij vrij gemakkelijk door de rest van de oorlogsjaren.

Na de oorlog kwamen de moeilijkheden evenwel alsnog. De Nederlandse regering beschuldigde hem van collaboratie met de vijand, hij had immers onder het regime van Mussolini voor Radio Roma gewerkt. Ze wilde dat hij zich in Nederland kwam verantwoorden. Hij deed dat echter niet, maar stuurde een verweerschrift. Daarin betoogde hij dat het werk voor de omroep zijn enige inkomstenbron was, dat hij over zijn aanblijven overleg had gepleegd met de Nederlandse gezant in Italië en dat hij door op zijn plek te blijven had voorkomen dat een NSB'er die plaats innam. Bovendien liet hij weten dat hij niet naar Nederland was teruggekeerd uit angst om door de Duitsers te werk te worden gesteld en meldde hij ook nooit sympathie voor de Duitsers te hebben gehad.[18]

Gelukkig voor Felix Rutten bloedde de zaak daarna dood. Terwijl zijn verweer toch niet zo ijzersterk was, zoals Karlijn van der Graaf stelde in haar studie *Felix Rutten en het fascisme.* Ze wees er bijvoorbeeld terecht op dat hij wel nog andere bronnen van inkomsten had en dat hij gezien zijn leeftijd bij terugkeer naar Nederland niet bang had hoeven zijn voor tewerkstelling door de Duitsers. Van de andere kant, zo bleek haar na onderzoek, was hij absoluut geen aanhanger van het fascisme. Hoewel hij enkele facetten ervan wel mooi vond, zoals de nadruk op kracht en schoonheid van de jeugd en van mannen en het accent op volkstradities, belichtte hij in zijn krantenartikelen toch al vroeg ook de schaduwzijden ervan. Met name van het gewelddadige karakter van het fascisme moest hij niets hebben.[19]

•

Na de oorlog had Felix Rutten zijn leven betrekkelijk snel weer op de rails. De enige moeilijkheid was het vinden van een goed onderkomen. In 1947 was die zorg voorbij, want toen trad hij in dienst bij de Missionarissen van Afrika, oftewel de Witte Paters. Aan Giel Thijssen berichtte hij wat het werk inhield. ‘Zoals haast iedere grote Orde, bezitten zij hier een centraal secretariaat voor al hun huizen en missies van de wereld, waardoor alle zaken met het Vatikaan, enz., voor die allen gedaan worden. Denk daarbij dat de Orde over de dertig bisschoppen telt in Afrika..., waar trouwens (in Algiers) ook het Moederhuis gevestigd is. Er is hier aan dit secretariaat een ondenkbare drukte, en daar de Patertjes het alleen niet meer afkonden, hebben ze er mij als privésecretaris bijgenomen. We voeren hier een correspondentie in acht talen, en onze geregistreerde brieven belopen per jaar ruim 2000 stuks. Hier heb ik volop werk gevonden, zodat onze kantooruren nu zelfs ook nog uitgebreid werden, we werken er van 's ochtend acht tot 's namiddags twee uur, met maar even een onderbreking tussen-bei voor een kommetje thee... Ik zeg het je!’

In dezelfde brief meldde hij dat de Witte Paters hun burelen hadden verhuisd naar de Via Aurelia en dat hij in de bij het pand horende toren een kamer had gekregen. Een kamer die hij had aangekleed met bonte lappen, kleurige kleedjes en kussens,

bloemenvazen en kamerplanten. Verder propte hij de vijf bij zes meter metende ruimte vol met meubels en boeken. De toren bij het paterspand zou de rest van zijn leven zijn thuis blijven, want hij voelde zich lekker in Italië. ‘Je hoeft je aan niemand te storen in zoo'n grote stad als hier en dat wil wat zeggen, Gielke: geen geklets om je heen, geen gedonder... Wat mijn patertjes betreft, moet ik zeggen, dat ze allerhartelijkst voor me zijn. Maar ik leef zo weinig mogelijk met ze samen; ook eet ik alleen, driemaal per dag; dat is me lief, want ik wil om de dure dood geen monnik worden, hoor!!’[20]

De paters waren inderdaad zeer hartelijk voor hem, want toen hij in juli 1952 zeventig jaar werd stuurden ze hem met pensioen. Ofschoon hij maar vijf jaar voor hen had gewerkt, betaalden ze hem de rest van zijn leven gewoon zijn salaris en mocht hij gratis blijven wonen in zijn vertrekken (buiten de zitkamer beschikte hij over een slaapkamer en een douchecel) aan de Via Aurelia 269. Ook beloofden ze hem eventuele ziektekosten te betalen. Het was een riante regeling die hem in staat stelde verder een goed leven te leiden, zeker omdat hij ook nog eens een jaarlijks eregeld kreeg van de Nederlandse regering.[21]

Felix Rutten had vanaf 1952 alle tijd voor zijn vrienden en kennissen in Rome. Die zaten natuurlijk vooral in de Nederlandse kolonie in de stad en bij de journalisten die het nieuws uit het Vaticaan voor hun krant moesten verslaan. Maar ook onder de paters en onder de inwoners van de stad had hij goede vrienden, net als onder de eigenaren van de diverse restaurants waar hij kwam om te eten en waar hij gasten mee naar toenam. De Romeinen zagen hem als een van de hunnen en noemden hem Felice.[22]

•

Op zijn kamer bij de Witte Paters in Rome in 1952.

Door de ruimharige geste van de paters was hij ook in de gelegenheid zich te ontwikkelen tot de beste onbetaalde gids voor Rome die Nederlandse bezoekers en dan vooral Limburgse zich maar denken konden. Zijn liefde voor en de kennis over de eeuwige stad hadden zich sinds zijn eerste langdurige bezoek in 1911 alleen maar verdiept, en hij deelde die graag met anderen.

Sinds dat eerste bezoek droeg hij het heimwee naar Rome in zijn hart, waar hij ook ging, zo vertelde hij in december 1954 aan een journalist van de *Maas- en Roerbode.* De stad trok hem, boeide hem, hield hem vast en stelde nooit teleur. Geen stad ter wereld had volgens hem meer te bieden. ‘Stad, dorp en land vindt ge hier terug. Rome is voor een derde moderne grootstad; voor een ander derde deel dorp: de volkswijken; voor het resterende deel landschap: de stad zelf.’ Er was naar zijn mening ook geen stad waar het beter zwerven was. ‘Kerken, straten, pleinen, ze hebben allemaal hun eigen verrassingen. Ge kunt er met een bescheiden beurs evenzeer genieten als met een welgevulde portefeuille. Monumenten, fonteinen, paleizen, ruïnes, ze zijn er voor u neergezet, maar even belangrijk zijn de Romeinse volkswijken, in Trastevere en rond Piazza Navona. Wie de kunst verstaat, daar van zijn armoe bij een bakker zijn harde broodjes en bij een slager wat belegsel te kopen en dit met een glas wijn voor een volkse herberg of op de rand van een fontein te consumeren, is een gelukkig mens. Hij zal op de snelste en gemakkelijkste manier contact maken met het hartelijke Italiaanse volk.’[(23)]

De gast die een beroep op Felix Rutten kwam doen, moest eerst een soort examen doorstaan. De eerste kennismaking was daarbij van doorslaggevend belang. Als iemand hem om de een of andere reden niet aanstond, dan bleef het bij een korte ontmoeting. Wanneer de bezoeker wel in de smaak viel, volgde een korte rondleiding door de stad en peilde hij daarbij diens interesse en enthousiasme. Pas als die hem bevielen, begon de echte tocht.[(24)]

In zijn vertrouwde rol als gids door Rome.

Hij moest wel zo'n toets invoeren, want heel veel Nederlanders die de Italiaanse hoofdstad bezochten klopten bij hem aan. Zogenaamd om hem eer te bewijzen, maar natuurlijk vooral met het doel gratis van zijn kennis gebruik te maken. Volgens de Limburgse journalist en schrijver Paul Haimon die hem wel eens in Rome bezocht, had hij dat goed in de gaten. Op zijn beurt maakte hij dan ook weer misbruik van zijn bezoekers. Vaak bleek na een bezoek aan een restaurant dat hij zijn portemonnee was vergeten. Iets wat overigens niemand de oudere schrijver kwalijk nam.[25]

Uiteraard hoorden ook schrijvers tot de vele bezoekers. Een daarvan was Godfried Bomans, die tussen oktober 1953 en augustus 1954 in Rome woonde en daarover onder de titel *Wandelingen door Rome* verslag uitbracht in het weekblad *Elsevier*. Al snel kwam hij voor een goede introductie in de stad bij Felix Rutten uit. Bomans was zeer gecharmeerd van zijn gids. Volgens hem kende de bejaarde dichter Rome zoals je een beminde kent en liet hij de stad zien op de wijze waarop je een gast een lekkernij voorzet.

Daarbij hield hij vooral rekening met de juiste belichting van de te bekijken objecten, merkte de schrijver. Toen hij op een dag de triomfboog van Titus wilde zien, zei Felix Rutten: ‘Goed. Dat kan. Om kwart voor vijf.’ Op dat tijdstip bij de boog aanbeland, ontdekte Bomans waarom. Om kwart voor vijf was op die dag de Titus-boog zo belicht dat het beschadigde deel in de schaduw lag. Het onbeschadigde deel werd door strijklicht nog eens extra in het zonnetje gezet.

Strijklicht liet Bomans zelf ook vallen, toen hij in zijn artikel Felix Rutten portretteerde. ‘Ja, mijne heren, de beste gids van Rome komt uit Sittard. Het is een klein, stevig gebouwd mannetje, met borstelige, witte wenkbrauwen, een witte snor en een wit baardje, dat aan de stevige kin vol moed begonnen is, maar zich dan plotseling bedenkt en er ineens mee uitscheidt. Hij draagt een wit hemd, dat van voren open is en daar een kettinkje laat zien, vermoedelijk eindigend in een gouden penning of medaille,

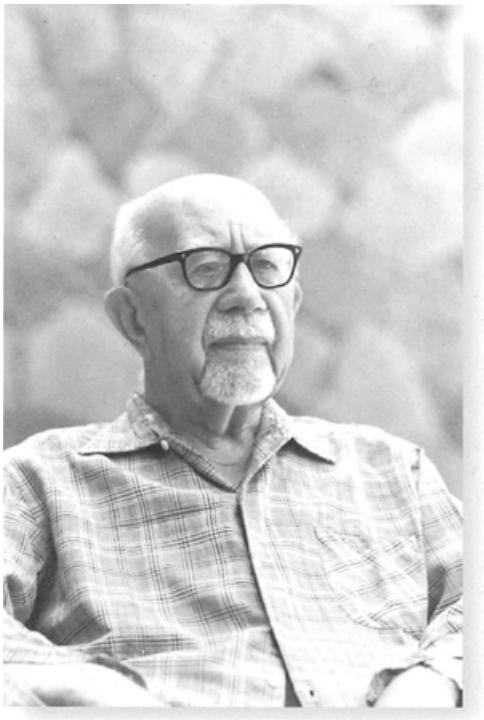

“De ogen zijn blauw en hebben de argeloze uitdrukking van een Walt Disney-kabouter.”

doch daarover worden geen mededelingen verstrekt. Opzij van de mond hebben zich twee kuiltjes gegraven, die op een algemene geneigdheid wijzen het leven een prettige instelling te vinden. De ogen zijn blauw en hebben de argeloze uitdrukking van een Walt Disney-kabouter, die schedel is opzij met een vermoeden van haar bekropen, doch in het midden volkomen kaal. Onder deze schedel bevindt zich Rome.'[26]

De ontmoeting werd de opmaat voor een lange en hechte vriendschap.

•

Een ander soort vriendschap was die met de herdersjongen Savino, die hij in 1953 in het dorpje Pescaserolli in de Abruzzen tegenkwam. De veertienjarige knaap kwam uit een arme familie en leed onder een hardvochtige werkgever. Felix Rutten ontfermde zich over hem, zorgde dat hij fatsoenlijke kleren kreeg, liet hem in Rome aan een breuk opereren en regelde dat hij in een zijkapel van de Sint Pieter het vormsel kreeg toegediend. Van de andere plannen die hij met zijn pleegzoon had, zoals een opleiding aan een lagere technische school, kwam niets terecht en na enige tijd verdween Savino weer uit zijn leven.[27]

Zo was het al vaker gegaan. Tijdens zijn hele leven had hij dergelijke vriendschappen met tienerjongens. In de zomer van 1921 reisde hij met de dertienjarige zoon van kennissen uit Venlo (‘een flinke, zonnige jongen’) naar de Harz, terwijl zijn echtgenote Marie Koenen een trip door Bretagne maakte. Met het zoontje van een nicht van Marie uit Antwerpen kon hij het ook goed vinden. Deze logeerde vanaf zijn elfde jaar vier keer - in de zomers van 1923, 1924, 1925 en 1926 - lange tijd in Geulle en lette in 1924 en in 1926 samen met Felix op het huis toen zij op vakantie was in de Ardennen en in Italië.[28]

Een pleegzoon had hij al eerder in de figuur van Imre, een veertienjarige Hongaarse jongen die hij begin 1934 ontmoette tijdens zijn omzwervingen over de Balkan. Ook die was arm en kon niet naar school. Reden voor de reisjournalist om voor eten, kleren en een opleiding te zorgen. Toen een jaar later bleek dat de jongen niet zo'n zin had in de door hem geregelde school, hield de betrokkenheid van Felix Rutten op.

Iets ouder, namelijk 21, was Johan Miltenburg, toen de dichter hem in 1968 leerde kennen. Ook met hem ontwikkelde zich een bijzondere vriendschap. Daaraan kwam een eind toen de jongen intrad bij de Witte Paters. In een afscheidsbrief liet Felix hem weten: ‘Ik heb je onzegbaar liefgehad, Johan, en dank je duizendmaal voor alles wat je me geweest bent, voor wat je me gegeven hebt aan levensvreugde en zielsgeluk.’ En dan was er nog de Italiaanse vriend Oswaldo, die 23 was toen hij hem leerde kennen en met wiens huwelijk hij het behoorlijk moeilijk had.

Wijzen die vriendschappen, net als de opmerkelijke met Frans van Cauwelaert tijdens zijn Leuvense periode, op seksuele interesse voor jongens en jonge mannen? Het is moeilijk te zeggen. Zijn royale en warme liefdesverklaringen op papier in brieven aan bijvoorbeeld zijn oude vriend de postbode Giel Thijssen uit Geulle en de jonge Sittardse bezoeker in Rome Chris Rutten komen voor iemand uit de huidige nogal met erotiek doordrenkte maatschappij wat vreemd over.

Het lijkt er echter op dat het van zijn kant redelijk onschuldig was bedoeld. Over Imre schreef hij bijvoorbeeld aan zijn vriendin Mimi van der Grinten dat de jongen hem zielsgelukkig maakte, omdat hij nu iemand had voor wie hij goed kon zijn. ‘Dit is een veilig tegenwicht tegen een mogelijk, in ieder geval verfoeilijk egoïsme.’ Waarschijnlijk was Felix Rutten meer een eenzame, romantische ziel die genegenheid zocht en kwijt moest om zich goed te kunnen voelen. Die genegenheid zocht hij - en dat spreekt tegen een speciale voorkeur voor jongens en mannen - herhaaldelijk ook bij vrouwen. Van Mia Meuwissen, Sophie Dreyer en ook van Marie Koenen hield hij in elk geval een tijdlang echt, zo maakten zijn gedichten en ook zijn handelingen duidelijk.

Volgens Lou Spronck, die een biografische schets over hem schreef en zijn herinneringen redigeerde en van aantekeningen voorzag, had Felix Rutten sterke vriendschappen nodig. ‘Wie eenmaal tot zijn domein was toegelaten, schonk hij zijn hart. (...) In zo'n vriendschap was hij onvoorwaardelijk trouw, maar hij vroeg die trouw ook van de ander.’ Bij die vriendschappen was naar Sproncks mening geen plaats voor intiem lichamelijk contact. Een constatering die ook H. van Bommel, die in de jaren vijftig van de vorige eeuw enige tijd aan een biografie van Marie Koenen werkte, deed ten aanzien van de schrijfster.[29]

•

Door zijn pensionering kreeg Felix Rutten ook weer meer tijd om te schrijven. Het eerste boek dat na zijn zeventigste verscheen was in 1955 *Iwan*, een roman die hij overigens al grotendeels voor de Tweede Wereldoorlog had geschreven, geïnspireerd door zijn lange verblijf in de Karpaten.

Het boek speelt in de omgeving van Rachov, het plaatsje waar hij drie keer langere tijd woonde. Hoofdpersoon is de herdersjongen Iwan die hoog in de bergen boven Rachov leeft en er gelukkig is. Zijn moeder is een heerszuchtige vrouw die alles in het werk stelt om uit de bergen weg te komen en in het stadje te gaan wonen. Vader is een dromer die vooral bezig is met de verwezenlijking van het ideaal van het Rutheense volk waartoe ze behoren, namelijk de verwerkelijking van een Groot-Oekraïens rijk.

Iwan wordt uit zijn bergen weggelokt door een daar enkele keren opduikende journalist. Deze Pan Jaromir vertelt hem over grote steden als Praag en wekt

Felix bewondert de zilveren eremedaille van de stad Rome die hij zojuist uit handen van de burgemeester heeft gekregen.

daarmee het verlangen bij de jongen om iets van de wereld te zien. En dan is er nog de Duitse toeriste Fanny die Iwan inwijdt in de liefde en hem daarmee definitief losweekt uit zijn wereldje. Hij trekt inderdaad als soldaat naar Praag, maar beleeft daar slechts teleurstellingen. Dan wordt hem duidelijk waar hij echt thuishoort.

Het boek is een mengeling van roman en reisverhaal. Felix Rutten beschrijft uitvoerig en met liefde Rachov en omgeving en de gebruiken en geschiedenis van de Ruthenen. Bovendien legt hij de ingewikkelde politieke verhoudingen in dit deel van Oost-Europa en de vele machtswisselingen die daarmee gepaard gingen uit. In de journalist Pan Jaromir, die met zijn rugzak door de bergen trekt en die alles wat Iwan vertelt over de streek in notitieboekjes opschrijft, zit een deel van hem zelf.(30)

De roman kreeg in Nederland niet veel aandacht. Vrijwel alleen de Limburgse kranten en tijdschriften besteedden er aandacht aan. Zo schreef R. Jans erover in het maandblad *De Bronk.* Hij vond dat Ruttens schildering van het land en de mensen te overheersend was, het jongetje Iwan bleef hem daardoor vreemd.(31) Loe Maas had in de Gazet van Limburg dezelfde mening. ‘Men zou kunnen zeggen dat het roman-verhaal niet compact genoeg geschreven is, dat de auteur zich te graag laat verleiden om persoonlijke bewondering, afkeuring of verklaringen tussen te schuiven, dat zijn belangstelling voor heel de folkloristische rijkdom van land en volk hem verlokt tot, soms zelfs herhaalde, uitvoerige schilderingen van een en ander.’(32)

Paul Haimon dacht er in het Limburgs Dagblad iets anders over. Hij vond het boek in een tijd van ‘sombere destructieve literatuur’ een verademing en verkwikking. Toch stelde ook hij dat *Iwan* ‘op de eerste plaats een welgeslaagde schildering van een boeiend onbekend stukje Europa’ was. Verder zag hij de roman vooral als een romantische vertaling van het verlangen van de schrijver naar Limburg. Het heimwee dat hij Iwan ingaf naar zijn bergen was niets anders dan zijn eigen heimwee naar Sittard en Geulle.(33)

Dat verlangen speelde eveneens een rol bij het schrijven van gedichten in Sittards dialect, waarmee Felix Rutten begin jaren vijftig begon. In de ‘leidjes’, zoals hij ze zelf noemde, bezong hij zijn zozeer geliefde Limburg, bracht hij odes aan de natuur en haalde hij met weemoed herinneringen op aan verloren geliefden. Het waren nogal romantische gedichten, die aansloten bij zijn eerdere werk in het Nederlands maar door het achterwege laten van de mooischrijverij van toen veel toegankelijker waren. Inspiratie voor die manier van schrijven vond hij in het werk van twee zeer populaire Romeinse dialectdichters: Belli en Trilussa.

Voor zijn overstap naar het dialect werden in de loop der tijd diverse redenen gesuggereerd. Zo zou door het toenemen van zijn liefde voor Italië en Rome ook zijn liefde voor zijn geboortegrond en de taal van zijn geboortestand zijn gegroeid. Bovendien zouden de dialectgedichten naadloos aansluiten bij het thema van al zijn voorgaande werk: de verheerlijking van Limburg. Verder zou sprake zijn van een niet anders kunnen. Volgens Paul Haimon ging zelden een dichter van het ABN over naar het dialect, want dan beperkte hij door het kleinere taalgebied zijn kans op succes en roem. Als hij het toch deed, moest er iets anders aan de hand zijn: niet anders kunnen. Weer een ander meende dat hij nu eindelijk voor zijn plezier kon

schrijven, iets wat bij de Nederlandse gedichten niet het geval was geweest. Die waren gemaakt voor de literatuur.

De meest voor de hand liggende reden was echter dat hij in het Nederlands gewoon niet meer aan de bak kwam. De Roeping-affaire achtervolgde hem nog steeds, hoewel hij het genoegen had gesmaakt van plaatsing van twee gedichten in de jaargang 1952-1953 van het blad. Er was gewoonweg geen uitgever meer te vinden die met hem in zee wilde. In arren moede zocht hij het daarom maar in het dialect, waarvoor de drempel toen ook al lager was. Dat bleek goed ingeschat, want het *Limburgs Dagblad* publiceerde graag een aantal van zijn gedichten in de rubriek *Tussen Maurits en Kolleberg.*[34]

In 1956 kwam de eerste bundel dialectpoëzie van hem uit, getiteld *Alaaf Zitterd, Leidjes in oos plat.* De uitgave, mede mogelijk gemaakt door geldelijke steun van de gemeente Sittard, werd goed ontvangen door de pers. Loe Maas schreef in *De Nieuwe Limburger*: ‘Al lezend in deze bijna tachtig versjes in dialect, ervaart men steeds weer ergens de trilling van een niet alleen maar gevoelig mens, maar van een dichter voor wie 't woord adem en leven is. Steeds opnieuw zouden wij enkele regels, enkele woorden willen uitlichten uit het gedicht om ze, zeer bewust, te her-proeven. En hoe graag zouden wij niet tal van gedichten en fragmenten hier willen citeren.’ Paul Haimon sprak in het *Limburgs Dagblad* over de ‘montere frisheid’ van de gedichten.[35]

Op die eerste bundel volgde snel een andere. Een comité had ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag geld ingezameld om uitgave van meer boeken mogelijk te maken. Daardoor konden in 1957 de gedichtenbundel *Limburg zingt. Liederen in Sittards dialect* en in 1958 de prozabundel *Novellen* verschijnen. Ook bracht de dialectvereniging Veldeke in 1957 het verhaal *Daags veur Krismes* uit. Hoewel ook deze boeken weer een goed onthaal kregen bij de critici, viel de verkoop ervan tegen. Andere manuscripten, die Felix Rutten al klaar had, bleven daardoor in portefeuille.[36]

De teleurstelling daarover werd gecompenseerd door het uitkomen in 1960 van het reisboek *In Assisië* en twee jaar later *Toskane, Druivenland.* In dat laatste boek

Felix leest in de winter van 1962-1963 voor uit ‘In Asissië’.

nam hij de lezer mee op een weken durende reis door het land ‘dat door God op een bijzondere wijze bemind moet zijn’. Hoewel hij alle benodigde informatie wel verschaft, is het geen toeristische gids. Het is veel meer een verslag van wat hij ziet, meemaakt, proeft en hoort en zijn ontmoetingen met tal van mensen. Zo sluit het aan bij de persoonlijk getinte reisreportages die hij vroeger maakte voor kranten en tijdschriften en die misschien wel het beste deel van zijn oeuvre uitmaken.

Als hij het klooster van San Lucchese binnengaat, schrijft hij bijvoorbeeld: ‘Geen mens. Van ergens dieper klinkt gerucht als van arbeiders. Ik hoor hameren, kloppen. Ik wacht en vraag me af of wel iemand komen zal. Niets. Ik ga zitten op de bank vlak-bij. Op tafel, voor me, ligt een aangesneden brood, - bijna toepasselijk onder het fresco dat er de wand siert: de spijziging der uitgehongerden. Naast het brood een behoorlijk keukenmes. Ligt dit gereed voor de armen die hierheen komen om deze tijd? Zo maar voor ieder die honger gevoelt... Ik heb honger en snij een homp af, een stevig brok, en eet.’[37]

Toskane, Druivenland was het laatste boek dat tijdens zijn leven zou verschijnen.

•

Het bijeenbrengen van geld voor diverse uitgaven ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag in 1957 was niet het enige eerbetoon voor Felix Rutten in de laatste decennia van zijn leven. Datzelfde jaar kreeg hij bijvoorbeeld de Zilveren Erepenning van de Eeuwige Stad vanwege zijn vele verdiensten voor Rome. Daarna zorgde het bereiken van telkens weer een nieuw kroonjaar voor een reden om hem nogmaals in het zonnetje te zetten.

De belangrijkste huldiging was die ter gelegenheid van zijn 80ste verjaardag in 1962. Nadat Sittard hem enkele dagen voor zijn verjaardag op 13 juli de gemeentelijke erepenning had toegekend, organiseerde een werkgroep op 26 januari 1963, weliswaar wat verlaat, een feestelijke zitting in de Sittardse stadsschouwburg. De werkgroep bestond uit vertegenwoordigers van het Sittardse gemeentebestuur, de Vereniging van Limburgse Schrijvers, de Culturele Raad Limburg en vrienden. Voorafgaand aan de zitting vond nog een receptie plaats.

Er kwamen die avond honderden mensen naar de schouwburg, waaronder natuurlijk tal van hoogwaardigheidsbeklederS. Zij luisterden onder meer naar een inleiding over het werk van Felix Rutten door Paul Haimon, een rede van de voorzitter van de Vereniging van Limburgse Schrijvers Jef Droogmans over het belang van de auteur voor de beide Limburgen en voordrachten van enkele van zijn dialectgedichten. Voorzitter George Goossens van de Culturele Raad Limburg liet weten dat aan de schrijver de erepenning van zijn organisatie was toegekend. Ook werd bekend gemaakt dat er een door Charles Eyck, ooit nog een vaste bezoeker van het echtpaar Rutten-Koenen in Geulle, gemaakte gedenksteen zou komen in het pand aan de Markt in Sittard dat op de plaats stond van zijn geboortehuis.[38]

De belangrijkste afwezige bij de plechtigheid was de gehuldigde zelf. Hij meldde de Sittardse burgemeester Dassen dat hij te oud was om de reis naar Limburg te maken. Bovendien zouden de emoties hem dan te veel worden, verwachtte hij.[39] Angst had hij echter vooral voor hoe hij Sittard aan zou treffen. ‘Laat me rustig hier

blijven en stel me niet bloot aan grove ontnuchteringen. Ik ben niks benieuwd naar nieuwe straten, wanneer ik de oude schilderachtigheid niet terug kan vinden: en die is verloren gegaan', schreef hij aan zijn petekind Margit van der Grinten.(40)

In een *Bekentenis* getiteld document uitte hij zich al eerder in die zin: 'Ik meen er verstandig aan te doen met niet meer terug te keren, al is het landje mij dan ook precies zo lief gebleven als het mij ooit geweest is. Ik laat mij op de hoogte houden van alles wat er omgaat, en neem in gedachten deel aan alles wat er voorvalt. L. leeft in mijn gedachten en herinneringen; het leeft in mijn hart en in mijn dromen. In mijn gedichten weerspiegelt zich zijn landschap. Zijn dialekt is mij lief gebleven. (...) Ook als ik in L. geen weerklank gevonden heb voor mijn bedoeling om het een literatuur te geven in het eigen dialekt, is L. zelf toch onveranderd mijn grote liefde gebleven. Wanneer dit veronderstellen doet dat er dus ook wel heimwee mee gemoeid zal wezen, zou ik willen antwoorden: ja, maar dan toch niet dan 'n poëtisch heimwee dat geen vervulling nastreeft.'(41)

Ondanks dat de voor hem gereserveerde stoel in de stadsschouwburg nadrukkelijk leeg bleef, richtte Felix Rutten toch het woord tot de aanwezigen. Hij had van te voren een toespraak op de band laten opnemen en die werd tijdens de feestelijke zitting afgedraaid. In de rede bekende hij nogmaals zijn liefde voor Sittard en Limburg. Hij had Sittard in zijn hoofd en in zijn hart, in zijn pen en in zijn gedachten, waar hij ook naar toe werd getrokken in de wijde wereld. Als vrienden of kennissen uit Limburg die hem bezochten, vertelden dat ze naar huis gingen, dan werd hij stil, dan beving het heimwee hem. En daarvan probeerde hij zich te verlossen door zijn 'leidjes' te schrijven.(42)

De lege stoel in de schouwburg inspireerde Godfried Bomans, de schrijvervriend die ook een rede zou houden, tot een voordracht. Enkele dagen later publiceerde hij die in *De Volkskrant.* Nadat hij eerst de eigenaardige gewoonte van de Limburgers had vermeld om elkaar voortdurend te huldigen, waardoor 'een Limburger, die niet in

Godfried Bomans (rechts) was een van de sprekers op de feestelijke bijeenkomst ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van Felix Rutten.

een feestcommissie zit, of bedlegerig of jubilaris is', zoomde hij in op de lege stoel. 'Elk ander Limburgs feestvarken zou als de bliksem met een straaljager over de Alpen heen in Sittard zijn neergestreken, om toch maar niets van de spoeling te missen. Felix echter heeft geen vin bewogen en zit, terwijl wij ons een ongeluk praten, rustig op een caféterrasje naar de maan te kijken. Want weer of geen weer, die man zit buiten en als er geen kelner verschijnt, dan heeft hij zijn eigen flesje wel bij zich. De kans, dat hij daarbij aan de schouwburg in Sittard denkt, acht ik gering. Hij denkt trouwens nooit aan Limburg. Hij heeft bij geruchte vernomen, dat er sinds de veertig jaar, dat hij er het laatst zijn schreden zette, opmerkelijk veel steenkool gevonden is. En dat de gaslantaarns door neonbuizen vervangen zijn. Tevens moeten er auto's rijden, terwijl ook de paardetram naar Geleen schijnt opgeheven. Dit alles is niets voor Felix. Hij heeft Limburg als een argeloze bruid gekend en vreest de ontmoeting met de kloeke zakenvrouw, die eruit te voorschijn kwam. Ziedaar de reden van die lege stoel. Hield hij minder van Limburg, hij had er gezeten. Echter: men kan een gewest ook eren door weg te blijven. Men eert dan zijn verleden.'[43]

•

Na de huldiging werd het stiller rond Felix Rutten. Hij ontving nog wel een Luxemburgs eerbetoon vanwege zijn publicaties in het verleden over het groothertogdom, namelijk de benoeming in 1964 tot Officier in de Groothertogelijke Orde van de Eikenkroon. Verder werkte hij in alle rust aan gedichten en aan zijn herinneringen aan Sittard in de jaren tussen 1880 en 1930, zeg maar de jaren dat hij er meestentijds dichtbij was geweest. Die herinneringen bood hij aan de gemeente Sittard aan ter uitgave, maar het manuscript raakte in de ambtelijke organisatie zoek. Boze brieven van de schrijver, die verzweeg dat hij nog een exemplaar had, veranderden daar niets aan.

Langzaam maar zeker begon de ouderdom hem parten te spelen. Nadat hij in 1966 een hartinfarct had gehad, kwam er in 1967 nog een flinke griep over heen die een oude man van hem maakte. In 1968 kreeg hij last van een oogkwaal. Sinds 1958 was hij al blind aan zijn rechteroog en nu dreigde hetzelfde voor het linkeroog. Druppels hielden de volledige blindheid nog even tegen. Bij al die problemen kwam ook nog eens dat het lopen vanaf dat jaar 1968 steeds moeilijker werd. Hij kon geen vrienden of kennissen meer door de stad gidsen. Wie hem wilde zien, moest hem bezoeken in zijn kamers aan de Via Aurelia. Zijn goede vriend Sef Timmers deed dat en zocht hem als hij in Rome was dagelijks op tussen 17.00 en 22.00 uur. Hij vond dat wel eens bezwaarlijk, maar besefte dat hij de oude man er een groot plezier mee deed. En vervelend waren de gesprekken niet. 'Hij bleef zeer helder van geest en was tot in zijn hoge ouderdom een zeer levendig verteller. Dat maakte gesprekken met hem steeds boeiend en interessant.[44]

Uiteraard had hij moeite met het oud worden. Op de vraag van Godfried Bomans wat je voelt als je ouder wordt, antwoordde hij dat het 'verdomd lastig is'. 'Je wordt eenzaam. Oude vrienden sterven en er komen geen nieuwe bij.' Toen diezelfde Bomans in november 1969 televisie-opnames van Rome kwam maken, bezocht hij Felix Rutten ook. Hij vroeg de 87-jarige plotsklaps of hij bang was voor de dood. 'Dit bleek niet het geval, maar wèl zat hij in over het bruidskransje van zijn moeder,

dat zij bij haar trouwen gedragen had. Hij haalde het uit een la te voorschijn en vroeg mij toen, wat daarmee nu gebeuren zou als hij er niet meer was. Hij raakte toen even zeer bewogen.'[45]

Het einde kwam voor de dichter pas twee jaar later. Nadat hij erg met zijn gezondheid was gaan sukkelen, konden de paters hem niet meer zelf verzorgen. Er volgde opname in een verzorgingstehuis. Daar overleed hij op 22 december 1971, op precies dezelfde dag als de veel jongere Godfried Bomans. Twee dagen later vonden de uitvaartplechtigheid en de begrafenis plaats. De dienst werd geleid door mgr. Van Cauwelaert, de zoon van Felix Ruttens vroegere vriend Frans. Buiten de paters waren er maar weinig aanwezigen. Allen begeleidden hem naar zijn laatste rustplaats: het algemene graf van de Witte Paters op de begraafplaats Campo Verano in Rome.[46] Een van de laatste bezoekers van Felix Rutten in Rome was de journalist Sjef Vink van de Regionale Omroep Zuid. In het gesprek verklaarde hij tot drie keer toe dat hij het liefste in Geulle begraven wilde worden.[47] In dat dorp had hij, zo bleek uit diverse correspondenties met inwoners ervan, ondanks zijn mislukte huwelijk met Marie Koenen, de mooiste jaren van zijn leven doorgebracht. In de briefwisseling met postbode Giel Thijssen klonk niets dan weemoed door over zijn negenjarig verblijf in het dorp. 'Mijn dierbaar Geulle', noemde hij het voortdurend.

In een brief van juli 1937 bekende hij nog vaak aan het dorp te denken. 'Dán zie ik dit hoekje in mijn verbeelding, en dan dát weer.' In de meeste brieven informeerde hij naar vrienden en bekenden en wilde weten wat er was gebeurd. Ook refereerde hij aan genoeglijke momenten uit de jaren die hij in het dorp doorbracht. Na een bezoek in 1933 schreef hij: 'Sedert die dagen denk ik aan Geulle met verlangen en heimwee. Ik weet nu weer eens, dat ik dáár alleen thuis ben, en nergens anders. Wie weet of er niet nog eens een dag zal komen, dat ik daar opnieuw mijn tenten opsla, ergens in een groen weitje, om er stilletjes oud te worden en rustigjes te sterven.'[48]

Bijna was dat laatste er nog van gekomen. Aan het eind van de jaren zestig wilde hij opeens naar Geulle verhuizen. Op zijn kamer hing de DSM-kalender van het

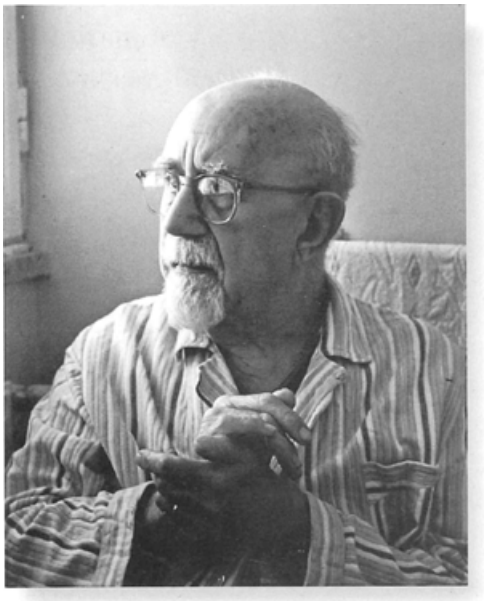

De laatste foto van Felix Rutten.
Gemaakt door Sjef Vink op 13 december 1971.

jaar 1968 met prachtige foto's van het Zuid-Limburgse landschap. De prenten gaven natuurlijk geen realistisch beeld, maar boden hem zicht op een romantisch, idyllisch en op het oog onaangetast Limburg, het Limburg van zijn jeugd en van zijn dromen. Sef Timmers ontried hem het plan ten zeerste, want niet alleen zou de ontgoocheling groot zijn, hij zou ook niet meer terugkunnen naar zijn geliefde plekje bij de Witte Paters.(49)

Net als zijn plan om in Limburg te sterven niet doorging, werd ook zijn wens om in Geulle te worden begraven niet vervuld. De Witte Paters wisten daar niets van, sterker nog: ze vonden na zijn dood in zijn kamer een door hem zelf opgesteld overlijdensbericht, waarin de zinsnede stond: 'Wij begraven hem te Rome, zijn tweede heemland.' Dat gebeurde dus ook. Die teraardebestelling maakte tegemoet komen aan zijn verlangen vervolgens erg moeilijk.(50)

De gemeente Geulle haakte onder aanvoering van burgemeester Van de Ven in eerste instantie gretig in op de berichten over zijn wens. In de vergadering van 17 februari 1972 stelde de gemeenteraad een krediet van drieduizend gulden ter beschikking voor de overbrenging van het stoffelijk overschot vanuit Rome naar Geulle. Daar waren dus de kosten voor de herbegrafenis en een grafsteen niet bij, zo realiseerde een zuinig raadslid zich. Gelukkig voor hem hoefde het krediet niet te worden gebruikt, want de Italiaanse wet verbood indertijd om iemand binnen de eerste twintig jaar na de teraardebestelling weer op te graven. Felix Rutten rust daarom nog altijd op Campo Verano.(51)

•

Het bleef na zijn begrafenis meer dan tien jaar stil rond Felix Rutten. In 1982 werd de herdenking van het feit dat hij honderd jaar eerder was geboren aanleiding voor plechtigheden in Sittard, Valkenburg en Geulle. In die laatstgenoemde plaats werd op 24 oktober een bronzen profielportret van hem geplaatst bij het viaduct in de Poortweg aan de voet van de Schieversberg. De tekst daarop luidde: 'Ik bleef in alle verten van u zingen'. Dat jaar 1982 verscheen bovendien de door Lou Spronck samengestelde bloemlezing uit zijn dialectwerk, getiteld *Doe bleefs in mich.* Ook bracht het Letterkundig Centrum Limburg een boekje over zijn leven en werk uit, geschreven door Paul Haimon en Peter Nissen.

Daarna kwam opnieuw de stilte, tot in 1992 de gedichtenbundel *Romeinse Sonnetten* van hem werd uitgegeven, een jaar later gevolgd door de dialectbundel *Luuj en laeve oet Awd Zitterd.* Op zaterdag 11 juni 1997 kreeg een afgietsel van een door de Zwitserse beeldhouwer Eduard Eberlé gemaakt borstbeeld van de schrijver een plaats aan de Felix Ruttenlaan te Sittard. Daarop stond de tekst: 'Zitterd haw ich in miene kop en in mien hart. Ich haw ut in mien pen en mien gedachte'.

Begin 2002 vond medewerker Peter Schulpen van het gemeente-archief Sittard-Geleen - toevalligerwijs de schoonzoon van Rutten-kenner Lou Spronck - het zoekgeraakte manuscript van Ruttens herinneringen terug. Het was de opmaat tot hernieuwde belangstelling voor de schrijver. Die resulteerde in *Groene Vrede, de droomwereld van Felix Rutten*, een expositie over zijn leven en werk, gezet tegen de achtergrond van het Sittard en Limburg van de eerste helft van de twintigste eeuw. De tentoonstelling

vond begin 2003 plaats in Museum Het Domein te Sittard. Datzelfde jaar verscheen eindelijk ook *Terugblik*, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Peter Schulpen en Lou Spronck.

De herdenkingen, feestelijkheden en uitgaven haalden Felix Rutten steeds voor even uit de vergetelheid. Ze konden echter niet verbloemen dat zijn schrijverschap - zeker in landelijk perspectief gezien - maar weinig voor stelde. Na de aanval van Bertels in *Roeping* in 1924 en zijn vertrek uit Geulle in 1928 was het feitelijk met hem gedaan.

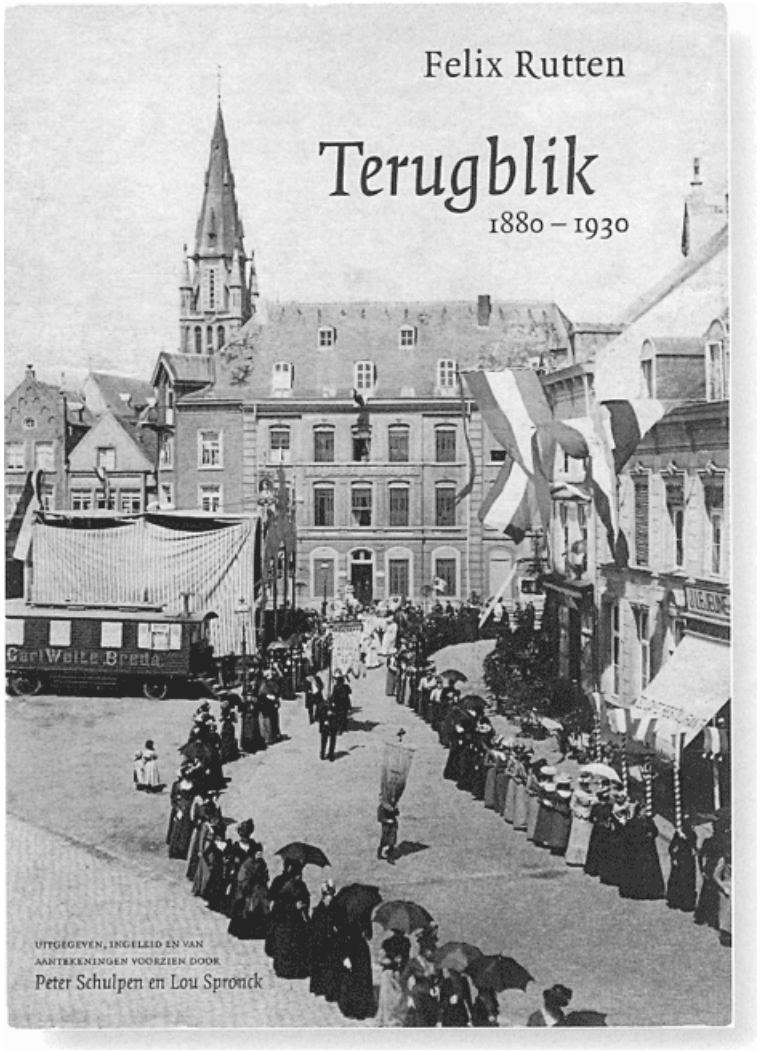

In zijn herinneringen wijdde Felix Rutten geen woord aan Marie Koenen.

Eindnoten:

(1) Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 17 april 1928 en 30 januari 1929.
(2) Terugblik, blz. 211.

(3) Narcis, blz. 6; Felix Rutten Limburgist, blz. 2. In het laatstgenoemde document meldt hij dat hij Geulle in het voorjaar van 1929 verliet. Dat klopt echter niet, getuige een van 29 september 1928 daterend briefje van Sophie Dreyer, waarin ze het heeft over een bezoek niet lang daarvoor.
(4) Brief van Sophie Dreyer aan Felix Rutten, d.d. 29 september 1928.
(5) Ibidem, d.d. 8 december 1929.
(6) Brieven van Sophie Dreyer aan Felix Rutten, d.d. 20 juni 1931 en 6 december 1932.
(7) Brief van Sophie Dreyer aan Felix Rutten, d.d. 24 april 1937.
(8) Knipsels van beide stukken zijn te vinden in FRA, inv. nr. 695.
(9) Knipsels zijn aanwezig in FRA, inv. nrs. 696, 697 en 698. Zijn bijdragen over de Elzas in *Het Vaderland* vermeldt hij zelf in het document Memorandum, dat hij na de oorlog naar de Nederlandse regering stuurde om zich vrij te pleiten van de beschuldiging van collaboratie met de vijand.
(10) Felix Rutten, Jean, Joseph, Hubert, blz. 4-6.
(11) Narcis, blz. 7.
(12) Brief van Felix Rutten aan Giel Thijssen, d.d. 9 december 1936. Rutten stuurde diverse brieven aan zijn vroegere vriend, de postbode Giel Thijssen uit Geulle. Ze zijn te vinden in FRA, inv. nr. 110.
(13) Spronck - Felix Rutten, blz. 246.
(14) Felix Rutten - *Confiteor.* (Den Bosch, 1938) Blz. 32.
(15) Felix Rutten - *De tocht naar Morgenland.* (Eindhoven, 1938) Blz. 5-9.
(16) Brief van Felix Rutten aan Giel Thijssen, d.d. 4 juli 1937.
(17) Brieven van Felix Rutten aan Giel Thijssen, d.d. december 1939 en 4 december 1940. Briefkaart van Felix Rutten aan Marie Koenen, d.d. 20 december 1939. De kaart bevindt zich in MKA, inv. nr. 1049.
(18) Felix Rutten - *Memorandum.* Het verweerschrift bevindt zich in FRA, inv. nr. 112; Spronck, blz. 248.
(19) Karlijn van der Graaf - *Felix Rutten en het fascisme.* (Maastricht, 2004) Blz. 57 en 58.
(20) Brief van Felix Rutten aan Giel Thijssen, d.d. 25 oktober 1948.
(21) Prof. dr. J.J.M. Timmers - *Felix Rutten in Rome.* In: *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold.* (Sittard, 1980) Blz. 29-34.
(22) Rede van prof. dr. J.J.M. Timmers uitgesproken bij de viering van Felix Ruttens honderdste geboortedag in 1982, uitgesproken op 22 oktober 1982 in de Sittardse muziekschool.
(23) N.N. - *Bij de schrijver Felix Rutten, Romeinse Limburger of Limburgse Romein.* In: Maasen Roerbode, 23 december 1954.
(24) Prof. dr. J.J.M. Timmers - *Felix Rutten in Rome*; N.N. - *Felix Rutten, een 'Romein' zingend over Sittard.* In: *De Tijd*, 25 mei 1957.
(25) Paul Haimon - *De sterke aanwezigheid van de afwezige Felix Rutten.* In: *Limburgs Dagblad*, 21 februari 1972.
(26) Godfried Bomans - *Wandelingen door Rome.* In: *Elseviers Weekblad*, 31 oktober 1953.
(27) Spronck - Felix Rutten, blz. 249.
(28) Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 17 augustus 1921, 16 juli 1924, 5 augustus 1925 en een onbekende dag in augustus 1926.
(29) Spronck - Felix Rutten, blz. 246, 249-252, 255-256; Terugblik, blz. 174; Brieven van Felix Rutten aan Giel Thijssen, FRA, inv. nr. 110; Aantekeningen van H. van Bommel, VBA, inv. nr. 71.
(30) Felix Rutten - *Iwan.* (Haarlem, 1955)
(31) R. Jans - *Felix Rutten en zijn Iwan.* In: *De Bronk*, 3e jrg. nr. 3 september 1955. Blz. 84-87.
(32) Loe Maas- *Nieuw boek van Felix Rutten.* In: *Gazet van Limburg*, 5 maart 1955.
(33) Paul Haimon - *Iwan. Nieuwe roman van Felix Rutten.* In: *Limburgs Dagblad*, onbekende datum in 1955. Een knipsel is aanwezig in FRA, inv. nr. 743.
(34) Rede van prof. dr. J.J.M. Timmers; Loe Maas - *Liedjes van Felix Rutten.* In: *De Nieuwe Limburger,* onbekende datum. Een knipsel is aanwezig in FRA, inv. nr. 416; N.N. - *Felix Rutten, een 'Romein' zingend over Sittard.* In: *De Tijd* 25 mei 1957; N.N. - *Alaaf Zitterd, leidjes in oos plat.* In: onbekende krant van onbekende datum. Een knipsel is aanwezig in FRA, inv. nr. 12; Paul Haimon - *De sterke aanwezigheid van de afwezige Felix Rutten.* In: *Limburgs Dagblad*, 21 februari 1972.
(35) Loe Maas - *Liedjes van Felix Rutten.* In: *De Nieuwe Limburger*, onbekende datum. Een knipsel is aanwezig in FRA, inv. nr. 416; Paul Haimon - *'Alaaf Zitterd', poëzie voor iedere Limburger.* In: *Limburgs Dagblad* van onbekende datum. Een knipsel is aanwezig in FRA, inv. nr. 12.

(36) Spronck - Felix Rutten, blz. 261.
(37) Felix Rutten - *Toskane, Druivenland.* (Maastricht, 1962)
(38) N.N. - *Felix Rutten op feestelijke avondzitting in Sittard gehuldigd.* In: *De Nieuwe Limburger*, 26 januari 1963.
(39) Spronck - Felix Rutten, blz. 252.
(40) Felix Rutten - *Doe bleefs in mich. Bloemlezing uit zijn dialektwerk, samengesteld en ingeleid door Lou Spronck.* (Maasbree, 1982). Blz. 11-12.
(41) Felix Rutten - *Bekentenis.* Het document is aanwezig in FRA, inv. nr. 658.
(42) Spronck - Felix Rutten, blz. 252.
(43) Godfried Bomans - *De lege stoel.* In: *De Volkskrant*, 29 januari 1963.
(44) Rede van prof. dr. J.J.M. Timmers; Spronck - Felix Rutten, blz. 253 en 254; Terugblik, blz. 9-20.
(45) N.N. - *'Oud worden, wat dat is? Het is verdomd lastig.'* In: *Limburgs Dagblad*, 13 juli 1967; Godfried Bomans - *Van dichtbij gezien.* (Leiden, 1970) Blz. 13.
(46) Spronck - Felix Rutten, blz. 255; Van der Graaf, blz. 18 en 19; Brief van pater H. van Hoften aan M. Rutten, een Belgisch familielid van Felix, d.d. 23 januari 1972.
(47) Van der Graaf, blz. 18 en 19.
(48) Brieven van Felix Rutten aan Giel Thijssen. FRA, inv. nr. 110.
(49) Rede van prof. dr. J.J.M. Timmers; Spronck - Felix Rutten, blz. 254.
(50) Brief van pater H. van Hoften aan M. Rutten.
(51) Notulen van de vergadering van de Geulse gemeenteraad op 17 februari 1972. De notu lenboeken worden bewaard in het archief van de gemeente Meerssen, de rechtsopvolger van de gemeente Geulle; Van der Graaf, blz. 18 en 19.

De schrijfster achter haar werktafel in Huize Vroenhof.
Foto: Fotopersbureau C. Ferguson

VII De abdis

Marie Koenen had meer dan veertig jaar in Limburg gewoond toen ze Geulle eind 1927 verliet en het zou meer dan twintig jaar duren voordat ze definitief naar de provincie terugkeerde. De eerste maanden na haar vertrek verbleef ze bij haar jongere broer Lambert in Amsterdam, waar ze de zorg voor dochter Addy op zich nam. Toen die naar een internaat in Echt ging, had ze weer tijd voor zichzelf. In de loop van 1928 betrok ze een flat aan de Sophialaan in Amsterdam.

Het kostte haar echter veel moeite om haar leven weer op te pakken na de gebeurtenissen in Geulle en de nasleep ervan. In een brief aan vriendin Wim Brom van 30 januari 1929 ging ze uitvoerig in op de nieuwe levenssituatie. ‘Je vraagt me naar m'n leven hier. Ja, in de perioden dat ik voluit me zelf kan zijn - dus heel alleen ben (het klinkt niet erg gezellig maar “de eenzaamheid” is me in alle opzichten noodzakelijk) dan gaat het me hier naar den zin. Dan zit ik, zooals nu, op m'n schrijfzetel, of lees, of doe naspeuringen, of ben hoe dan ook bezig met “de letteren”... en dan is 't goed. Ter verpozing ga ik eens op stap met een dikken wandelstok als eenig gezelschap, of verdwijn in een of andere bibliotheek - of 's avonds naar een cursus of toneel of muziek.’

Vaak ging het haar echter niet ‘naar den zin’, dan werd er inbreuk gemaakt op haar rust. Vooral huishoudelijke besognes zorgden daarvoor. Met het huishouden had ze het helemaal gehad. ‘Ik kan huishouden niet meer verdragen - het is een obsessie voor me’, schreef ze. Hoewel ze meer dan vijfentwintig jaar een huishouden had geleid, eerst vanwege haar moeders ziekte en dood in Maastricht en vervolgens in Geulle, moest ze er niets meer van hebben. ‘Na al het vergeefsche in Geulle is 't me nu haast onmogelijk geworden.’ Ze zinspeelde zelfs op intreden in het klooster om zo voorgoed aan het huishoudelijk werk te ontsnappen.

Rust had ze ook niet vanwege het drukke stadsverkeer in Amsterdam. Ze kon maar niet wennen aan het voortdurende geroezemoes en verlangde naar de stilte. Met haar werk liep het daarom ook nog lang niet zo als vroeger. ‘Het eigenlijke is er nog niet’, liet ze Wim weten. ‘En of 't nog ooit komt? De spontane kracht er toe gaat zoo verloren.’ Ze kwam dan ook tot de slotsom dat ‘m'n leven nog niet heelemaal in evenwicht is geschommeld - en dat ik den laatsten tijd veel te veel heb doorgemaakt, dat dieper op je inwerkt als je zelf eigenlijk vermoedt terwijl je 't zoo dapper mogelijk doorworstelt.’[(1)]

Marie Koenen was een rusteloze ziel geworden en dat uitte zich in de jaren die volgden in een voortdurend op drift zijn, nergens echt kunnen aarden. Ze werd welhaast net zo'n zwerver als haar voormalige echtgenoot Felix Rutten. Eind september 1929 vertrok ze voor langere tijd uit Amsterdam en reisde ze met neef Jan Bogaerts en diens echtgenote Sophie naar het Noord-Italiaanse Merano. Daar bleef ze tot voorjaar 1930 om vervolgens naar Amsterdam terug te keren. Van 1931 tot 1933 woonde ze in het Willebrorduspension te Wassenaar, dichtbij haar neef. Deze zorgde ervoor dat ze weer een wat fleuriger kijk op het leven kreeg, onder meer door net als vroeger veel met haar te gaan wandelen.

De onrust bleef echter, want in de jaren die volgden, verbleef ze achtereenvolgens voor kortere of langere tijd in Mondorf (Luxemburg, 1934 en 1935), Brugge (1934-1935), Epe (1935-1938), Lugano (1938), Brugge (1938-1939) en Meerssen (1939), Tussendoor maakte ze nog tal van binnen- en buitenlandse reizen, zoals in 1933 naar Bretagne en in 1934 naar de Provence. Vooral in Brugge voelde ze zich heel erg thuis, omdat ze er de sfeer terugvond van het Maastricht uit haar kinderjaren.

In Mondorf zat ze niet alleen voor haar plezier. Ze deed er twee keer een kuur voor haar psychisch welbevinden. De spanning verdween echter telkens maar kort, geestelijk bleef ze gauw uit haar evenwicht te brengen. Alleen voor haar verblijf in Huize Vijvervreugd te Epe liet ze haar meubels uit de opslag halen, de rest van de tijd leefde ze uit haar koffers. Aan haar zwervend bestaan kwam pas in september 1939 een eind, toen ze zich vestigde in Casa Nova, een door zusters geleid pension op de Heilig Landstichting bij Nijmegen.[2]

•

Voor het geestelijk welbevinden van Marie Koenen was het ook van belang dat haar voormalige echtgenoot Felix Rutten zo ver mogelijk bij haar uit de buurt bleef. In de maanden die ze eind 1934 en begin 1935 in Brugge doorbracht, had ze angst dat hij toevalligerwijs ook eens die stad zou aandoen. Daarom verzocht ze het echtpaar Brom, met wie hij contact onderhield, hem niet te vertellen dat zij in Brugge verbleef. ‘Hij moest eens heimwee krijgen naar de stad, waar hij ook woonde.’[3]

Felix stuurde haar geregeld kaarten en brieven, waarmee hij haar op de hoogte hield van zijn reizen en zijn wederwaardigheden. Ze was er op een andere manier blij mee dan hij waarschijnlijk dacht. Toen hij haar begin 1935 vanuit Wenen liet weten naar Hongarije terug te gaan en dat jaar niet naar Nederland te zullen komen, toonde ze zich daar in een brief aan vriendin Wim Brom uitermate tevreden

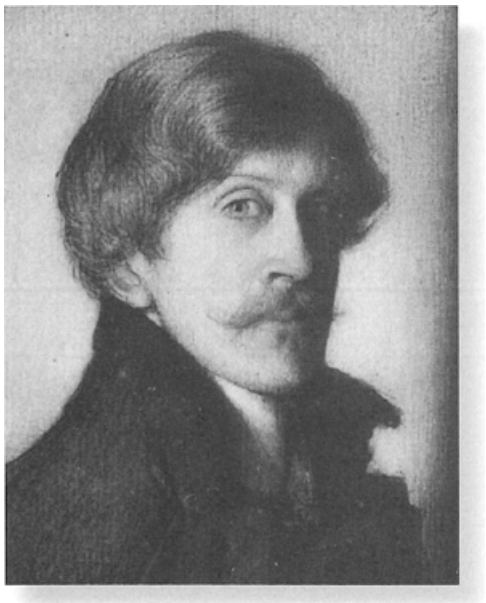

Zelfportret van Jan Bogaerts.

Marie Koenen met haar hond Sander in 1930.

over, want zo wist ze dat ze er geen kans bestond hem tegen het lijf te lopen.[4] Tijdens haar verblijf in de zomer van 1938 in Lugano was ze een tikkeltje ongerust. Hij had haar namelijk geschreven naar Nederland te gaan om familie en vrienden te bezoeken. De mogelijkheid bestond dat hij op het idee kwam om via Lugano naar het vaderland te reizen. Gelukkig voor haar deed hij dat niet. Vervolgens was ze blij in het buitenland te verblijven, terwijl hij in Nederland zat. ‘4 maanden was hij in 't land. Daarom alleen reeds zegen 'k mijn buitenlandsche verblijf’, schreef ze eind november 1938 vanuit Brugge aan Wim. In 1940 meldde ze haar vriendin iemand in Nijmegen te hebben ontmoet die zeker wist dat Felix ondanks de oorlog nog in Rome zat. ‘Voor mij een geruststelling.’[5]

Hoewel ze hem het liefste nooit meer zou zien, zette ze zich vreemd genoeg wel nog voor hem in. Zo deed ze pogingen gedichten van hem onder te brengen bij diverse uitgevers. Weliswaar op zijn verzoek, maar toch. In het najaar van 1935 stuurde hij haar een pak verzen vanuit de Karpaten, met de vraag of zij ze eens wilde beoordelen. Het waren er meer dan honderd en er zaten naar haar mening bijzonder mooie bij. Eind 1936 kreeg ze een bundel geestelijke poëzie door hem toegestuurd. Er stonden volgens haar prachtige dingen in en daarom wilde ze Gerard Brom er graag eens naar laten kijken. Ook hij bleek enthousiast en was daardoor bereid te bemiddelen bij een uitgever. Zelf maakte ze op zijn voorstel een selectie uit de gedichten en liet die in viervoud overtikken. Onder meer voor Felix, zodat hij zijn goedkeuring aan de selectie kon geven. Haar inspanningen leidden er echter niet toe dat de bundel werd uitgegeven. Begin 1938 besloot ze daarom het er verder maar bij te laten zitten.[6] Wel lukte het haar om zijn jeugdboek *De tocht naar Morgenland* in 1938 ondergebracht te krijgen bij het Poirtersfonds in Eindhoven. Daar had ze twee jaar eerder zelf voor haar bundel *Twaalf vertellingen* een plaatsje weten te krijgen. Uiteraard was hij zeer verguld met het resultaat van haar inspanningen.[7] In de jaren die volgden, werd het aantal kaarten en brieven dat hij haar stuurde minder. Of zij door de jaren heen veelvuldig antwoord gaf, viel helaas niet te achterhalen.

•

Jan Bogaerts *Marie Koenen (1932)*

Een door Jan Bogaerts in 1932 vervaardigde tekening van Marie Koenen.

Het onrustige bestaan in de jaren na haar vertrek uit Geulle had grote invloed op haar werk. Hoewel ze tot 1940 liefst zestien boeken publiceerde, was de periode tussen 1928 en 1940 niet de beste van de schrijfster Marie Koenen. Van die zestien kwamen in de eerste twee jaar al zes boeken uit. In 1928 verschenen *Wat Was en Werd* (twee delen met verhalen uit Limburgs Legende en Historie), *Het Wonderenboek* (eveneens verhalen) en *St. Bonifacius: een herder van volken* (een heiligenleven) en in 1929 *Stormenland* (roman), De *herdersknaap van Bethlehem* (novelle) en *Het leven van Jeanne d'Arc* (heiligenleven).

Het merendeel van deze werken was al geschreven tijdens de jaren in Geulle. Ze lagen nog op de plank en vonden successievelijk een uitgever. Opmerkelijk genoeg werd *Het Wonderenboek* door de aan het tijdschrift De Gemeenschap verbonden uitgeverij op de markt gebracht. Een uitgeverij dus van de jongeren die zich afzetten tegen de katholieke literatuur uit de jaren 1900-1920, waarvan Marie Koenen een van de belangrijkste vertegenwoordigers was. Blijkbaar hadden ze minder moeite met haar dan met haar voormalige echtgenoot Felix Rutten.

De ontvangst van haar nieuwe boeken was niet meer zo juichend als bij *De Moeder* en *De Wilde Jager*, maar bleef steeds zeer welwillend. In de krant Het Centrum ging een zich achter de initialen K.G. verschuilende recensent in op de vraag hoe het toch kwam dat de schrijfster zich ook in de belangstelling van de jongeren mocht verheugen, terwijl er toch eigenlijk niets wezenlijks aan haar werk was veranderd sinds 1900. Ze had zich niet vernieuwd, stelde hij vast, er viel bij haar geen mentale of stilistische ommekeer te bespeuren. Het feit dat *Het Wonderenboek* in 1928 een boek van betekenis was, kwam volgens hem door de persoonlijkheid, de mens die er uit sprak. ‘De toon van heel dit boek is zoo warm, zoo innig en diep religieus dat de vorm, die goed is, hoewel niet immer “up-to-date”, een uitwendigheid schijnt. Het zijn de algemeene, hier religieus-menschelijke waarden van dit boek die het zoo belangrijk maken.’[8]

Welwillend, maar niet meer dan dat, waren ook de besprekingen van *Stormenland*, haar grote historische roman over de komst van Willibrordus en zijn mannen naar Nederland om het geloof te verkondigen. Ellen Russe van de krant *De Residentiebode* uit Den Haag klaagde over het ontbreken van psychologische spanning en een fletse uitbeelding van de hoofdpersoon, maar noemde de roman toch ‘eens te meer prachtig werk’.[9]

De vriendelijke besprekingen van haar werk konden Marie Koenen echter niet aanzetten tot het schrijven van grote nieuwe boeken. Haar rusteloosheid hield haar enige jaren in de greep. Ze kwam niet verder dan het in opdracht schrijven van verhalen voor kranten en tijdschriften. De boekjes die verschenen, zoals *Xerion, de steen der wijzen* in 1931 en *Quam Mittam* in 1932 stelden niet zo veel voor. In het laatstgenoemde bundelde ze voor het Geert Grote Genootschap verhalen over Petrus Canisius. Ook daarvan had ze er al een aantal in Geulle geschreven. Anton van Duinkerken kraakte het in *De Tijd* omdat hij haar dialogen (toch al niet haar sterkste kant) onwezenlijk vond. Bovendien was hij van mening dat ze haar hoofdpersonen teveel in een droomsfeer hulde in plaats van ze te laten zien in hun historische werkelijkheid. Samenvattend kwam hij tot de conclusie dat het een zeer zwak werkje was.[10]

Pas halverwege 1931 hervond de schrijfster Marie Koenen zich, mede onder invloed van haar verblijf in Wassenaar in de buurt van haar geliefde neef Jan Bogaerts. Tijdens een reis door de Vogezen ontstond het idee voor een nieuwe Limburgse roman, getiteld *Het Nieuwe Begin.* De eerste aanzet daartoe schreef ze op Mont Ste Odile, de hoogste berg van het gebied. Ze merkte dat ze juist in het buitenland Limburg, waar haar gedachten toch al vaak naar toegingen, het duidelijkst voor ogen zag.[11]

Met *Het Nieuwe Begin* borduurde ze voort op wat ze met *Het Hofke* en *De Moeder* al had neergezet. Opnieuw is het thema het brengen van een offer. En net als in *Het Hofke* draait het om het redden van een Limburgs familiegoed. Dit keer zijn er drie hoofdpersonen: Gina Vallaer, Wiete Vallaer en (wat op de achtergrond) Neele Rox. Gina is de dochter van Louis Vallaer, bijgenaamd Heer Louis. Deze heeft de Everhof, zijn voorvaderlijk bezit, behoorlijk laten versloffen en is aan de drank geraakt nadat zijn vrouw in het kraambed is gestorven. Gina wordt net als haar achterneef Wiete (die wees is) opgevoed door Neele Rox.

Deze Neele is voordat Heer Louis trouwde verliefd op hem geweest. Als hij voor een ander kiest, overwint ze zichzelf en blijft op Everhof om te werken. Dat heeft ze zijn moeder immers beloofd. Na de dood van Heer Louis' vrouw neemt ze de zorg voor de beide kinderen op zich. Ook dit weer, omdat ze het de stervende plechtig heeft toegezegd. Ze is echter zo verbitterd, dat ze een toenaderingspoging van Heer Louis afwijst. Voor hem een reden om de fles maar weer eens aan te spreken en zich niet op de hoeve te laten zien.

Uiteindelijk zit de herenboer diep in de schulden. Hij denkt dat het probleem zich oplost als Gina en Wiete met elkaar trouwen. Daardoor wordt het erfgoed van Wiete (Wazertoren en het erbij horende land) bij Everhof gevoegd en zijn de schulden verdwenen. Zo gemakkelijk gaat dat echter niet. Zeker niet als Gina verliefd wordt op de zoon van de pachters van Wazertoren en Wiete aangeeft het liefst het klooster in te gaan. Er komt toch een oplossing doordat Gina haar erfdeel aanspreekt om haar vader van de financiële afgrond te redden. Dat het haar de liefde van de enkel op geld beluste pachterszoon kost, maakt haar niets uit. Want er is altijd Wiete nog.[12]

•

Marie (tweede van rechts) met nicht Addy en twee onbekenden in 1934 te Vianden (Luxemburg).

Heerbroer Jan, pastoor te Aarle-Rixtel, bij wie ze vaak de vakantie doorbracht.

Een belangrijke rol in de roman speelt ook een boek, namelijk *De Navolging van Christus* door de vijftiende eeuwse monnik Thomas à Kempis. Het is een verhandeling over hoe je het beste kunt leven om net als Jezus te zijn. *De Navolging van Christus* was al sinds haar jeugd een van de favoriete boeken van Marie Koenen. Ze had tijdens haar werkzame leven veel aan een zinsnede daaruit: 'Doe wat er in u is, en God zal uw goeden wil ondersteunen'. Het zal niet verbazen dat Thomas van Kempen zijn lezers het belang van het brengen van offers voorhoudt.(13)

In *Het Nieuwe Begin* krijgt Wiete *De Navolging van Christus* van de plaatselijke pastoor als deze merkt dat hij over zijn toekomst weifelt. 'Een wonder werd het voor Wiete, dit boek dat hem geen boek scheen, maar een stem, de stem van Jezus zelf. Die voortaan tot hem sprak, en het duidelijkst als hij weer bijna ging verdolen in z'n droefgeestigheid.' Als de jongen op een dag zijn slaapkamer binnenkomt, staat daar Neele in het boek te lezen. Ze zegt dat ze het heel mooi vindt en legt het open neer. Open midden in het 59ste hoofdstuk, waar staat: 'Ook wanneer Gij mij aan allerlei bekoringen en wederwaardigheden blootstelt, beschikt Gij dat alles tot mijn welzijn. Gij, die gewoon zijt op duizenderlei wijzen Uw geliefden te beproeven. In die beproeving moet Gij niet minder bemind en geprezen worden, dan indien Gij mij met hemelsche vertroosting hadt vervuld...'

Wiete schenkt zijn exemplaar van *De Navolging* aan Neele, maar krijgt enkele weken later een nieuw van haar. Als hij het openslaat, leest hij de zin: 'God alleen kent de tijd en de wijze'. De woorden raken hem, hij ziet er een vingerwijzing in. 'Rustig en gelaten zou hij opnieuw kunnen wachten, door de kracht van die woorden, al moest het nog jaren zijn...' Het boek blijft in het verdere verloop van de roman belangrijk voor hem en is zelfs richtinggevend voor de afloop. De strekking van het boek wordt nog eens benadrukt door de oude lijfspreuk van de Vallaers: Leef Vroom. Wil. Werk. Waak. Boven de ingang van Everhof zijn de letters L.V.W.W.W. in steen uitgehakt.(14)

Richtinggevend is *De Navolging van Christus* eveneens voor Marie Koenen. De sleutel tot haar werk is te vinden in dat boek, zo maakt *Het Nieuwe Begin* maar al te duidelijk. Maar ook in haar persoonlijke, zo onrustige leven van die jaren dertig heeft ze er waarschijnlijk veel troost uit geput. Het boek, of beter gezegd de stem van Jezus, moet ook tot haar hebben gesproken als ze weer eens 'verdoolde in droefgeestigheid'.

Verleidelijk is het verder om de titel *Het Nieuwe Begin* en enkele passages uit de roman in verband te brengen met haar leven en werk. Voor haar loopbaan als schrijfster was het boek inderdaad een nieuwe start na enkele jaren waarin ze maar moeizaam vooruit kwam. En ze kon het schrijven omdat ze zich in Wassenaar eindelijk had herpakt na de Geulse jaren en de nasleep ervan te hebben verwerkt.

De bedoelde passages gaan over pachterszoon Michel, die Gina laat zitten als blijkt dat ze haar erfdeel heeft gebruikt om vaders schulden af te lossen. Neele zegt haar dan dat het bij hen beiden van weerskanten niet om het echte ging. 'Bij hem geldzucht, en bij jou zomaar iets van buitenaf...' Net als bij Felix Rutten en Marie Koenen? Gina antwoordt: 'Er komt voor mij niets meer dan het werk, Neele, - juist als dat bij jou is geweest en gebleven... Maar ik neem het niet zoo zwaar op als jij. Dat zul je gewaarworden. Treuren? Ik? Nooit van m'n leven...'(15)

Hoewel *Het Nieuwe Begin* misschien wel van dezelfde kwaliteit was als *De Moeder*

kreeg de roman niet dezelfde lovende reacties en zeker niet een vergelijkbare aandacht. De schrijfster was een beetje buiten beeld geraakt en bovendien werden in de jaren dertig door de jonge garde katholieke auteurs en recensenten andere eisen gesteld aan boeken. Omdat Marie Koenen niet mee veranderd was, voldeed zij daar niet aan. Toch waren de boekbesprekers ook nu weer zeer welwillend. Zelfs de protestant P.J. Risseeuw toonde zich in *De Rotterdammer* mild over dit toch door en door katholiek boek. Hij had genoten van de prachtige natuurbeschrijvingen en de mensenkennis van de schrijfster, stelde hij. Haar werk bleef naar zijn mening 'tot het beste behooren wat onze Nederlandsche romankunst oplevert'. Mathias Kemp was in het *Limburgsch Dagblad* kritischer. Hoewel hij vond dat de romans die in Limburg speelden haar beste boeken waren, kraakte hij toch enkele harde noten over *Het Nieuwe Begin.* Hij kon niet meeleven met de mensen in de roman, omdat de hoofdpersonen te veel in nevelen waren gehuld. Bovendien vond hij de uitwerking van sommige figuren te karikaturaal en de karakterontwikkeling van Gina ongeloofwaardig.[16]

De wat terughoudende reacties op haar nieuwste boek brachten Marie Koenen aan het twijfelen over de zin van haar schrijverschap. Toen het in de jaren erna bovendien steeds moeilijker werd om tijdschriften of uitgevers te vinden voor haar werk, verloor ze de moed. Begin 1937 schreef ze aan Wim Brom: 'Zoo zonder bepaalde bestemming er voor, verliest het z'n spanning. Misschien ook is 't genoeg geweest.' Een paar maanden later klonk het nog treuriger: ''k Voel zoo dat m'n tijd voorbij is, en dit is niet erg inspireerend.'[17]

Helemaal terecht was die triestheid niet, want in 1936 verscheen nog de verhalenbundel *Twaalf vertellingen* en een jaar later de bundel *Egmondverhalen.* Bovendien mocht ze

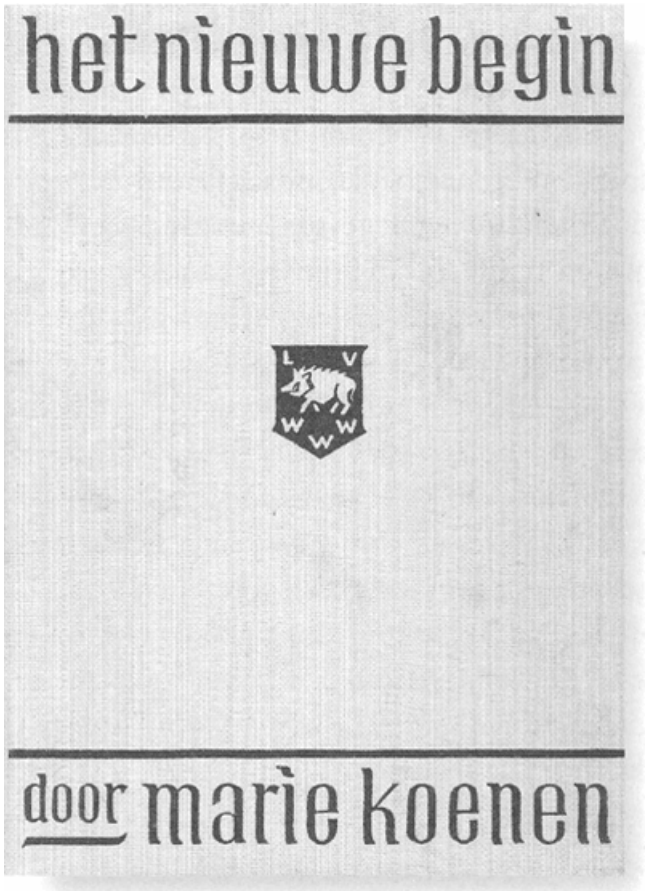

De roman ‘Het Nieuwe Begin’ was voor Marie Koenen inderdaad een nieuwe start.

in 1938 een van de drie novellen leveren voor het jaarlijkse Boekenweekgeschenk, wat ook toen al een grote eer was. Haar novelle *Het Friesche Goud* stond tussen *Huis te huur* van F. Bordewijk en *De Koningsweg* van Marianne Philips, toch geen verkeerd gezelschap.

Ondanks de twijfel ging Marie Koenen gewoon door met schrijven. Zelfs een schrijfduim - een reuma-aandoening - die ze in 1936 opliep en die ze in Luxemburg liet behandelen, weerhield er haar niet van. In juli 1937 begon ze aan een nieuwe Limburgse roman. Het was het voorwerk voor wat later het dubbelboek *De Korrel in de Voor* en *Wassend Graan* zou worden.[18]

•

De keuze in 1939 voor pension Casa Nova op de Heilig Landstichting te Nijmegen als nieuw verblijf werd Marie Koenen ingegeven door de oorlogsdreiging in Europa. In verband daarmee had ze in 1938 Lugano verlaten en vertrok ze halverwege 1939 uit Brugge. Door op 26 september met meubels en al in Casa Nova neer te strijken, zat ze bovendien dicht bij haar familie in Den Bosch en haar vrienden Gerard en Wim Brom in Nijmegen.[19]

Casa Nova was het voormalige pelgrimshuis van de Heilig Landstichting. Deze was in 1911 opgezet, met als doel daar een aantal heilige plaatsen uit Palestina na te bouwen. Bezoekers van het namaak Heilige Land konden door het zien van de gebouwen hun geloof intenser beleven, luidde de achterliggende filosofie. De plannen werden niet helemaal uitgevoerd, wel verrezen een koepelkerk en een pelgrimshuis op het terrein. Bovendien ontstond er een devotiepark. Al met al een mooie plek voor de zo door haar geloof geleide schrijfster, zeker ook omdat het er heerlijk groen en rustig was.

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog maakte het verblijf op Casa Nova minder aangenaam dan verwacht. Marie Koenen was bovendien geregeld ziek. Begin 1941 sukkelde ze met een langdurige verkoudheid en worstelde met overspannenheid. Ze mocht van de dokter niet langer dan een half uur bezoek ontvangen. In de koude winter van 1941-1942 zat ze als gevolg van de sneeuwval lange tijd vast in huis. Maar het ergst waren natuurlijk de oorlogshandelingen eind 1944, toen de Heilig Landstichting tussen de twee strijdende partijen kwam te liggen. Toen de gevechten voorbij waren, kregen vluchtelingen in Casa Nova onderdak en moest zij tijdelijk in het nabijgelegen Nazareth wonen bij de kunstenaar Piet Gerrits en zijn gezin. Daar beviel het haar niet al te best, zeker nadat er in december 1944 militairen werden ingekwartierd. Begin 1945 vertrok ze daarom naar de pastorie van haar broer Jan in Aarle-Rixtel. Pas in september van dat jaar kon ze terug naar haar eigen kamers op Casa Nova en kreeg ze de voor haar zo broodnodige rust.[20]

Ondanks de roerige tijden die ze meemaakte in Nijmegen kwamen er twee heel belangrijke boeken tot stand en werkte ze er aan het selecteren en redigeren van oudere romans en verhalen. Allereerst voltooide ze er haar Limburgse roman. Een maand nadat ze er was komen wonen, sloot ze *De Korrel in de Voor* af. Het manuscript ging eerst naar Gerard Brom, want ze vertrouwde nog altijd op zijn oordeel. Toen die er zijn zegen aan gaf, stuurde ze het naar de betrekkelijk nieuwe uitgeverij Het Spectrum. Directeur Bogaard van deze in 1935 opgerichte katholieke

uitgeverij had belangstelling voor haar werk en was bereid haar nieuwe roman op de markt te brengen. Het uitbreken van de oorlog verhinderde het naar de boekwinkel transporteren van het kant-en-klare boek. Uiteindelijk kwam het pas in maart 1941 uit. Vrijwel tegelijkertijd verscheen eveneens bij Het Spectrum haar bundel met Bretonse legenden onder de titel *Breiz Izel*.[21]

De Korrel in de Voor sloot aan in het rijtje *Het Hofke*, *De Moeder* en *Het Nieuwe Begin*. Het boek speelt in Limburg rond 1900 en vertelt het verhaal van de familie Garversman, die al sinds mensenheugenis op de hoeve Garvershof op de Garversberg woont. De Garvershof is het centrum van het gehucht De Bult, dat verder bestaat uit de huizen van personeel en dagloners.

De roman begint met de dood van het Roed Zwijn, de laatste mannelijke telg uit de familie van herenboeren die de landerijen rond Garvershof door zijn drankzucht en ander onverantwoordelijk gedrag flink heeft doen inkrimpen. Zijn dochter 't Rosalien zit na zijn overlijden daarom met een niet zo prettige erfenis. Ze ziet het echter als een roeping om de Garvershof er weer bovenop te helpen. Dat kan echter alleen met de hulp van een zogenoemde bouwknecht, die in feite de boerderij runt.

Nelis Broens, een knecht van Garvershof die heimelijk verliefd is op 't Rosalien, beseft dit ook en weet wie die rol zou kunnen vervullen. Zichzelf en zijn liefde verloochenend, benadert hij deze Leonardus Wevers, wetend dat 't Rosalien een zwak voor hem heeft. Als Leonardus eenmaal op de boerderij is, ontluikt hun liefde. Niet veel later trouwen ze. Vervolgens werken ze samen met Nelis aan de opbloei van de boerderij. Al spoedig volgen ook de kinderen en daarmee allerlei verwikkelingen.

Marie Koenen schetst zo de lotgevallen van het gezin en de mensen die er rondom leven tijdens een kwart eeuw. Het boek eindigt met de dood van Leonardus, waardoor het voortbestaan van Garvershof andermaal in gevaar komt. Nelis Broens kan nu eindelijk tegen 't Rosalien zeggen: ‘Reken op mij’. Iets was hij bij de dood van het Roed Zwijn ook al had willen doen.

•

Op 26 september 1939 betrok Marie Koenen kamers in Casa Nova. Op de foto Casa Nova in 2004.

Duidelijk is dat het offer in *De Korrel in de Voor* andermaal een belangrijk thema is. Zo offert 't Rosalien zich op omdat ze haar vader heeft beloofd goed te maken wat hij verknoeide. Ze verkoopt de Garvershof niet, wat het makkelijkst zou zijn, maar werkt er keihard aan om deze in oude glorie te herstellen. Een nog belangrijker offer is dat van Nelis, hij zet zijn liefde voor 't Rosalien aan de kant en zorgt er zelfs voor dat Leonardus op de boerderij komt werken.

Maar ook roeping speelt een rol. Er zijn diverse personages in het boek die priester willen worden of het klooster in willen gaan. Opmerkelijk is dat de meeste om allerlei redenen niet aan die roeping gehoor kunnen geven en ze dan als het ware overdragen op een ander in de hoop dat die het wel kan waarmaken. Nelis wil nadat hij 't Rosalien en Leonardus heeft gekoppeld het klooster in, want dan kan hij aan zijn liefde voor haar ontsnappen. Tijdens een jaar proeftijd ontdekt hij echter dat Garvershof hem nodig heeft en dat hij door de beginselen van Sint Franciscus te volgen 'kloosterbroeder in de wereld' kan zijn.

Voor de roeping moet soms ook weer een offer worden gebracht. Als oudste zoon Frans van 't Rosalien en Leonardus priester wil worden, dubt de laatste daar over want dat gaat hem heel veel geld kosten en dat kan hij eigenlijk niet missen. 't Rosalien zegt dan tegen hem: ''n Groot offer, Vader, brengt grote genade'.

Het motief van het offer is dit keer ook in de titel van het boek verwerkt. *De Korrel in de Voor* heeft Marie Koenen ontleend aan een gelijkenis uit het Johannes-evangelie, waarin staat dat de graankorrel moet sterven om de halm te laten leven. Nelis beseft dat hij als een korrel in de voor ligt en dat door zijn zelfopoffering (zijn sterven als het ware) 't Rosalien en Leonardus kunnen bloeien.[22]

De schrijfster droeg het boek op aan Maria Viola als een eerbetoon aan de vrouw die haar veertig jaar eerder de weg had gewezen. In een brief van 27 maart 1941 aan Maria Viola schreef ze: 'Laat het je een blijk zijn, vooral ook van mijn dankbaarheid, je weet wel dat 'k nooit vergeten ben, wie me opriep tot het werk, en me den weg wees toen ik aan 't tasten was, waarheen? - Zoo nu en dan ben 'k in deze veertig jaar dien weg misschien wel weer 'ns kwijt geraakt, maar 'k hoop dat je bij 't lezen van dit boek zult gewaarworden dat ik hem tenslotte toch weer terugvond.'[23]

Zo zag illustrator Karel Thole de Garvershof uit 'De Korrel in de Voor' en 'Wassend Graan' voor zich.

Uit die laatste zin bleek dat Marie Koenen zelf wel tevreden was over haar nieuwe boek. De lezers waren er blijkbaar ook over te spreken, want nog datzelfde jaar moest Het Spectrum een tweede druk opleggen. De weinige recensenten die de roman signaleerden beviel de roman eveneens. De boekbespreker van de krant *Het Vaderland* vond dat zij met grote liefde en veel talent haar personages schilderde. Hij noemde het 'een belangwekkend en boeiend' verhaal. Zijn collega van het *Limburgsch Dagblad* bracht hulde aan haar 'onverzwakt talent' en 'uitstekend vakmanschap', terwijl die van *De Residentiebode* sprak over een 'liefdevol en met groote bedachtzaamheid gecomponeerd' boek.(24)

Terwijl zij dit schreven was Marie Koenen al bijna klaar met de opvolger van de roman, die als titel *Wassend Graan* zou krijgen. Eind juli had ze het boek helemaal af, maar als gevolg van de oorlogsomstandigheden en de invoering van de Kultuur Kamer, het door de Duitsers gecontroleerde gilde voor schrijvers, waarvan ze geen lid wilde worden, kon het voorlopig niet verschijnen. Het was voor haar geen reden om stil te gaan zitten. Ze begon meteen aan het levensverhaal van Sint Lambertus, de bisschop van Maastricht. Ook dat boek zou pas na de oorlog verschijnen, onder de titel *Leg aan de wapenrusting Gods*. Het was er zelfs nog eerder dan *Wassend Graan*, namelijk in 1946, terwijl het tweede boek over 't Rosalien en Nelis in 1947 verscheen.

In de roman beschrijft ze als in een soort familiekroniek hoe het verder gaat met de negen kinderen van 't Rosalien en Leonardus en hoe ze allemaal hun plekje in de wereld weten te vinden. Dat gaat niet zonder slag of stoot en niet zonder pijn of verdriet, maar uiteindelijk komen ze allemaal goed terecht. Mede dankzij de onvermoeibare Nelis, die op de achtergrond meedenkt en meestuurt. Zijn betekenis voor het gezin zien de kinderen pas in als hij nu echt in het klooster wil intreden. Er is maar één mens die hem daarvan kan weerhouden. De kinderen Garversman sturen 't Rosalien daarom naar hem toe. Hij aarzelt nog even, bang dat ze hem alleen wil vanwege het voortbestaan van de boerderij. 'Is 't om Garvershof?', vraagt hij dan ook. Waarop zij antwoordt: 'Neen. Om jou. Om alles in jou voor mij van vroeger en nu.'(25)

Dit keer toonden de boekbesprekers zich wat minder gereserveerd en oogstte ze enkel positieve recensies, met als meest juichende die van Paul Haimon in het *Dagblad voor Noord-Limburg*, die als kop 'Hooglied van het Limburgse land' had. Hij stelde dat 'de meesterhand van Marie Koenen nog niet verstijfd is' en dat 'boeken als dit "Wassend Graan" niet te veel gelezen kunnen worden'. De schrijfster bracht volgens hem de nieuwe lente in de katholieke literatuur.(26)

Dankzij de twee Limburgse romans was Marie Koenen weer helemaal terug als schrijfster, iets wat ze zelf niet voor mogelijk had gehouden, want in haar brieven aan Wim Brom had ze vaak verzucht het gevoel te hebben dat haar tijd voorbij was. Plotseling keerden de mooie tijden van *De Moeder* en *De Wilde Jager* terug. Ze maakte een onvermoede come-back in de katholieke letteren. De voormannen daarvan ontdekten haar opnieuw en hieven haar op het schild. Het paste in de korte opleving die het Rijke Roomsche Leven na de oorlog doormaakte. In plaats van de vernieuwing, waar velen na de tumultueuze jaren op hoopten, ging het leven verder alsof er niets was gebeurd. Mei 1940 liep naadloos over in mei 1945. Het katholiek reveil duurde echter maar even.

•

In 1948 en 1949 moet Marie Koenen met smacht hebben teruggedacht aan de jaren van relatieve stilte tussen 1927 en 1947. De zo op haar rust gestelde schrijfster werd in nauwelijks een jaar tijd overladen met alle mogelijke vormen van eerbetoon, variërend van een literaire prijs tot een eredoctoraat. Genoeg om - wanneer het een beetje gespreid zou worden - een hele schrijversloopbaan gelukkig te zijn.

Het begon allemaal in april 1948. Op 4 april stuurde secretaris Winters van de R.K. Nederlandse Boekhandelaren en Uitgevers Vereniging Sint Jan haar een brief, waarin hij haar berichtte dat een door de vereniging aangestelde jury unaniem had besloten de Brand-van Gent-prijs aan haar toe te kennen voor *Wassend Graan.* Aan de prijs was behalve het bijbehorende diploma een bedrag verbonden van 250 gulden of een medaille van dezelfde waarde. Het bestuur wilde haar tijdens de ledenvergadering van de vereniging op 28 april huldigen.(27)

De Brand-van Gent-prijs werd voor de eerste keer toegekend. Deze was in 1946 door de vereniging in het leven geroepen bij het afscheid van de bestuursleden Brand (een van de eerste uitgevers van de schrijfster) en Van Gent. De prijs zou om de drie jaar beurtelings worden gegeven aan een Nederlandse auteur van een katholieke roman of aan een Nederlandse uitgever van een belangrijk of fraai uitgegeven katholiek boek. Marie Koenen kreeg dus de primeur. Overigens niet alleen vanwege *Wassend Graan.* In hun rapport stelden de juryleden dr. J. van Heugten s.j., Piet Oomes en Bernard Verhoeven ‘niet enkel de genoemde roman te willen bekronen, maar in deze gave uiting van haar gerijpte kunstenaarschap mede een figuur, die met haar eerbiedwekkend oeuvre voor een jong schrijvers-geslacht een voorbeeld is van vlekkeloze toewijding en bewonderenswaardig vakmanschap. Te eerder kwam de jury tot dit besluit, daar de voornaamste katholieke romanschrijfster nog nimmer een haar zo rechtmatig toekomende bekroning ten deel viel. Waar “Sint Jan” een nieuwe traditie wil gaan scheppen, leek het gepast als inzet de nobele traditie te eren, die in de figuur en het werk van Marie Koenen is belichaamd.’(28)

De schrijfster, die tot dan nog geen enkele literaire onderscheiding had gekregen, schrok van de prijs, zo liet ze haar nichten Marie en Eugenie Gommers weten. Die kwam volgens haar zo maar opeens uit de lucht vallen. Vanwege de erbij horende poespas was ze er ook niet echt blij mee. Gelukkig verbood de dokter haar om de prijs persoonlijk in ontvangst te gaan nemen. Zo kon ze Addy, de dochter van haar broer, in haar plaats sturen. Die zou meteen na de plechtigheid in Hotel des Pays-Bas te Utrecht doorreizen naar Casa Nova om haar tante de oorkonde en de medaille (ze had niet voor het geldbedrag gekozen) te overhandigen.(29)

Omdat ze zelf niet kon gaan, stuurde ze het bestuur van Sint Jan een bedankbrief. Daarin schreef ze dat ze vooral blij was met de prijs omdat hij feitelijk haar hele oeuvre bekroonde. Bovendien betrok ze de onderscheiding niet alleen op haar eigen werk, maar ook op dat van katholieke uitgevers en boekhandelaren, die net als zij vijftig jaar pionierswerk hadden verricht. Zelf had ze eigenlijk niet meer gedaan dan haar roeping vervullen. Vervolgens richtte ze zich tot de juryleden, die alle drie ook literatuurcritici waren. Volgens haar waren de boekbesprekers terecht steeds kritischer geworden. Zodanig, dat wanneer ze opnieuw met schrijven zou moeten beginnen, ze met nog meer angst en beven dan in 1900 toen ze *Van onzen Tijd* benaderde, bijdragen naar tijdschriften zou sturen. ‘Dat de drie eminente vertegenwoordigers

van de huidige niet altijd even genadige critiek juist in m'n laatste werk al het vorige samen vatten, bemoedigt me niet weinig om de pen voorlopig nog niet te laten roesten!'[30]

Uiteraard haakten de kranten in op de prijstoekenning. H. Kuitenbrouwer betoogde in *De Linie* dat 'nu dan - eindelijk en ten langen leste - een roman van Marie Koenen werd bekroond en in deze roman geheel haar litteraire werk, het klokgetouw niet mag blijven rusten en de lucht eens volklankig aan het zingen moet worden gebracht'. Hij sprak van haar 'nobele en fijnzinnige arbeid' en vond dat de prijs meteen raak en verdiend terecht kwam. Haar oeuvre was volgens hem in stilte rustig gegroeid 'tot een rijkdom die zeldzaam genoemd moet worden in de Nederlandse letteren'.[31] Omdat ze de prijs tevens voor haar hele oeuvre kreeg, vormde hij voor sommigen aanleiding om haar hele schrijversloopbaan te bezien en haar belang voor de katholieke literatuur te wegen. Een anonieme medewerker van de *Helmondse Courant* belichtte haar hang naar droom en fantasie en prees haar zuivere proza. Het grootste belang van haar werk was naar zijn mening echter dat zij de katholieken lezen had geleerd en dat ze hen had bijgebracht wat literaire schoonheid was.[32]

•

Al dat rumoer kon Marie Koenen gestolen worden. Ze verlangde naar niets anders dan naar rust en stilte, schreef ze haar nichten Marie en Eugenie Gommers. Maar stiekempjes was ze er toch blij mee, want het vormde uitstekende reclame voor de plannen die uitgeverij Het Spectrum met haar boeken had.[33] Die plannen waren al tijdens de oorlog ontstaan. Directeur Bogaard benaderde haar toen met het idee haar verzameld werk te gaan uitbrengen. Dat zag ze uiteraard wel zitten en ze ging druk aan het selecteren en redigeren.

Op 20 januari 1944 sloot ze een contract met Het Spectrum waarin ze het auteursrecht van al haar werk overdroeg aan de uitgeverij, zodat die het op de markt kon brengen 'in een gezamenlijke uitgave van alle werken of bloemlezingen daaruit in afzonderlijke uitgaven'. De werken waarop het contract betrekking had, werden alle erin opgesomd. Het was een indrukwekkende lijst van liefst 254 nummers. De kopij voor veertien delen *De Werken van Marie Koenen* leverde ze tegelijk met de ondertekening van de overeenkomst persklaar aan. Het contract voorzag in een eerste druk van vijfduizend exemplaren per deel. Vastgelegd werd bovendien dat binnen vijf jaar na ondertekening met drukken moest zijn begonnen.

Aan die laatste bepaling kon Het Spectrum zich maar moeilijk houden. In de eerste naoorlogse jaren bestond er een gebrek aan papier en lood voor het zetsel, zodat het bedrijf de uitgave een paar keer moest opschorten. Zeer tot haar ongenoegen, want ze was een beetje bang dat ze het gezien haar leeftijd - ze ging op de zeventig af - niet meer zou meemaken. In brieven aan haar beoogd biograaf H. van Bommel klaagde ze daar vaak over. Op 15 april 1948, ruim een week nadat ze te horen had gekregen dat ze de Brand-van Gent-prijs kreeg, kon ze hem echter melden dat het eerste deel van het verzameld werk op de pers lag.[34]

De planning voorzag in twee keer zeven delen van ongeveer vijfhonderd pagina's per deel. In de eerste zeven zouden vooral de romans en novellen worden opgenomen.

Deel 1 zou de romans *De Moeder* en *De Andere* bevatten, deel 2 de romans *De Korrel in de Voor* en *Wassend Graan*, deel 3 *Limburgsche novellen*, deel 4 *Limburgsche verhalen*, deel 5 de roman *Het Koninkje*, deel 6 de roman *Stormenland* en een aantal historische verhalen en deel 7 de roman *De Wilde Jager* plus opnieuw een reeks historische verhalen.

In de tweede serie van zeven kwamen vooral verhalen en legenden, maar ook haar poëzie, dramatisch werk en haar werk voor kinderen. Deel 8 kreeg de titel *Stroom op* en zou de *Egmond-verhalen*, de *Sint Servatius-legende* en historische verhalen uit allerlei perioden bevatten. Van deel 9 sprak de titel *Sproken en Legenden* voor zich. In deel 10 *Van Bosch en Zee* zouden de Keltische legenden en verhalen een plaatsje krijgen. Deel 11 werd een *Groot Legendenboek* en bundelde legenden uit alle tijden en streken van de christenwereld. De bijbelse verhalen en vertellingen werden ondergebracht in deel 12, genaamd *Van Gods Wegen en Werken.* Deel 13 bracht bijeen wat de titel *Poëzie en drama* aangaf. Ook de titel van deel 14 *Voor de kinderen* was niet mis te verstaan.[35]

Bij *De Werken van Marie Koenen* ging het om een zeer luxueuze uitgave. De boeken werden gedrukt op houtvrij papier en gebonden in een steenkleurige linnen band met goudstempel. De typografische verzorging lag in handen van de indertijd zeer bekende boekvormgevers Charles Nypels en Aldert Witte, die speciaal voor de reeks de duidelijke Cochin-letter kozen. Illustrator Karel Thole maakte initialen, vignetten en tekeningen. Op de eerste serie van zeven delen kon worden ingetekend. Elk boek kostte dan 8,50 gulden. Ook kon bij intekening in maandelijkse termijnen van 4 gulden worden betaald. Wie de boeken los in de winkel kocht, betaalde 9,50 gulden. Zelf zag de schrijfster de luxe niet zo zitten, ze dacht meer aan een soberder en goedkoper uitgave waarmee ze een groter publiek kon bereiken. Het Spectrum hield echter vast aan de plannen.[36]

In een folder voor de uitgave ging de uitgeverij in op de beweegredenen voor het uitbrengen van het verzameld werk van de schrijfster. Als belangrijkste reden noemde ze dankbaarheid omdat

DE WERKEN VAN MARIE KOENEN

worden verzameld uitgegeven, rijk geïllustreerd, door Karel Thole

Tekent nu in op de eerste reeks van 7 delen, die ieder 500 blz. bevatten. Want nu is de prijs nog *f* 8.50 per deel, desgewenst te voldoen in maandelijkse termijnen van *f* 4.—. Na het verschijnen van het eerste deel (begin November), waarin **De korrel in de voor en Wassend graan**, wordt de prijs *f* 9.50 per deel. Maakt daarom gebruik van deze gelegenheid en zendt onderstaande bestelbon aan Uw boekhandel.

Hierbij teken ik in op de eerste reeks van „De Werken van Marie Koenen". — Ik wens deze bestelling te laten lopen via boekhandel: .....
Naam: .....
Adres: .....
Plaats: .....
Handtekening: .....

Vraagt Uw boekhandel een prospectus

BEZOEKT DE MARIE KOENEN-TENTOONSTELLING

Uitgeverij Het Spectrum — Postbus 2073 — Utrecht

Op 'De Werken van Marie Koenen' tekenden 1500 mensen in.

Marie Koenen ‘een groot publiek voor het lezen en het boek’ had gewonnen. Een tweede motivatie was dat volgens haar het werk van de schrijfster blijvende en actuele waarde had. Zij bracht de ‘goede volksroman, het boeiende verhaal, waarnaar zo velen vragen, doch dat zo zelden verschijnt’. Bovendien had zij haar talent volgens de uitgeverij welbewust in dienst gesteld van de eenvoudige lezer. ‘Niet door haar niveau te verlagen, maar door haar

onderwerpen daar te kiezen waar ieder haar volgen kan, en zo te behandelen dat niemand aan haar bekoring ontkomen kan.'[37]

In afwijking van de oorspronkelijk planning verscheen in oktober 1948 de band met daarin *De Korrel in de Voor* en *Wassend Graan* als eerste deel. Het Spectrum besloot daartoe omdat er veel vraag was naar beide recente romans. In kranten en tijdschriften werd de uitgave van *De Werken van Marie Koenen* alom toegejuicht en was deze vaak aanleiding om nog eens haar hele literaire loopbaan te belichten. Dat bleef zo telkens als er weer een nieuw deel uitkwam.[38]

Er waren ook recensenten die nu haar werk voor het eerst ontdekten of vroegere romans herontdekten en daardoor prettig werden verrast. Zoals Paul Haimon nadat eind 1950 als vijfde deel *Het Koninkje* was uitgebracht. 'Wat de wijze van uitgeven voor een boek kan betekenen, is zelden zo ondubbelzinnig gebleken als de uitgaven der trilogie "Het Koninkje", door Marie Koenen geschreven in het midden der twintiger jaren, thans herdrukt in de prachtige Spectrum-editie van haar Verzameld Werk. Dit boek, dat ik thans voluit als een episch meesterwerk beschouw, heb ik in zijn vroegere gedaante nooit het lezen waardig gekeurd. Honderden hebben met mij dit gevoelen gedeeld, zodat tenslotte dit krachtige epos onverdiend een naam heeft gekregen van zwak en langdradig, welke behandeling zelfs door de leerboeken over letterkunde is overgenomen.' Vervolgens kwam Haimon superlatieven tekort om het boek de hemel in te prijzen.[39]

Ondanks alle waardering voor het project liep het toch niet zo als gewenst. In tegenstelling tot de geplande twee jaar duurde het vier jaar voor de eerste zeven delen op de markt waren. En de belangstelling bij de boekenkoper was minder dan verwacht. Van de vijfduizend gedrukte exemplaren van deel 1 bleken er eind 1948 - dus drie maanden na verschijnen - 1327 verkocht. Reden voor Het Spectrum om meteen al de oplage van deel 2 naar 4500 te verlagen. De markt trok echter niet aan, uiteindelijk waren er 1500 intekenaren op de hele reeks. Te weinig om met de tweede serie door te gaan, want dan moest de uitgever er geld bij leggen. Het bleef dus bij zeven delen *De Werken van Marie Koenen* en de schrijfster kreeg van Het Spectrum het auteursrecht over haar nog niet in de serie gepubliceerde geschriften op 9 november 1953 terug.[40]

•

Het bleef niet bij de Brand-van Gent-prijs en *De Werken van Marie Koenen.* Uitgeverij Het Spectrum organiseerde ter gelegenheid van het verschijnen van het eerste deel een rondreizende tentoonstelling over haar leven en werk. Natuurlijk was die het eerst in Maastricht te zien, waar ze op zaterdag 18 oktober 1948 open ging. Daar had de R.K. Openbare Leeszaal een kamer leeggemaakt voor de expositie.

Te zien waren onder meer boeken en manuscripten van de schrijfster, foto's uit diverse perioden van haar leven, door grootvader Bogaerts gemaakte schilderijen, woordenboeken van haar vader, het bij haar enige literaire prijs horende diploma en uiteraard het eerste deel van haar verzameld werk. Verder overdrukken van haar verhalen in kranten en tijdschriften, artikelen over haar en haar werk en liederen waarvoor zij de teksten schreef. In de kamer van de leeszaal was te weinig ruimte voor al het verzamelde materiaal.[41]

De expositie werd geopend door burgemeester Geuljans van Roermond, in zijn functie als voorzitter van de Culturele Raad Limburg. Hij verzorgde tevens een inleiding op haar werk. 's Avonds was er een literaire avond rond de schrijfster in de kleine foyer van de Stadsschouwburg te Maastricht. Hoofdmoot daarvan was een voordracht van Jef Notermans over leven en werk van Marie Koenen en de rol van de Limburgse hoofdstad daarin.

Notermans verzorgde ook in de andere plaatsen waar de tentoonstelling steeds vijf dagen te zien was een schets van leven en werk. Die plaatsen waren achtereenvolgens Heerlen, Den Bosch, Weert, Venlo, Roermond, Sittard, Kerkrade en Hasselt. In totaal trok de expositie vijfduizend bezoekers, waarvan alleen al tweeduizend in Hasselt.[42] Haar zeventigste verjaardag op 19 januari 1949 werd de aanleiding voor nieuwe hulde. In Limburg had zich onder aanvoering van schrijver/journalist Mathias Kemp een erecomité gevormd met als doel de schrijfster eens extra in het zonnetje te zetten. Het comité organiseerde een avond met onder meer een feestrede door de oudminister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen J. Gielen, een toespraak door H. Endepols namens de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, een hulde door J. Droogmans van de Vereniging van Limburgse Schrijvers en een eerbetoon door M. van Can uit naam van de Culturele Raad Limburg. Tussen al die redes en huldes door zong een jongenskoor liedjes met teksten van Marie Koenen. De huldigingsavond

vond precies op haar verjaardag plaats, woensdag 19 januari 1949. Tijdens de druk bezochte plechtigheid op het gouvernement maakte commissaris van de koningin F. Houben bekend dat de schrijfster, die overigens zelf vanwege gezondheidsredenen niet aanwezig was, tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau werd benoemd.(43)

Marie Koenen, die al enige tijd last had van een reumatische knie en daar heimelijk blij mee was omdat ze dan nergens heen hoefde, stuurde wel een brief naar de tijdens de avond aanwezigen. Door al het eerbetoon, zo schreef ze, kreeg ze nu toch de overtuiging dat ze haar leven niet tevergeefs aan het schrijven had gewijd. Ook stak ze een lofzang af op het haar zo dierbare Maastricht 'waar mijn herinnering en mijn verlangen nog steeds hun beste tehuis hebben, de Sterre-stad, die haar stralen blijft uitzenden zeker naar iemand, die het gegeven werd er de 40 gelukkigste jaren van haar leven te mogen doorbrengen en er juist ook voor haar werk zo onnoemelijk veel aan te danken heeft'.(44)

Enige tijd later mocht ze de leden van het organiserende erecomité nog eens bedanken. Tijdens de avond en in de dagen erna was geld bijeen gebracht om de schrijfster een cadeau aan te bieden. Er kwam genoeg geld bij elkaar om drie jonge Limburgse schilders een speciaal werk te laten maken. Henk Sitskoorn, Willy Gorissen en Frans Vos schilderden respectievelijk Sint Servaas en zijn discipelen, Sint Lambertus en Sint Hubertus en Sint Monulfus en Sint Gondulfus.(45)

Aan de vooravond van haar zeventigste verjaardag zat Marie Koenen waarschijnlijk bij de radio, want de KRO verzorgde dinsdagavond 18 januari een geheel aan haar gewijd programma. Het begon met een interview van Lenie Verstegen met de schrijfster. Daarna volgde als hoofdmoot de opvoering van het mysteriespel Parcival, een door de auteur in 1946 gemaakte bewerking van haar gelijknamige roman. Tot slot zong het koor De Damiaatjes liederen op teksten van Marie Koenen.(46)

•

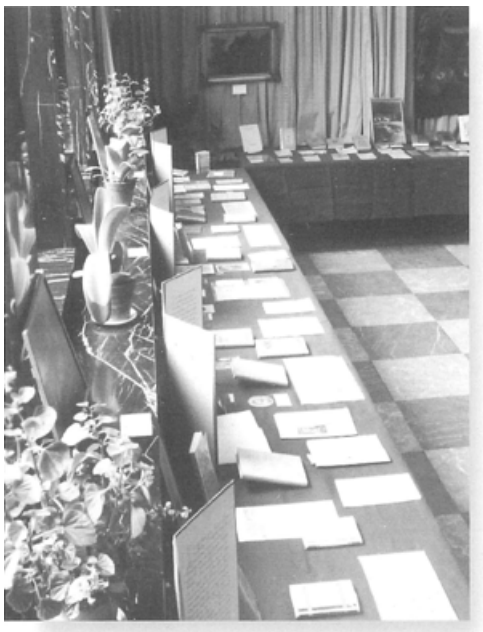

Eind 1948 organiseerde uitgeverij Het Spectrum een rondreizende tentoonstelling over het leven en werk van Marie Koenen ter gelegenheid van het verschijnen van het eerste deel van 'De Werken van Marie Koenen'.

Nog was het niet gedaan. Het literaire blad *Roeping* wijdde in 1949 het gehele januarinummer aan de schrijfster. De belangrijkste bijdrage daaraan leverde ze zelf met het autobiografische stuk *'t Verhaal van mijn verhalen*, waarin ze overigens vooral het begin van haar loopbaan belichtte. Van de 24 bladzijden die de beschouwing telde, handelden er maar drie over de jaren na 'Geulle'.

Aan het met foto's van de schrijfster en afdrukken van schilderijen van Jan Bogaerts geïllustreerde Marie Koenen-nummer van *Roeping* werkten onder anderen Antoon Coolen, Anton van Duinkerken, Pierre Kemp, Bernard Verhoeven en Paul Haimon mee. Coolen diste een anekdote op over hoe hij een bijdrage leverde aan het door haar geleide kindertijdschrift *Jong Leven.* Hij had die ondertekend met achter zijn voornaam nog zijn initialen. Toen hij zijn verhaaltje in het blad zag, waren die initialen geschrapt. Ze hield niet van dat soort aanstellerij. Daarna liet hij het maar verder zo.[47]

Terwijl de meeste bijdragen aan het huldenummer nogal jubelend waren, nam Haimon de gelegenheid te baat om haar werk eens echt kritisch te wegen. Hij begon voorzichtig met aan te voeren dat hij zich stoorde aan de gelatenheid in haar boeken en gebruikte een citaat van collega-recensent Loe Maas om dat te onderstrepen. Naar aanleiding van *Wassend Graan* had Maas geschreven: 'Wij weten niet of het ons toegestaan is te zeggen: dat deze gelatenheid, dit dadeloos alles over zich heen laten gaan met een prachtig blind vertrouwen op Gods oneindige wijsheid ons prikkelen tot verzet, tot een terugwijzen van deze romansfeer naar de tijd der laatste eeuwwisseling. Wij willen het nochtans getuigen.'

Vervolgens pakte Haimon echt uit. Haar grote manco was naar zijn mening dat zij nooit de donkere kanten van het leven belichtte. Hij verwoordde dat een beetje omslachtig door naar het gedicht *Slaap met het donker vrouw, slaap met den nacht* van Marsman te verwijzen. 'De regels "Donker en zonder erbarmen/zijn bloed en geslacht" zijn zo'n revolutionaire versregels, dat zij een nieuw rhythme en een onbestemde droom hebben gewekt in ons jonge mensen, in al de dichters en latere schrijvers, vitalist of niet. Als in het werk der vroegere auteurs niets van die sombere

Jan Bogaerts maakte diverse malen portretten van Marie Koenen.

onbestemdheid was te vinden, die wij, van deze eeuw, als een van onze grondtrekken moeten belijden, hebben wij niet meer een geloof ten volle in dat werk.'

Omdat die sombere onbestemdheid bij Marie Koenen ontbrak, had zij niet schoolgemaakt zoals Sigrid Undset en daardoor werden haar lezers volgens hem 'niet weggerukt, niet geslingerd tussen hemel, hel en aarde'. Haar jongste romans, *De Korrel in de Voor* en *Wassend Graan*, bewezen dat, meende hij. De moeder daarin, 't Rosalien, had geen aanvaardbaar antwoord op het 'donker' dat haar kinderen kwelde. Daarmee was tevens de afstand tussen de schrijfster en de jonge lezers van de jaren veertig bepaald.[48]

Ondanks die afstand ging het eerbetoon gewoon door. Nog in diezelfde januarimaand van 1949 werd ze benoemd tot erelid van de Société des Gens de Lettres de France in Parijs. Drie maanden later nam de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis haar aan als eerste buitenlandse lid. Van die in 1870 door Belgische taalliefhebbers opgerichte vereniging waren schrijvers, taalkundigen en historici lid. Het maximum aantal leden bedroeg vijftig. Als een lid afviel, werd een nieuw gevraagd en dat moest als een grote eer worden beschouwd.[49]

De bekroning van alle huldeblijken was de verlening van een eredoctoraat door de katholieke universiteit van Nijmegen in mei 1949. Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de universiteit werden voor het eerst eredoctores aangesteld. Het waren er meteen vijf, buiten Marie Koenen ging het om de Belgische rechtsgeleerde J. van Dievoet, de filosoof P. Hoenen S.J., de Belgische psycholoog A. Michotte-Van den Berk en de Belgische theoloog en kardinaal J. van Roey. Marie Koenen werd eredoctor in de letteren en wijsbegeerte.

Dit keer was ze tijdens de plechtigheid eens wel aanwezig. Gezien de vele katholieke hoogwaardigheidsbeklederes die acte de presence gaven, durfde ze waarschijnlijk niet weg te blijven. De bij het eredoctoraat horende mantel van wijnrode Lyonse zijde, met daarop het wapen van de universiteit en de spreuk *In nomine Dei feliciter* (Gelukkig in de naam van God) geborduurd, kreeg ze omgehangen tijdens een academische zitting

In mei 1949 werd door de katholieke universiteit van Nijmegen een eredoctoraat verleend aan Marie Koenen (tweede van rechts). *Foto: Fotopersbureau Gelderland*

op 7 mei in De Vereeniging aan het Keizer Karelplein. Promotor was haar oude vriend en hoogleraar letteren aan de Nijmeegse universiteit Gerard Brom.

In zijn rede maakte hij een toespeling op haar wegblijven bij andere huldigingen. ‘Twee trekken bepalen wel Uw wezen: een sterk besef van verantwoording en een zwak zelfbewustzijn. Het eerste doordrong U levenslang van de heilige roeping, die schrijvers vooral in deze dagen hebben; het laatste vervulde U van de plicht om altijd harder te werken. Zo is Uw kunst nooit oppervlakkig geworden, laat staan in sensatie ontaard, maar geleidelijk verdiept van geest en vernieuwd van stijl. Hoeveel roem Uw naam ook gevonden heeft, Uw persoon bleef verborgen onder de stillen in den lande, zodat een openbare hulde U vandaag eindelijk eerst kan bereiken. U hebt U er enkel voor laten winnen door de overtuiging, dat het lustrum van de Katholieke Universiteit, waar Kardinalen en Bisschoppen hun zegen aan komen geven, een soort godsdienstige plechtigheid betekent.’[50]

Marie Koenen waardeerde het eerbetoon van de universiteit, maar het bezwaarde haar ook. Bovendien snakte ze naar rust rond haar persoon. Toch stelde ze een nieuwe hulde die haar heel onverwacht werd gebracht zeer op prijs. Waarschijnlijk vond ze dat zelfs de mooiste. Moeder Bernarda, de directrice van het pension op Casa Nova, meldde haar in de middag van 27 mei 1949 dat rond vier uur dertig zusters en zeshonderd leerlingen van een school uit het Belgische Turnhout haar wilden huldigen. Ze bezochten de Heilig Landstichting en wilden graag van de gelegenheid gebruik maken. Of Marie Koenen dan aan het open raam van haar kamer wilde staan?

In een brief aan haar nichten Marie en Eugenie Gommers beschreef ze de gebeurtenis: ‘Goed vier uur heeft de heel schare twee aan twee al zingend gedefileerd, het bergpad van de kerk af, het voorplein over, links omkeer naar de bussen. Moeder Bernarda stond naast me aan 't venster, en we wuifden aldoor maar terug. Er kwam geen einde aan, zoo alsof ze almaar in 't ronde liepen. De hoogste klassen stonden opgesteld, meer naar achter, en zongen 'n spreekkoor, 'k Was er werkelijk door geroerd, dit meeleven van jong Vlaanderen, alles even frisch en flink en opgewekt, 'n mooi besluit van de feestelijkheden.’[51]

Zo was ze in ruim een jaar tijd van alle kanten enorm bejubeld en gehuldigd. Vreemd eigenlijk want er was door de jaren heen, zoals veel boekbesprekers terecht vaststelden, maar weinig aan haar werk veranderd. Was het een verlaat goedmakertje voor de verwaarlozing in de decennia daarvoor? Het is moeilijk te zeggen en het lijkt meer een laatste oprisping van de eind jaren veertig van de vorige eeuw ook al wat oudere voormannen van de katholieke literatuur. Voormannen die ook wel inzagen dat het met de Nederlandse letteren een heel andere kant zou opgaan. Want in hetzelfde jaar 1947 waarin haar roman *Wassend Graan* verscheen, kwam ook *De Avonden*, het debuut van Gerard Reve uit. Een totaal andere, zeer realistische en voor die tijd nogal nihilistische roman waarin de zinloosheid van het bestaan werd beschreven. Niet veel later begonnen de Vijftigers zich te roeren. Geen wonder dus dat het na die uitbarsting van huldigingen snel weer stil werd rond de schrijfster. Zeer tot haar genoegen.

•

Door de jaren heen was bij Marie Koenen langzaam maar zeker het verlangen gegroeid om voorgoed terug te keren naar Zuid-Limburg en heel speciaal naar Maastricht. Het redigeren van haar vroegere romans had daar zeker aan bijgedragen. Als ze met de tekst van *De Moeder* of *De Andere* bezig was, beiden geschreven in het huis aan de Hubertuslaan, dacht ze terug aan haar voormalige woonplaats, keerde ze terug in de sfeer van toen.(52)

Van dat verlangen maakte ze geen geheim wanneer ze in de jaren direct na de oorlog journalisten uit Limburg op bezoek had. Toen Paul Haimon haar in april 1947 voor het *Limburgsch Dagblad* bezocht, reageerde ze enthousiast op zijn mededeling dat hij uit de buurt van Maastricht kwam. 'Wanneer het woord Maastricht gevallen is, is het groote tooverwoord er uit. Deze vrouw houdt van Maastricht als haast geen enkel Maastrichtenaar meer en charmanter kan doen. Zij verlangt er te wandelen, te zijn, te wonen ook nu nog. Zij was er verleden najaar en ze is er nog vol van.'

Een niet met name genoemde journalist die haar in oktober 1948 namens de *Maasen Roerbode* opzocht, voegde ze bij het afscheid toe toch vooral Limburg namens haar te groeten. Tijdens het gesprek merkte hij dat Marie Koenen 'één grote glanzende plek in haar bijna zeventig jaar tellende leven' had. 'En die plek is Limburg en de jaren, die zij daar doorbracht.' Niet verwonderlijk dus dat ze hem toevertrouwde snel naar het zuiden terug te zullen keren.(53)

In 1949 maakte ze daar ook echt werk van. Nadat ze alle huldigingen achter de rug had, verliet ze Casa Nova op 30 juni 1949 voorgoed en trok tijdelijk bij haar broer in op de pastorie van Aarle-Rixtel. Vandaar uit verhuisde ze op 29 september naar kasteel Cortenbach in Voerendaal, waarin een pension was gevestigd. Ze wilde het als uitvalsbasis gebruiken om te zoeken naar huisvesting in Maastricht. Tijdens de vier maanden die ze er bleef, kreeg ze inderdaad zicht op een plekje in een pension in haar vroegere woonplaats.

Begin 1950 kon ze in afwachting daarvan echter niet langer in Voerendaal blijven en ze nam daarom vanaf 27 januari een kamer in Hotel Derlon aan het Onze Lieve Vrouweplein in hartje Maastricht. Toen bleek al snel dat het met het pension niks zou worden. Dat vond ze overigens niet zo erg, want een maand in de stad had haar

Op 1 maart 1951 betrok de schrijfster twee kamers in Huize Vroenhof te Houthem. Achter de twee ramen links op de eerste verdieping bevond er zich een van.

geleerd er niet meer thuis te horen. Nu ze door haar reumatische knie zo slecht ter been was, vormde het drukke stadsverkeer een behoorlijke hindernis.(54)

Het alternatief bleek Huize St. Jozef in Meerssen, een groot door de zusters van Sint Jozef uit Heerlen geleid pension met 250 bewoners. Ze kreeg daar begin maart 1950 twee kamers en suite op de benedenverdieping. Huize St. Jozef lag aan de Gasthuisstraat, midden in het centrum van het dorp. Al gauw bleek dat niet zo fijn als ze eerst dacht, want de Gasthuisstraat was een doorgaande weg die druk bereden werd. Het bleef bovendien niet bij het rumoer van de auto's. Kinderen op straat maakten naar haar zin veel te veel herrie en iemand vlakbij had een voortdurend blaffende hond. In huis zelf vond ze het eveneens niet prettig, want er waren gewoonweg te veel andere bewoners. Dus wilde ze zo snel mogelijk weer weg.

Een toevallige bezoeker zette haar vervolgens op het spoor van Huize Vroenhof te Houthem, waar hij zelf ook woonde. Daar was het niet alleen veel rustiger omdat er maar twaalf bewoners waren, ook de omgeving beloofde meer stilte. Het eveneens door zusters van Sint Jozef geleide pension lag weliswaar aan de doorgaande weg naar Valkenburg, maar had aan de achterkant een park en een idyllisch uitzicht op een typisch Zuid-Limburgs landschap. De zusters hadden het helemaal uit gele mergelsteen opgetrokken voormalige woonhuis van adellijke families als Ruys de Beerenbrouck en Franquinet in 1927 gekocht en de ernaast gelegen vervallen Martinuskerk, de voormalige parochiekerk van het dorp, tot kloosterkapel verbouwd.

Marie Koenen was van dat alles zeer gecharmeerd en daarom betrok ze op 1 maart 1951 twee kamers van Huize Vroenhof. Aan Jokie Steenhoff, de dochter van haar voormalige collega-schrijfster en vriendin Albertine Steenhof-Smulders schreef ze diezelfde maand nog zich helemaal op haar plek te voelen. ‘'k Zit hier nu eindelijk waar 'k wezen moet en niet meer zal weggaan, zoolang God me 't leven laat.’(55)

•

Hoewel zij, natuurlijk afgezien van de jaren met huwelijksproblemen, een mooie tijd had doorgebracht in Geulle, dacht ze er geen moment over om voor haar laatste levensperiode terug te keren naar dat dorp. Het hoefde ook niet, want ze was er al op een andere manier naar toe geweest. Ze gebruikte Geulle en heel speciaal de Snijdersberg als achtergrond in haar laatste Limburgse romans en hield zo de herinneringen daaraan levend.

Ze deed dat vooral in *Het Nieuwe Begin* uit 1934. Vlakbij de Everhof situeerde ze een mooi uitzichtpunt over het Maasdal. Hoofdpersoon Gina zat daar graag op een bankje. De beschrijving van wat ze vandaar uit zag, was overduidelijk. In het dal onder zich ontwaarde Gina de kom van de gemeente. ‘Waze heette ze in haar geheel, dat was Laag-Waze en Hoog-Waze samen. Om kerk, school en raadhuis heen, lagen daar, tusschen omhaagde tuinen en boomgaarden: de pastorie; het huis van meester Philippus; het Wit Paard, uitspanning en logement; de winkel van Hubertien Ramakers, de vrouw van den secretaris; een paar kleinere gesloten huizen. Daar achter nog hier en daar een boerderij, met opnieuw peppelbeemden tot aan de Maas. Over de Maas begon het Belgische: wijd grasland met boomen. Urenbreed strekte zich daar de vlakte uit.’

Zo ging ze heel uitvoerig door totdat ook Maastricht in beeld kwam. ‘Links, de Maas op, schemerde de stad, vóór een heuvelrij, die doorliep naar het Luikerland. Het leek eerder een mistige wolkbank, daar langs den horizon. Op stille, lichte Zondagsmorgens kwam de diepe bronzen dreun van de groote Sint-Servaasklok over de Wazer beemden en heuvels uitsterven. Gina had het al dikwijls genoeg gehoord. Soms kon ze de stadsdaken duidelijk onderscheiden, achter veel schoorsteenpijpen, dicht opeen in ongeregelde rijen. De torenkerken, groot en hoog er boven uit.’[56] Ofschoon ze nergens echte plaatsnamen noemt, is het overduidelijk dat het in deze passages om Geulle en Maastricht gaat. Marie Koenen moet zelf vaak net als Gina op de Snijdersberg hebben staan kijken, want daar kon je indertijd en ook nu deels nog de door haar beschreven beelden zien.

Ook in *De Korrel in de Voor* en *Wassend Graan* fungeerde Geulle als decor. De Garvershof, waar de gebeurtenissen in het boek zich grotendeels afspeelden, lag op de Garversberg. De ligging daarvan beschreef Marie Koenen zo: ‘Van de Daelhover buurten en gehuchten was Garversberg het hoogst gelegen, een kleine wereld op zich, daar boven op de hoogten, die het Maasdal scheiden van het Geuldal. De buurtschap had zich in den loop der tijden gevormd bij de heerenhoeve op den hoek van den heuvel.’[57]

Weer de Snijdersberg? Haar biograaf in spe H. van Bommel meende van wel. ‘Ontdekt men op de Snijdersberg te Geulle niet de paden over het grasveldje die in “De Korrel in de Voor” leiden naar de Garvershof, die het grote Weversgezin herbergt’, schreef hij in een artikel over haar werk. Daarbij waarschijnlijk geruggensteund door haar uitspraak in een gesprek met hem dat ze de boerderij en de omgeving daarvan had gezien te Geulle. Inwoners van het dorp meenden echter dat de Garvershof, gezien de opmerking dat ze op de hoogten lag die Maasdal en Geuldal scheiden, bij het gehucht Kasen moest liggen, tussen Bunde en Geulle.[58]

Hoe het ook zij, duidelijk was dat ze veel van haar geografische inspiratie voor de genoemde romans haalde uit de directe omgeving van de twee huizen waarin ze in het dorp had gewoond, op de Snijdersberg en op Schieversbosch.

•

In Huize Vroenhof te Houthem vond Marie Koenen de rust die ze zo zeer zocht. De twee kamers die ze er had, richtte ze ook eindelijk weer eens volledig in. De vertrekken lagen op de eerste etage in de linkervleugel van het pand, een aan de voorkant en een aan de achterkant. Haar woon-werkkamer lag aan de voorkant en beschikte aan twee zijden over een raam. Aan de voorzijde kon ze de drukke verkeersweg door het Geuldal zien, met daarachter hellingen met akkers, fruitbomen en bossen.

Op het dressoir in de kamer prijkten de zeven delen van *De Werken van Marie Koenen.* De vele andere boeken van haar hand stonden in de overvolle boekenkasten die deels de wanden van de kamer bedekten. Aan die wanden was ook veel plaats voor schilderijen. Er hing bijvoorbeeld een groot stadsgezicht van Maastricht, geschilderd door haar neef Jan Bogaerts. Van hem waren ook een stilleven, een werk met een middeleeuws ruiterpaar voor het kasteel van Neercanne en een berglandschap in Tirol. Een groot portret van haar vader had Bogaerts eveneens geschilderd. Andere

schilderijen waren van Charles Eyck - uit de tijd dat hij haar en Felix Rutten bezocht in Geulle - en Piet Gerrits, de Nijmeegse kunstenaar bij wie ze aan het eind van de oorlog tijdelijk onderdak had gekregen. In de kamer stond ook een bureau, waaraan ze een flink deel van de dag doorbracht met werken.

De kamer aan de achterkant van Huize Vroenhof zag uit op het park en het Geuldal. In het park maakte ze dagelijks haar ommetjes, want ze probeerde haar reumatische knie zoveel mogelijk in beweging te houden. Echt lang kon ze evenwel niet meer wandelen, daarvoor bezorgde de knie haar toch teveel last.

De dag begon voor haar om 08.00 uur met de heilige mis in de kloosterkapel. Dan was er tijd voor het lezen van De Volkskrant en handwerken en na het middageten verzorgde ze haar correspondentie, corrigeerde ze drukproeven of werkte aan nieuwe gedichten, verhalen en romans. Als er tenminste geen bezoek was, want familieleden, vrienden en kennissen wisten haar nu weer veel beter te vinden. De dag werd besloten met lezen of naar de radio luisteren.[59]

Met haar gezondheid ging het langzaam maar zeker achteruit. Tijdens haar verblijf in Meerssen kreeg ze korte-golfbehandelingen voor haar knie. Daar reageerde ze niet goed op en ze was vaak doodmoe. Nader onderzoek wees uit dat ze leed aan een matige vorm van ouderdomsdiabetes. Injecties met insuline en een streng dieet hielpen haar er weer bovenop. Zodanig zelfs dat de injecties achterwege konden blijven. Echter niet voor lang en vanaf 1952 wisselden periodes met en zonder insuline-inspuitingen zich vervolgens af.[60]

De tijd die ze had om te werken, besteedde ze de eerste jaren in Houthem vooral aan de afronding van het Verzameld Werk-project. Begin 1952 corrigeerde ze de drukproeven van *De Wilde Jager*, dat samen met een aantal historische verhalen als zevende deel werd uitgebracht. Toen het in juli van dat jaar verscheen, schreef ze aan Marie en Eugenie Gommers: ‘'k Stuur je hierbij “de Wilde Jager”, het zevende en jammer genoeg voorlopig het laatste deel van de reeks. 'k Ben blij tenminste deze zeven nog bijeen te zien, en wacht nu af in welken vorm het overige zal verschijnen, in de hoop dat het niet al te lang zal duren eer 'k er het beloofde bericht van Het Spectrum over zal ontvangen. Voor de uitgeverij en den boekhandel is 't een zeer moeilijke tijd. En daarenboven best te begrijpen dat het werk van een bijna 74-jarige veroudert.’[61]

Het bericht van de uitgeverij over een nieuwe vorm voor het uitgeven van de resterende delen bleef echter uit. Ze begon daarom maar gewoon aan nieuw werk. In september 1952 rondde ze een roman af over de kinderjaren van de vijftiende eeuwse hertogin Maria van Bourgondië, waarvoor ze tijdens haar vooroorlogse jaren in Brugge onderzoek had gedaan. Waar ze die moest onderbrengen, wist ze niet. Omdat de uitgeversperikelen zich voortsleepten, hield ze in het najaar van 1953 een noveen. En zie, een nieuwe uitgever diende zich aan in de persoon van Joh. Roosenboom uit Heerlen.[62]

•

Joh. Roosenboom leidde een betrekkelijk kleine katholieke uitgeverij, die boeken uitbracht als *Het ongehoorde wonder van Fatima* door Castelbranco. In zijn fonds

paste het werk van Marie Koenen uitstekend. Vandaar dat ze hem benaderde voor mogelijke uitgaven en hem uitnodigde voor een gesprek op Huize Vroenhof. Daarbij stelde ze hem in oktober 1953 voor een bundel met door haar geschreven Marialegenden uit te brengen. Als die bij het publiek zou aanslaan, wilde ze ook andere bundels samenstellen, bijvoorbeeld met Franciscus-verhalen. De meeste van die verhalen kon ze uit de grote voorraad halen die ze nog had liggen. Alleen moest ze dan het auteursrecht van Het Spectrum zien terug te krijgen. Dat lukte haar een maand later, zodat ze de vrije beschikking had over al haar niet in het Verzameld Werk gepubliceerde materiaal.

Daarna ging het snel, want al begin 1954 lag *De stralende kroon* in een oplage van 2500 exemplaren in de boekwinkels. In maart van hetzelfde jaar volgde *In dit teken*, een bundel met verhalen, legenden en gedichten over het kruis. Ook die verkocht goed, zodat de voorraad van Marie Koenen opnieuw werd aangesproken. Dit keer voor heruitgaves van *Parcival* en de *Egmond-verhalen.* Ook deze verschenen nog in 1954. Het jaar daarna volgde een heruitgave van *Henric van Veldeken's Sint Servaas legende* en de nieuwe roman *Bloesem van Bourgondië.*

In de jaren erna ging Roosenboom gewoon door, zij het dat het tempo lager werd. Achtereenvolgens verschenen *De Redder* (1956), *Uit Limburgs Legende en Historie* (1957), *Kerstboek* (1958), *De Levensweg* (gedichten, 1959) en *Maria de Rijke* (1959). Het lagere tempo werd echter gecompenseerd door uitgaven bij anderen, zoals *Sint Franciscus van Sales als schrijver* (1956), en heruitgaven van *Het Hofke* (1955, bij Brand), *De Moeder* (1953 en 1959, bij Het Spectrum).[63]

Anders dan in voorgaande decennia maakten de boeken weinig los bij de recensenten. Er verschenen bijna uitsluitend in Limburgse kranten en tijdschriften besprekingen en die waren meestal nogal plichtmatig van toon. Zelfs H. van Bommel, die in het culturele maandblad *De Bronk* telkens haar boeken besprak, klonk nogal mat. Bij zijn recensie van haar nieuwe roman *Bloesem van Bourgondië* kwam hij niet veel verder dan het navertellen van de inhoud, het danken van Marie Koenen en het boek veel lezers toewensen.[64]

De schrijfster achter haar werktafel in Huize Vroenhof.
Foto: Fotopersbureau C. Ferguson

Paul Haimon was in het *Limburgs Dagblad* iets enthousiaster. Hij begon met te constateren dat bij Roosenboom inmiddels al zes werken van de schrijfster waren verschenen: ‘Bij elkaar een klein oeuvre als menig auteur zijn leven lang niet bij elkaar schrijft. Bij Marie Koenen blijkt dit zelfs niet eens op te vallen. Zijn we zozeer aan haar altijd bezige, werkende geest en handen gewend, dat we dit verschijnsel vanzelfsprekend vinden?’ Haar nieuwe boek noemde hij vervolgens meer een beschrijving van de Bourgondische tijd in Brugge en Gent dan een roman. Hoogtepunt was volgens hem de beschrijving van de bruiloft in Brugge van Maria's vader Karel de Stoute met de Engelse prinses Margaretha. ‘Dit verslag is minstens zo levendig als een historische film in cinemascope vermag te zijn. “Bloesem van Bourgondië” is geen groots maar een rustig beschrijvend boek.’(65)

Vlakker toonde Haimon zich weer bij zijn bespreking van *Sint Franciscus van Sales als schrijver.* Het boekje was de bundeling van een aantal artikelen die de schrijfster had bijgedragen aan het maandblad *Franciscus van Sales-stemmen* van de Paters Oblaten van de H. Franciscus van Sales. Haimon vertelde aan de hand van het boekje over het leven van de heilige en concludeerde ten slotte ‘Marie Koenen heeft die schrijver goed geschetst.’(66)

De terughoudende reacties maakten duidelijk dat het met de schrijfster nu toch echt was gedaan. Haar bij Roosenboom verschenen boeken verkochten dan nog wel en haar 75ste en 80ste verjaardag bleken nog steeds redenen voor positieve overzichtsartikelen van haar werk, maar meetellen deed ze niet echt meer in de Nederlandse literatuur. Daarvoor was de thematiek van haar werk en de toonzetting ervan te zeer verouderd.

Zelf bleek ze zich daar maar al te zeer van bewust. Zo schreef ze begin 1956 in een brief aan H. van Bommel: ‘Meer en meer begin ik te begrijpen in deze tijd niet meer thuis te horen. - Als 'k nog pogingen doe voor “Maria de Rijke” is dit uitsluitend omdat 'k het schrijven niet laten kan.’ Anderhalf jaar later vroeg ze zich naar aanleiding van enkele prozabijdragen in *Roeping* af waar het toch heen moest met de katholieke literatuur. ‘'t Bemoedigt me allerminst om voort te gaan met m'n werk, dat - (zoals de schrijfster zelf) hopeloos ouwerwets is geworden!’ bekende ze haar biograaf in spe.(67)

•

Marie Koenen op het eind van haar leven.
Foto: F. Lahaye

De ouderdomskwalen van Marie Koenen namen met het stijgen van haar leeftijd in aantal toe of werden ernstiger. Als gevolg van haar diabetes raakte ze steeds vermoeider. Eind 1956 kon ze niet langer dan een half uur met iets bezig zijn, omdat dan de moeheid toesloeg. Zelfs het schrijven - normaal gesproken haar beste medicijn - hield ze niet langer vol. Van wandelen in het park achter Huize Vroenhof was al helemaal geen sprake meer. Met Pinksteren 1957 kreeg ze last van een spierschede-ontsteking aan haar rechterhand, die haar het schrijven onmogelijk maakte. Ze had er weken last van. Nadat de dokter haar eerst het schrijven verboden had, kreeg ze vervolgens een verband om de hand en moest ze toen het verband eraf was de hand dagelijks vijf keer inzalven. Langzaam maar zeker ging het daarna beter, maar wekenlang kon ze slechts letter voor letter heel moeizaam schrijven.

In december 1958 moest ze als 79-jarige voor het eerst in het ziekenhuis worden opgenomen. Omdat het suikergehalte in haar bloed te hoog was, werd in het Maastrichtse ziekenhuis onderzocht welke medicijnen het beste konden worden toegepast en in welke dosis. Injecties met een nieuw soort insuline bleken de oplossing, zodat ze na achttien dagen weer naar Huize Vroenhof terug mocht. Na haar ziekenhuisbezoek voelde ze zich niet meer de oude, zeker toen ze rond haar tachtigste verjaardag op 19 januari 1959 ook nog eens een flinke griep kreeg. Ze vond zich echt een ‘ouwe sukkel’ geworden en durfde het jaarlijkse bezoek aan haar heerbroer Jan, die sinds enige tijd als emerituspastoor in Lieshout woonde, niet meer aan. Zelfs de toekenning van de erepenning van de provincie Limburg ter gelegenheid van haar tachtigste verjaardag kon haar niet opbeuren.

In juni van dat jaar ging het hard bergaf met haar gezondheid. Aan haar nichten Marie en Eugenie Gommers meldde ze de 24ste van die maand te lijden onder de hittegolf van die dagen. De pijn die ze al voortdurend in heup en knieën had, verspreidde zich door haar hele lichaam. Ze kon nauwelijks nog zitten of staan en bewegen ging uiterst moeizaam. Bezoek ontvangen lukte niet meer, reden waarom ze de voor juli geplande jaarlijkse visite van Jan Bogaerts wilde uitstellen tot 1960. ‘Maar ben 'k er volgend jaar nog??’, vroeg ze meer aan zichzelf dan aan de nichten, om berustend te eindigen met ‘Alles wat God wil’.[68]

Nog geen week later, op 1 juli, werd Marie Koenen door de zusters van Vroenhof's morgens op de grond van haar slaapkamer gevonden. Ze had er al enige tijd hulpeloos gelegen nadat ze een hartaanval had gekregen. Toen ze haar kamer werd uitgedragen voor overbrenging naar het Maastrichtse Annadal-ziekenhuis nam ze welbewust afscheid. ‘Vaarwel, mijn kamer’, zei ze. In het ziekenhuis konden de artsen niets meer voor haar doen. Nadat ze 10 juli buiten bewustzijn was geraakt, overleed ze op 11 juli 's avonds om zes uur.[69]

De begrafenis vond woensdag 15 juli plaats. De uitvaartmis werd opgedragen in de kerk van de Heilige Theresia aan de Tongerseweg in Maastricht, vlakbij het kerkhof waar ze werd bijgezet in het graf van haar vader en moeder. Bij de teraardebestelling was een kleine groep familieleden, vrienden en vereerders aanwezig, onder wie Mathias Kemp, Jef Notermans, Paul Haimon, Charles Eyck en Jacques Schreurs. Jef Droogmans, voorzitter van de Vereniging van Limburgse schrijvers, waarvan Marie Koenen erelid was, hield een lijkrede waarin hij haar literaire loopbaan nog eens belichtte. Haar oude vriend Gerard Brom droeg het slotgedicht uit haar laatste

bundel *De Levensweg* voor, het op een oud Bretons volkslied gebaseerde *De zang van het paradijs*, waarin ze beschreef hoe ze naar de hemel ging. De slotstrofe luidde:

'En door die poort, wijd open,
Zal ik naar Jezus lopen,
De Lelie, die ik prijs,
Het Hart van 't Paradijs.'[70]

•

De dood van de schrijfster was aanleiding voor uitgebreide in memoriams in vrijwel alle Nederlandse kranten. Paul Haimon schreef in het *Limburgs Dagblad* een tikkeltje bombastisch dat de hand van een grote en vruchtbare schrijfster was stilgevallen. In *De Volkskrant* stelde diezelfde Haimon dat met haar heengaan een stuk letterkundige geschiedenis werd afgesloten. Loe Maas noemde in *De Nieuwe Limburger* haar tachtigjarige leven 'zonovergoten en vruchtbaar als het Limburgse land'.[71]

De in memoriam-schrijvers maakten van de gelegenheid gebruik om haar werk nog eens goed te beschouwen en haar thema's te bespreken. H. van Bommel ging in *Roeping* vooral in op het offer als hoofdthema van haar werk. 'Marie Koenen predikt door voorbeelden telkens weer opnieuw de zelfverloochening, zo zelfs dat de moderne vrouwelijke schooljeugd, wier leeshonger ook Marie Koenen niet overslaat, wel eens klaagt: het is allemaal hetzelfde. Toch heeft Marie Koenen dit lyrische thema in allerlei variaties uitgewerkt.'

Jef Notermans behandelde in *Oostland* een kenmerk van haar 'Limburgse' boeken. 'Al 'n halve eeuw geleden richt ze haar kijker op bloei en verval van een machtig Maaslands boerengeslacht, dat de totale ondergang nabij schijnt. Veelal voert ze te juister tijd een telg ten tonele, waarin zich de oerkracht van de besten uit stam en clan onvervaard demonstreert: met 'n imponerende energie en volharding, zodanig

De begrafenis op het kerkhof aan de Tongerseweg in Maastricht.

Het doodsprentje van de schrijfster.

dat het onafwendbaar lijkend lot nog net wordt afgewend en 'n blije opgang lichtend voor ons zichtbaar wordt. Men hoeft in dit verband slechts te herinneren aan Milia uit Het Hofke, Gina Vallaer in *Het Nieuwe Begin*, Fina van de decadente Giel in De Andere, Rosalien Garversman in De Korrel in de Voor en Wassend Graan.'

Hij stipte verder haar voorkeur voor nogal bedeesde hoofdpersonen aan. 'In psychologisch opzicht moet ons iets treffen. 't Is de voorkeur van Marie Koenen wat betreft het verlegen, haast mensenschuwe type. Weekhartigheid ontmoet men herhaalde malen, zowel bij mannen als vrouwen. Met de ruige, gezonde constitutie van het Limburgs plattelandsvolk stemt dit maar matig overeen. Al treft men verwijfde figuren in alle rangen en standen aan, er is van deze categorie een surplus bij onze schrijfster.'

Van Bommel ging verder in op de zielscrisissen die veel van haar hoofdpersonen doormaken. 'Diepe crisissen maken haar "helden" door in donkere landschappen, ver van de bewoonde wereld. (...) Maar zij hervinden zich en maken zich op voor een dapper aanvaarden van hun levenstaak, waarin zij zielevrede vinden. Zo had ook Marie Koenen haar grote taak eens gezien: schrijven, goed en idealistisch, zodat wie haar werken las, er genot uit puurde, maar er bovenal beter van werd. Om deze taak te vervullen, had zij stilte nodig.'(72)

Ook gaven de in memoriam-schrijvers antwoord op de vraag of zij er in was geslaagd om haar roeping - bijdragen aan het ontstaan van een goede katholieke literatuur - waar te maken. Volgens Loe Maas vervulde zij haar taak uitermate zorgvuldig en was haar werk van groot cultureel belang voor de brede middenlaag van het Nederlandse volk en voor de katholieke literatuur. In *De Tijd* constateerde een anonieme auteur 'dat haar idealistische medewerking aan de katholieke vernieuwing niet zonder vrucht is gebleven'. Haar bijzondere gevoeligheid voor het schone en menselijk ontroerende, die zij in haar boeken toonde, kon naar zijn mening niet zonder invloed op haar lezers zijn gebleven. In de *Katholieke Illustratie* werd gesteld dat zij een waardige plaats had verworven in de katholieke letteren. Een zekere Manfred memoreerde in *Het Volksweekblad* dat zij een van de weinige romanschrijfsters was die ook buiten het katholieke kamp bewondering en waardering had geoogst. Hij schreef: 'Marie Koenen heeft voor katholiek Nederland een grote betekenis gehad, en wij twijfelen er niet aan dat haar naam nog lang zal voortleven.'(73)

•

Manfred kreeg ongelijk. Al na een paar jaar was de schrijfster Marie Koenen bij het grote lezerspubliek zo goed als vergeten.

Aanvankelijk zag het daar overigens niet naar uit. Nog in het jaar van haar overlijden verscheen bij Joh. Roosenboom postuum haar roman *Maria de Rijke.* Bovendien bracht uitgeverij Het Spectrum in 1959 en 1960 met groot succes een pocket-uitgave van *De Moeder* op de markt. De oplages van 20.000 exemplaren in 1959 en 10.000 stuks in 1960 vlogen de winkel uit. De verkoop ging zo goed dat in 1961, 1962 en 1964 nog eens nieuwe drukken volgden van andermaal 10.000 exemplaren per keer.

Het resultaat zette de uitgever er toe aan om ook haar andere Limburgse succesromans als pockets te brengen. *De Korrel in de Voor* en *Wassend Graan* beleefden als pocket vier drukken, namelijk in 1960, 1962 (twee keer) en 1964. In dat laatste jaar verscheen ook de bundel *Verhalen* als Prisma-pocket, met daarin onder meer het lange verhaal *Sint-Marcoensberg.* Uitgeverij Brand liftte op de Prisma-successen mee en bracht in 1963 de dertiende druk van *Het Hofke* uit.

Het Spectrum durfde het in 1959 eveneens aan om ongeveer duizend onafgewerkte exemplaren die ze nog van *De Werken van Marie Koenen* had liggen te laten binden. Een Brabants echtpaar, de heer en mevrouw Koehorst, had zich namelijk opgeworpen als propagandist voor het werk van de schrijfster. Het organiseerde bijvoorbeeld op maandag 26 oktober 1959 onder de titel *De vertelster van Geulle* een aan haar gewijde avond in Geulle. Tijdens die avond boden de echtelieden de boeken tegen gereduceerd tarief aan. Ze waren er volgens Het Spectrum van overtuigd de overgebleven reeksen in Zuid-Limburg te kunnen slijten. In de dagen na de aan Marie Koenen gewijde avond gingen ze zelfs van deur tot deur in het dorp om de boeken aan de man te brengen. Of ze in hun opzet slaagden, bleef onduidelijk.[(74)]

Na 1965 begon dan toch de vergetelheid voor Marie Koenen. Slechts af en toe flakkerde de belangstelling voor haar op, bijvoorbeeld door het uitbrengen van zogenoemde grote letter uitgaven van *Het Hofke* in 1977 en *De Moeder* in 1980 en een gewone editie van *Het Hofke* in 1979. Anders dan bij Felix Rutten waren er voor haar geen herdenkingen ter gelegenheid van haar honderdste geboortedag. Speciale uitgaven over haar of bloemlezingen verschenen evenmin, net zoals van de plaatsing van plaquettes en beelden geen sprake was.

Het graf van de familie Koenen, waarin Marie Koenen samen met haar ouders rust.

In Maastricht, Geulle, de Heilig Landstichting en Houthem, de plaatsen waar ze het langste woonde, is vrijwel niets dat aan haar herinnert. Wie erg zijn best doet, vindt in het Maastrichtse Centre Céramique een achterafzaaltje dat naar haar vernoemd is. Verder is er nog het grafmonument van de familie Koenen op nummer 747 in vak H van het kerkhof aan de Tongerseweg, met daarvoor een knielbankje.

Geknield wordt er echter niet meer voor Marie Koenen in de geschiedschrijving van de Nederlandse literatuur. In *Ik probeer mijn pen... Atlas van de Nederlandse Letterkunde*, mede samengesteld door de Limburger Fernand Lodewick, uit 1979 wordt haar naam slechts één keer genoemd. Ton Anbeek wijdt in zijn vooraanstaande *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985* uit 1990 geen woord aan haar. Onvermeld blijft ze ook in *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* uit 1993.

De samenstellers van het *Winkler Prins Lexicon van de Nederlandse Letterkunde* uit 1986 vinden haar maar tien regels waard.

Alleen specifiek over de rol van de katholieken in de Nederlandse letteren schrijvende literatuurhistorici kunnen niet om haar heen, zoals Mathijs Sanders in *Het spiegelend venster* uit 2002. Slechts één keer is er sinds haar dood heel speciaal over haar geschreven. P.A.M. Geurts belichtte in de *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* van 1992 haar rol bij de oprichting en in de eerste periode van *De Beiaard.* Haar biografie, al tijdens haar leven gepland door H. van Bommel, is er nooit gekomen. Hij overleed in 1978 en had toen - bijna twintig jaar na haar dood - nog geen letter op papier.

Al met al is het niet veel. Afgezet tegen de aandacht die Felix Rutten kreeg, is het zelfs veel te weinig.

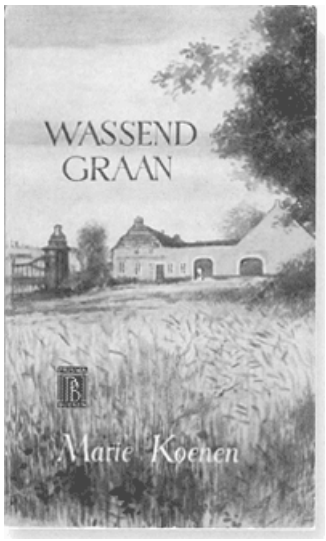

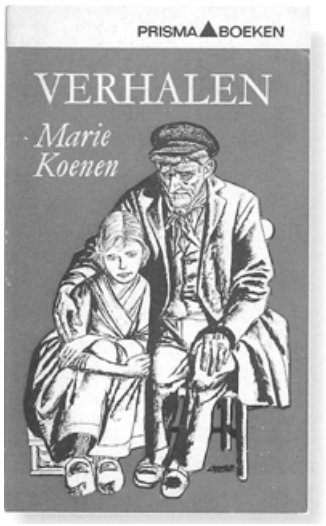

Uitgeverij Het Spectrum verkocht na haar dood tienduizenden exemplaren van Marie Koenens werk in pocketvorm.

Eindnoten:

(1) Brief Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 30 januari 1929.
(2) De informatie over de verblijfplaatsen van Marie Koenen in de jaren dertig van de vorige eeuw heb ik uit tal van bronnen verzameld. In het Marie Koenen Archief zitten in de inventarisnummers 1054, 1055, 1059, 1063, 1066, 1070, 1075, 1082, 1095, 1115, 1121, 1128, 1129, 1130 en 1137 aan haar gerichte brieven en kaarten waarvan de adresseringen aanwijzingen geven. Bovendien heb ik gebruik gemaakt van gegevens uit brieven aan Wim Brom-Struicken uit genoemde periode en de licentiaatsverhandeling van Lucy d'Hooghe over Marie Koenen.
(3) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 28 november 1934.
(4) Ibidem, d.d. 9 februari 1935.
(5) Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 26 augustus 1938, 23 november 1938 en een ongedateerde brief uit 1940.
(6) Ibidem, d.d. 15 oktober 1935, 3 november 1935, 1 november 1936, 18 februari 1937 en 9 janauri 1938.
(7) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 26 augustus 1938.
(8) K.G. - *Het Wonderenboek door Marie Koenen.* In: *Het Centrum*, 15 december 1928.

(9) Ellen Russe - *Menschen en boeken: Marie Koenen: Stormenland.* In: *De Residentiebode*, 23 december 1929.
(10) Anton van Duinkerken - *Het boek van de week: Marie Koenen.* In: *De Tijd*, 7 januari 1931.
(11) Het verhaal, blz. 38.
(12) Marie Koenen - *Het Nieuwe Begin.* (Hilversum, 1934)
(13) Brief van Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 13 juli 1953. Deze bevindt zich in het VBA, inv. nr. 38; Thomas à Kempis - *De Navolging van Christus.* (Vertaling door B. Wielenga, derde druk Delft, 1948)
(14) Marie Koenen - *Het Nieuwe Begin.* (Hilversum, 1934) Blz. 144-150.
(15) Ibidem, blz. 230 en 238.
(16) P.J. Risseeuw - *Een Limburgsche roman.* In: *De Rotterdammer* van onbekende datum. Een knipsel bevindt zich in MKA, inv. nr. 155; Mathias Kemp - *In gulden herfstnevels.* In: *Limburgsch Dagblad*, 19 januari 1935.
(17) Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 18 feb. 1937 en 21 april 1937.
(18) Ibidem, d.d. 20 juni 1936 en 9 juli 1937.
(19) Ibidem, d.d. 17 sept 1938, 28 februari 1939, 27 juni 1939 en 29 september 1939.
(20) De informatie voor deze alinea komt uit brieven aan vriendin Wim Brom-Struicken en aan haar nichten Marie en Eugenie Gommers. De brieven aan de nichten worden bewaard door mevrouw Gommers te Venlo. Zij was zo vriendelijk mij de brieven ter inzage te geven.
(21) D'Hooghe, blz. 55 en 56; Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 29 september 1939.
(22) Marie Koenen - *De Korrel in de Voor.* (Utrecht, 1941)
(23) D'Hooghe, blz. 56.
(24) De R. - *Een Limburgsche roman van Marie Koenen.* In: *Het Vaderland*, 22 juni 1941; N.N. - *Uit onze Maaslanden.* In: *Limburgsch Dagblad*, 8 juli 1941; Bruno Weykamp - *De Korrel in de Voor - Een rijpe vrucht uit herfst-tij.* In: *De Residentiebode*, 23 juni 1941.
(25) Marie Koenen - *Wassend Graan.* (Utrecht, 1947)
(26) Paul Haimon - *Hooglied van het Limburgse land.* In: *Dagblad voor Noord-Limburg*, 28 juni 1947.
(27) Brief R.K. Nederlandse Boekhandelaren en Uitgevers Vereniging Sint Jan aan Marie Koenen, d.d. 4 april 1948. De brief in aanwezig in MKA, inv. nr. 992.
(28) Oorkonde van de Brand-van Gent-prijs 1948, toegekend door de R.K. Nederlandse Boekhandelaren en Uitgevers Vereniging Sint Jan. Deze bevindt zich in MKA, inv. nr.
(29) Brief van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers, d.d. 15 april 1948.
(30) Brief van Marie Koenen aan het bestuur van de Vereniging Sint Jan, d.d. 24 april 1948. De brief is aanwezig in MKA, inv. nr. 992.
(31) H. Kuitenbrouwer - *Marie Koenen bekroond. Late erkenning van een nobel talent.* In: *De Linie*, 30 april 1948.
(32) N.N. - *Gouden medaille voor Marie Koenen.* In: *Helmondse Courant*, 24 april 1948.
(33) Brief van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers, d.d. 15 april 1948.
(34) Brief van Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 5 april 1948. Deze is te vinden in VBA, inv. nr. 38.
(35) Een door Marie Koenen zelf gemaakte planning bevindt zich in het VBA, inv. nr. 79.
(36) Folder *De Werken van Marie Koenen*, Uitgeverij Het Spectrum; Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 28 juni 1952.
(37) Folder.
(38) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 28 juni 1952.
(39) Paul Haimon - *Nog een meesterwerk te ontdekken. 'Het Koninkje' van Marie Koenen.* In: *De Maas- en Roerbode*, 20 januari 1951.
(40) In een schrift met door H. van Bommel gemaakte aantekeningen over door hem aan Marie Koenen gestuurde brieven, staat een afschrift van de honorariumafrekening over 1948 van Het Spectrum. Bovendien bevat het een afschrift van een brief van Het Spectrum, d.d. 24 mei 1949, met gegevens over de oplagen. Het schrift bevindt zich in VBA, inv. nr. 72; Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 17 december 1949 en 28 juni 1952.
(41) Loe Maas - *Werk van onze grote Limburgse romanschrijfster.* In: *Gazet van Limburg*, 18 oktober 1948; N.N. - *De tentoonstelling.* In: *Limburgs Dagblad*, 15 oktober 1948.
(42) J.N. van Rosmalen - Verslag van de Marie Koenen-tentoonstellingen gehouden ter gelegenheid van haar zeventigste verjaardag en de volledige uitgave van haar werken.

(43) N.N. - *Marie Koenen, benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau.* In: *Limburgs Dagblad*, 20 januari 1949.
(44) *Marie Koenen dankt.* In: *Limburgs Dagblad*, 20 januari 1949; Brief van Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 10 november 1948.
(45) Brief erecomité Marie Koenen aan de vereerders en vrienden van Marie Koenen, d.d. april 1949.
(46) N.N. - *Marie Koenen zeventig jaar.* In: KRO Radiogids nr. 994, januari 1949.
(47) Antoon Coolen - *De Limburgse sagendichteres.* In: *Roeping*, 26ste jrg., nr. 1, januari 1949, blz. 41 en 42.
(48) Paul Haimon - *Kleine confrontatie.* In: *Roeping*, 26ste jrg., nr. 1, januari 1949, blz. 59-66.
(49) N.N. - *Marie Koenen.* In: *Leidsch Dagblad*, 27 januari 1949; A. Welkenhuysen - *Honderdtwintigjaar 'Zuidnederlandse'*, in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij*, 43 (1989), blz. 427-437.
(50) De documenten met betrekking op het eredoctoraat bevinden zich in MKA, inv. nr. 981; N.N. - *Vijf ere-doctores aan zilveren kroon van Nijmeegse universiteit.* In: *De Volkskrant*, 9 mei 1949; Irma Meyer - *Doctor Marie Koenen: Romantiek maakt niet blind, maar helderziende.* In: *Het Volk*, 4 juni 1949.
(51) Brief van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers, d.d. 28 mei 1949.
(52) Brief van Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 10 november 1948.
(53) Paul Haimon - *Marie Koenen, meditatieve geest.* In: *Limburgs Dagblad*, 5 april 1947; N.N. - *Dagen in Limburg: glanzende plek in Marie Koenen's leven.* In: *De Maas- en Roerbode*, 15 oktober 1948.
(54) Brieven van Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 16 juli 1949 en 3 september 1949; Brieven van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 4 juli en 16 oktober 1949 en 1 februari en 3 maart 1950.
(55) Brief van Marie Koenen aan Wim Brom-Struicken, d.d. 3 maart 1950; Brieven van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers, d.d. 17 oktober 1950 en 11 februari 1951; Brief van Marie Koenen aan Jokie Steenhoff, d.d. 27 maart 1951. De brief is te vinden in het archief van P.H.J. Steenhoff en Albertine Smulders onder inventarisnummer 681, bewaard door het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen; Manuscript van door Marie Koenen geschreven artikel over Huize Vroenhof. MKA, inv. nr. 419.
(56) Marie Koenen - *Het Nieuwe Begin.* (Hilversum, 1934) Blz. 72-74.
(57) Marie Koenen - *De Korrel in de Voor.* (Utrecht, 1941). Blz. 18.
(58) H. van Bommel - *In memoriam Marie Koenen.* In: *Roeping*, 35ste jrg., nr. 4 augustus-september 1959; Gesprek H. van Bommel met Marie Koenen in april 1949. Aantekeningen daarover bevinden zich in schriften in VBA, inv. nr. 71; Interview met de heer W. Claessens uit Geulle op 4 september 2002.
(59) H. van Bommel - *In memoriam Marie Koenen.* In: Roeping, 35ste jrg., nr. 4 augustus-september 1959; Paul Haimon - *Marie Koenen - Altijd doorgaan met schrijven.* In: *De Volkskrant*, 17 januari 1959; Brieven van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers, d.d. 2 januari 1952 en 18 juli 1952.
(60) Brieven van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers, d.d. 13 november 1950 en 2 januari 1952.
(61) Brief van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers, d.d. 18 juli 1952.
(62) Ibidem, d.d. 29 september 1952; Aantekeningen van H. van Bommel over mededelingen van Marie Koenen. Deze bevinden zich in MKA, inv. nr. 943.
(63) Voor deze alinea's heb ik gebruik gemaakt van gegevens uit brieven van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers en aan H. van Bommel uit de jaren 1953 en 1954.
(64) H. van Bommel - *Bloesem van Bourgondië.* In: *De Bronk*, 2e jrg., nr., juni 1955, blz. 407-408.
(65) Paul Haimon - *Nieuwe serie met werken van Marie Koenen.* In: *Limburgs Dagblad*, 28 oktober 1955.
(66) Paul Haimon - *Sint Franciscus van Sales heilige en schrijver.* In: *De Maas- en Roerbode*, 12 april 1957.
(67) Brieven van Marie Koenen aan H. van Bommel, d.d. 4 januari 1956 en 3 november 1957.
(68) Voor deze alinea's heb ik gebruik gemaakt van brieven van Marie Koenen aan Marie en Eugenie Gommers en H. van Bommel uit de jaren 1957 tot en met 1959. Bovendien van een brief van de schrijfster aan de Venlose dichter Pierre Franssen, d.d. 26 december 1958.

(69) H. van Bommel - *In memoriam Marie Koenen.* In: *Roeping*, 35ste jrg. nr. 4, augustus-september 1959; H. van Bommel - *Bij de dood van een grote Limburgse.* In: *De Bronk*, 6e jrg., nr. 6 juli 1959, blz. 330-332.

(70) N. N. - *Uitvaart en begrafenis van dr. Marie Koenen.* In: *Limburgs Dagblad*, 16 juli 1959; Marie Koenen - *De Levensweg* (Heerlen, 1959). Blz. 93.

(71) Paul Haimon - *In memoriam Marie Koenen. Een stuk geschiedenis ging met haar heen.* In: *De Volkskrant*, 13 juli 1959; Loe Maas - *In memoriam Marie Koenen.* In: *De Nieuwe Limburger*, 13 juli 1959; Paul Haimon - *Marie Koenen ontslapen in haar liefste land: Limburg.* In: *Limburgs Dagblad*, 19 juli 1959.

(72) H. van Bommel - *In memoriam Marie Koenen.* In: *Roeping*, 35ste jrg. nr. 4, augustus-september 1959; Jef Notermans - *Doctor Marie Koenen, Limburgs literaire Edelvrouwe, tachtig jaar.* In: *Oostland*, driemaandelijks orgaan van de Vereniging van Limburgse Schrijvers, januari-juni 1959, nr. 34 en nr. 35, blz. 13 t/m 28.

(73) Loe Maas - *In memoriam Marie Koenen.* In: *De Nieuwe Limburger*, 13 juli 1959; N.N. - *In memoriam Marie Koenen. Limburgse gemoedswarmte en verbeeldingsglans in de Nederlandse literatuur.* In: *De Tijd*, 13 juli 1959; N.N - *Marie Koenen ter nagedachtenis.* In: *Katholieke Illustratie*, 25 juli 1959; Manfred - *Marie Koenen niet meer 'Van Onzen Tijd'*. In: *Het Volksweekblad*, 18 juli 1959.

(74) Briefwisseling tussen mevrouw A. Claessens-Koenen, de nicht en erfgename van de schrijfster, en uitgeverij Het Spectrum; Brief van H. van Bommel aan mevrouw A. Claessens-Koenen, d.d. 14 december 1961; Marjo Stalmeier - Marie Koenen. Bibliografie; De Sjakel (blad van de Heemkundevereniging Geulle), nummer 145, oktober 1959.

VIII Literair huwelijk

Waarom ging het mis tussen de abdis en de zwerver, die in het begin van hun relatie toch zo gelukkig met elkaar waren? De belangrijkste reden was waarschijnlijk dat ze uiteenlopende karakters hadden. Zij in zichzelf gekeerd en terughoudend naar anderen, hij extravert en genietend van belangstelling. Zij bovendien ernstig en somber, hij vrolijk en zonnig. Daarenboven was zij haar hele leven gewend aan een zekere stand, terwijl hij lak had aan klassenverschillen en het liefst tussen de gewone mensen verkeerde. Zo moest zij er niets van hebben als hij mest verzamelde voor zijn tuintje of smerig en bezweet thuis kwam, terwijl hij haar veel te trots en deftig vond.

Een rol speelde verder dat zij al vrijwel haar hele leven gewend was zelfstandig beslissingen te nemen. Tot aan haar huwelijk hoefde zij aan niemand rekenschap af te leggen of toestemming te vragen voor wat dan ook. Door de ziekte van haar moeder was ze thuis eigenlijk al jaren het hoofd van het huishouden. Vader bemoeide zich nergens mee en zij kon haar gang gaan. Op schrijfgebied had ze ook altijd kunnen doen wat ze wilde, want ze hoefde geen rekening te houden met een eventueel honorarium. Voor geld zorgde vader wel. Dat Felix na hun huwelijk plotseling beslissingen voor haar wilde nemen, viel waarschijnlijk niet in goede aarde, gewoon omdat ze dat nog nooit had meegemaakt. Bovendien schoot ze als het niet ging zoals zij het wilde meteen in de stress. Psychisch kon ze niet veel hebben, door het minste of geringste raakte ze op van de zenuwen.

Het huwelijk tussen beiden kwam eigenlijk te laat. Ze waren al veel te veel gewend hun eigen gang te gaan om er een echt samenleven van te maken. Dat bleek wel uit het feit dat ze niet samen op reis gingen. Je zou toch zeggen dat ze het een keer samen probeerden, maar dat gebeurde gewoon niet. Ook met schrijven gingen ze allebei hun eigen weg. De enige keer dat ze samen een boek uitbrachten, de bundel *Jong Leven* in 1920, betrof het een verzameling van gedichten die ze al eerder apart hadden gepubliceerd. Geen van de gedichten hadden ze samen gemaakt.

Bovendien was de interesse van Felix in haar werk veel minder dan andersom. Zij las zijn werk voordat het naar buiten ging, maar hij had geen interesse om voor haar hetzelfde te doen. Pas als een werk van haar kant en klaar was in boekvorm ging hij er voor zitten. En zelfs dan niet altijd, want tegenover een gast op Schieversbosch beweerde hij ooit *De Wilde Jager* niet te hebben gelezen.[1] Dat moet jaloezie zijn geweest, want hij kwam er natuurlijk zelf ook wel achter dat zij hem al schrijvend verre de baas was.

Haar succes in de tijd dat ze samen waren, leidde er tevens toe dat zij het meeste geld binnen bracht. Ook dat was een bron van conflicten, zoals wel bleek toen zij hem eind 1926 voor de voeten wierp dat zij de kost moest verdienen. Daarmee kwetste ze hem diep, want zijn reactie was veelzeggend. Hij ontstak in een razernij, die volgens haar Bouwmeester waardig zou zijn geweest, en wees haar hijgend en snakkend van kwaadheid de deur.

Dan was er nog zijn opmerkelijke relatie met de Noorse Sophie Dreyer die hij,

terwijl hij getrouwd was, de juwelen van zijn moeder schonk. Een gift waaruit toch een bijzondere band tussen beiden sprak. Helaas weten we niet hoe zijn echtgenote daarop reageerde, maar het kan niet anders dan dat ze er vreemd van opkeek. Althans, als hij er haar over inlichtte.

De basis voor het huwelijk was gewoon te smal, het was gedoemd te mislukken. Beiden werden er ook niet graag aan herinnerd. Opmerkelijk is dat in het archief van zowel Marie Koenen als Felix Rutten bijna niets is te vinden over hun samenzijn. Er zitten geen foto's in waar ze samen op staan, de brieven die ze elkaar schreven zijn weg. Aan hun trouwdag in 1919 herinnert niets, er is helemaal niets over terug te vinden. Ook buiten hun archieven niet trouwens, net zoals nergens een foto van hen beiden bewaard is gebleven.

Van het beetje dat er is, bevindt zich nog het meeste in het archief van Felix Rutten. Hij bewaarde in elk geval nog zijn trouwring en het trouwboekje. Marie Koenen moffelde zoveel mogelijk weg van wat haar terug kon laten denken aan de verbintenis met hem en ging hem na de scheiding zoveel als mogelijk uit de weg. Dat er toch nog zoveel over haar visie op het huwelijk en de problemen bekend bleef, is te danken aan de mensen waarmee ze correspondeerde. Alleen omdat die de brieven in hun archieven stopten, bleven ze bewaard. Als het aan Marie Koenen had gelegen, waren ook die vernietigd. Aan de jaren met Felix Rutten in Geulle wilde ze het liefst niet worden herinnerd.

Eindnoten:

(1) D'Hooghe, blz. 43; Aantekeningen door H. van Bommel van een gesprek dat hij had met een zekere heer Linssen die Felix Rutten ooit in Geulle bezocht. VBA, inv. nr. 71.

MARIE KOENEN
SPROKEN
EN LEGENDEN
L. W. VAN LEEUWEN & K. PERCKEJO
LEIDEN/HOOGEWOERD 89/MCMXVI

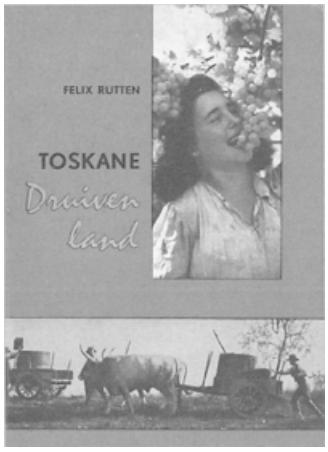
FELIX RUTTEN
TOSKANE
Druiven
land

DE
TOCHT
NAAR MORGENLAND
DR. FELIX
RUTTEN

MARIE KOENEN
STORMEN
LAND

DAVIDS
VERWINNING
OPENLUCHTSPEL, MET
GESPROKEN KOREN, DOOR
MARIE KOENEN
G. G. G. - No. 455 - PRIJS 45 CENT

MARIE KOENEN
HENRIC VAN VELDEKEN'S
Sint Servaas Legende

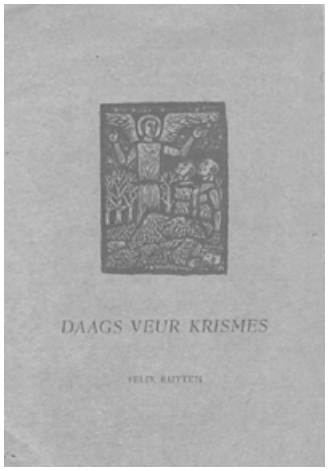
DAAGS VEUR KRISMES
FELIX RUTTEN

MARIE KOENEN
TROUW
ZAL BLYKEN

VERHALEN
Marie
Koenen

Dankwoord

De abdis en de zwerver kon alleen maar tot stand komen dank zij de hulp van een groot aantal mensen. Veel dank ben ik verschuldigd aan mevrouw A. Claessens-Koenen, die me niet alleen toestemming gaf om alle stukken van het Marie Koenen Archief in te zien, maar die me ook in gesprekken informatie gaf over het leven van haar tante.

Verder dank ik voor het ter beschikking stellen van archiefstukken, krantenknipsels, foto's, boeken, het geven van mondelinge informatie en andere vormen van hulp Jeroen Brouwers, Koen Eykhout, de heer en mevrouw W. Gommers, mevrouw M. Goyards-Peynenborg, Diederik Grit, Ragdy van der Hoek, Chrit Klerken, Jos Schoonen, Peter Schulpen en Lou Spronck. Ook dank aan de medewerkers van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen (vooral Wim Dings), het Gemeente Archief Venlo en het Gemeente Archief Sittard-Geleen.

Heel speciaal ben ik dank verschuldigd aan mijn dochters Evelien en Milou en mijn vrouw Marlie, die nu al jaren toestaan dat er nog een belangrijke vrouw in mijn leven is.

Adri Gorissen

Begunstigers

De uitgave van dit boek is mede mogelijk gemaakt door de financiële bijdrage van:

Gemeente Meerssen.
Heemkundevereniging Gääl.
Mediagroep Limburg.
Prins Bernhard Cultuurfonds Limburg.
Rabobank Maastricht eo.
Stichting Elisabeth Strouven.
Stichting Frederik Edmond Brand.
Vogt BV Metaalbouw.
Woningstichting Meerssen.